

જરદાલુ.

સાચા પવિત્ર કથાર

(તાવ્યા) સાચા પવિત્ર કથાર

૨૫
(વાંચો) સચિત્ર કથારો સવાશેષ દી. ૩. ૦-૨-૦

એકસેમના કિરણ આજીમાંયે વિષનો વિહાર કે હ'અ નહતો. આજી
શુધીમાં અરહે આજીએ આ પ્રમાણે બેટી પડ્યા હતા. (પા. ૫૮

આ દીઆઓ આજી પ્રી પ્રેમમાં જાણ્યો કે. રીચીરોડ-કૃમમનાવાદ.

(વાંચો) સચિત્ર ધામીક પુસ્તકો.

નરસીંહ મહેતા ભાગ ૧-૨

સચિત્ર દરેકના ૦-૧૦-૦

મીરાંપાઈ ભાગ (૧-૨)

સચિત્ર દરેકના ૦-૧૦-૦

રામલીલા ભાગ ૧-૨

સચિત્ર દરેકના ૦-૧૦-૦

વીણવેણી ભાગ ૧-૨

સચિત્ર દરેકના ૦-૧૦-૦

સતિ કૌપદી સચિત્ર ૦-૧૦-૦

મહાલક્ષ્મી ભાગ ૧-૨ સપુણ

સચિત્ર કી. ૦-૧૦-૦

રાજ કુટુંબોરો ૧-૪-૦

રક્ષક કે ભક્ષક? ૦-૧૦-૦

સતિ સીતા સચિત્ર ૦-૧૦-૦

પતિનારાયણ પુત્ર ૦-૧-૦

સત્યનારાયણની કથા ૦-૧-૦

સદગુણી વારાંજના ૦-૧૦-૦

ખત્રીસ પુતળીમાંની જુદી

જુદી ચાર્ત ૧-૧૦ ભાગ

સચિત્ર દરેકની કી. ૦-૮-૦

કામલતા સચીત્ર ૦-૮-૦

સમાજનો શીકાર ૦-૧૦-૦

સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર ને તાર

મતી સચિત્ર ૦-૧૦-૦

ચિત્રોત્તમ કન્હુ કી ૦-૧-૦

પ્રતાપી પ્રમિલા કી. ૧

રૂપિરાજનાં પદ કી. ૦

સ્વતુર સ્ત્રી વિલાસ ગરબાવળી

(લગનનાં ગીત સાથે) ૦-૮-૦

જુદમી જનતા યાત્રે પરિવર્તન

સચીત્ર ૦-૧૦-૦

હિંદુ સંસાર સચીત્ર ૦-૧૦-૦

વર્ષની ચૂંટણ સચીત્ર ૦-૧-૦

રાજા હરિશ્ચંદ્ર હરોગીત

સચીત્ર ૦-૬-૦

રૂપોડાણા ભાગ ૧-૨

સચીત્ર દરેકના ૦-૬

પવિત્રકુમાર સચીત્ર ૦-૧-૦

પારસમણી ૧૮૨ પાનાં ૦-૮-૦

માટી રપડ પાનાં ૦-૧-૦

ભક્તશીરોમણી પાનાં ૧૮૨

કી. ૦-૧૦-૦

ઠેરી ઝવેરી ૦-૧૦-૦

એકજ પૈસા કી. ૦-૮-૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૨૭૮૦ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ જી ૬૧૮૩

વિષય ૬-૩

II 1926 25/5/26

ॐ

જરદાલુ

—યાને—

—: વ્યક્તિ ત્રિપુટી :—

(એક ખુશના અત્યાચરની વાર્તા)

વેપક,

શિવલાલ વિભુવન વાંઠાવદરેર.

માસક,

રણકાંડલાલ માતીલાલ શાહ
ગીચીશહ—અમદાવાદ.

મુદ્રિત ૦-૧-૦

પ્રથમાવૃત્તિ.
પ્રત: ૨૦૦૦

સંવત ૧૯૮૨
સને ૧૯૨૫

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૨૭૯૦

ધી " સુચપ્રકાશ " પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં, પટેલ મૂલચંદસાહેબ
ત્રિકમલાલે છાપી કાળુપુર, ટક્યાળ-અમદાવાદ,

(સર્વાધિકાર પ્રકાશકાધિન)

ૐ જરદાલુ.

એક

એક ખ્યારના અત્યાચારની કથા.

અમ્હે બેઉ દોસ્તો હતા—જીવનન દોસ્તો હતા—હું જ્યોતિ અને પેલા જીવન સગા ભાઈઓથી વિશેષ હતા અને દુનિયા તાબુબ થતી કે આટલા હુદની દોસ્તી કેમ હોઈ શકતી હશે. કોઈકેઈ તો મહારી ઇર્ષ્યા પણ કરતા, જો કે અમ્હે શ્રીમંત નહોતા તેમ

કોઈ પરિના પતિ નહોતા.

અને મહુને પોતાને પણ આજે આશ્ચર્ય થાય છે કે આવી દોસ્તી કેમ થઈ હશે? અમ્હારી પંદર સત્તર વર્ષની ઉમ્મરે અમ્હે એક પબ્લીક રોડ ઉપર એકાએક ભેટયા હતા અને જોકે અમ્હે બન્ને તે વખતે નિર્ધન હતા તોપણ બન્નેમાં ઉત્સાહ, ફૂંકાફૂંદ અને કાંઈક મહાન કરવાની આકાંક્ષા પ્રબળ હતી. એ એકજ બાબતે અમ્હને પરસ્પર એકબીજા અને બંનેનું હસ્ત મિલન કરાવી દોસ્તના સીલથી અમ્હને પવિત્ર કયા.

આજે તે વાતને વીસ વર્ષ વીતી ગયાં છે. પણ તે નિસ્પૃહી, નિઃસ્વાર્થી, કુદકા મારતી જુવાની વખતની સુલાકાતનો હર્ષ હું એક યજ્ઞ પણ વિસ્મરી શકતો નથી.

એ પછી અમ્હે તરતજ છુટા પડ્યા હતા. ખન્નેનો નિવાસ ગુજરાત અર્થે જુદા જુદા શહેરોમાં હતો. એ રૂમ્યાન અમે એક બીજાને માન અને માયાની ઉછળતી લાગણીના રંગથી રંગાયલા પત્રો લખતા અને હર્ષતા.

જીવન મ્હને વિદ્વાન અને પરગજુ માનતો અને મ્હારાં લખાણો અને કાર્યોની હિમાયત કરતાં ઘણી વખતે મ્હારા શત્રુઓથી લડવાનું પણ જોખમ ખેડતો. પોતે ભણી શક્યો નહિ કે તત્ત્વજ્ઞાન શિખી શક્યો નહિ તે માટે કોઈ વખતે પત્રમાં પસ્તાવો દર્શાવતો, જેના પ્રતિઉત્તરમાં હું ત્હને હિમ્મત આપવા લખતો.

“ભણતર કરતાં સહવાસથી માણસ વધારે પુદ્ગિ-શાળી અને પવિત્ર બની શકે છે.”

વર્ષો વિત્યા અને અમ્હે ઉભય એક નાટક મંડળીના ભેડીઆ મેનેજરો નિમાયા. અમ્હારો પ્રેમ પણ પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામતો હતો. પણ એટલામાં એક કમનસીબ બનાવ બન્યો, જેણે ખન્નેની જીંદગી ધુળધાણી કરી નાખી. તે બનાવ તે બીજો કોઈ નહિ પણ મીસ જરદાહ નામની એક કુમારિકાની પધરામણી હતી.

અહો ! તે ખુબ સુંદર દીવ્ય મૂર્તિ ! કેટલી મનહર
પણ તે છતાં કેટલી નિર્દોષ તેને મ્હોતના મ્હાંમાંથી મ્હે
અચાવેલી હોવાથી તે મ્હારા ઉપર ફિદા હતી. અને મ્હને
પોતાનો પ્રિયતમ બનાવવા આહતી હતી.

આવી ખુશખબર શું હું દીલોબન દોસ્ત જીવનથી
છુપાવી શકું ? મ્હે ત્હેને સઘળી વાત નિવેદન કરી અને
ત્હેના આશિર્વાદ સાંભળવા ઇચ્છ્યું. હા ! પણ ત્યાંજ મ્હારી
મૃત હતી.

અમ્હારા ત્રણેની સત્યાનાશી ત્યાંથીજ શરૂ થઈ, તેણે
મીસ જરદાલુને જોઈ હતી અને તે ત્હેને પોતાની બનાવવા
અંખતો હતો પણ તે તેને ધુતકારી કાઢતી. આ બધી
વાત ત્હેણે મારાથી છુપાવી અને કૃત્રિમ હાસ્યથી મ્હને
મુબારકબાદી આપતાં કહ્યું :

“ દોસ્ત જયોતિ ! મીસ જરદાલુ ત્હેને પોતાનો પતિ
કરવા તૈયાર થાય એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય જેવું નથી. ત્હારા
જેવો બુદ્ધિશાળી, શવિત્ર દીલનો અને પ્રેમી યુવાન ત્હેને
ખીજે કોણ મળવાનો હતો ? પરંતુ જો, હું તને એક
વ્યવહારની વાત કહું. લગ્નનું પરમ સુખ લોગવવું હોય
તો આર્થિક સાધન પુષ્કળ જોઈએ. હજી તું પગારદાર છે
કાંઈ સારી રકમ બચાવી શક્યો નથી. દુનિયામાં હમણાં
વર્તમાનપત્રો પુષ્કળ પ્રમાણમાં બહાર પડે છે ને ત્હેમાં ઘણા

સારો તડાકો પડે છે. તું જો એકાદ વર્તમાનપત્ર કહાડે તો ઘણી સારી રકમ મેળવી શકે અને તે વડે ત્હારી માશુક સાથે સુખી જીવન વિતાવી શકે. મ્હાઈ માને તો એક વર્ષ માટે લગ્ન મોકુફ રાખ. અને જેમ અને તેમ સત્વર એક વર્તમાનપત્ર કહાડ, એક વર્ષમાં તો ત્હારી પાસે પુષ્કળ દ્રવ્ય એકઠું થઈ જશે ને તું પોતે વિદ્વાન તેમજ સારો લેખક પણ છે, એટલે તંત્રી પણ શોધવો પડશે નહિ. ”

જીવન કોઈ દિવસ ખોટા ધરાદાથી સલાહ આપી શકે એમ હું સ્વપ્નમાં પણ માનતો નહોતો. તેથી મ્હેં લાંબા વિચાર વગર-શ્રદ્ધાથીજ એ સલાહ કબુલ રાખી અને મુંબઈ તરફ ઉપડી ગયો. કારણ કે વર્તમાનપત્ર કહાડવાનું અનુકુળ સ્થળ મ્હને મુંબઈ લાગ્યું.

જતી વખતે હું મીસ જરદાલુને મળવા અને મ્હારો ધરાદો જણાવવા ખુશી ન હતો, કારણ કે એકાએક મારા વિયોગથી ત્હને બહુ દુઃખ થશે એમ હું માનતો હતો. મ્હેં ત્હને મુંબઈથી પત્રથી ખબર આપવા નિશ્ચય કર્યો હતો.

વર્તમાનપત્રના ધંધામાં પૈસો રળવો એ મ્હારા મિત્રે કહ્યું હતું તેટલું સહેલું કામ ન હતું. બે મહીનામાં મ્હારા હાથમાંની અડધી મુડી ખર્ચાઈ ગઈ, એટલામાં મ્હારા લખાણોનો એક પ્રશંસક મિસ્ટર ગોવિન્દ એકાએક મ્હને મળ્યો. તે ઘણાં વર્ષોથી મુંબઈમાં ખંડોળા વેપાર ખેડતો.

હોવાથી માલદાર બની ગયો હતો, ત્હને પધસાનો હિસા-
બજ ન હતો. મ્હને જોઈને તે ઘણો ખુશી થયો અને પોતાના
ઘેર લઈ જઈ મ્હારૂ સ્વાગત પૂર પ્રેમથી કરવા લાગ્યો.
છેવટે મ્હારી હકીકત સાંભળ્યા બાદ ત્હણે મ્હને પોતાના
ચાલુ વ્યાપારમાં ચાર આની હિસ્સો નાખી આપવા કહી
ત્હેની સાથેજ કામ કરવા અને રહેવાની દરખાસ્ત કરી,
જે મ્હેં ઘણાજ ઉપકાર સાથે સ્વીકારી. ને બીજા દિવસેજ
વર્તમાનપત્રનો ધંધો બંધ કરી નાખ્યો.

ગોવિન્દની મહેરબાનીથી મ્હને એક વર્ષમાં પંદર લાખ
રૂપિઆ મળ્યા હા ! પણ મારી દીલોબનનું શું ? ત્હને
કંઈ પત્ર ? કાંઈ સમાચાર ?
ભગવાન-ભગવાન કરો !

શું ત્હે બદલાઈ ગઈ હશે ? અગર મરી ગઈ હશે ?
આટલી થોડી સદ્ગતમાં શું એમ થવું શક્ય છે ?

ખેર ! ચાલો સુરત જઈ તપાસ તો કરીએ ? હું તો
ઉપડ્યો. સુરતમાં પત્ર દેતાંજ પોલીસે મ્હને પકડ્યો અને
બંદીઓ ઠોકી દીધી.

“શું છે ભાઈ ?” ચકિત ચહેરે મેં પૂછ્યું.

ઉત્તર આપતાં ફૂર આંખ ફરી ઈન્સ્પેક્ટર બોલ્યો :

“નિર્દોષ મીસ જરદાલુનું ખુન કરીને વળી ‘શું છે
ભાઈ ?’ કહે છે કે ?”

“ ખુન ? મીસ જરદાલુનું ખુન ? મહારી દીલદાર ત્યારે શું આ દુનિયાનો ત્યાગ કરી ગઈ છે ? ” અને હું તેજ ક્ષણે જમીનપર પટકાઈ પડ્યો.

હું બ્યારે શુદ્ધિમાં આવ્યો ત્યારે મ્હને પોતાને જ સમક્ષ ઉભેલો જોયો. કોર્ટમાં તમાશગીરોની મોટી મેદની જામી હતી. તે વચ્ચે મહેં મહારા મિત્ર જીવનને પણ જોયો. મ્હને કાંઈક હિમત આવી કે મહારો મિત્ર મ્હને ખોટા આરોપમાંથી બચાવવા બનતું કરશે. એટલામાં જીવનનું નામ પોકારવામાં આવ્યું અને તેણે કોર્ટના સવાલોના જવાબમાં કહ્યું :

“ ગયા જીવનની છટ્ટી તારીખે સાંજે માહારો મિત્ર ત્હેની ભાવિષ્યની પત્ની મીસ જરદાલુને લઈને મહારા ઘેર આવ્યો. જમ્યાબાદ તેણે ગાવાનું શરૂ કર્યું અને હું પીઆનો વગાડવા બેઠો. સંગીતના કેફથી જ્યોતિની આંખો ઘેરાવા લાગી. મહેં ત્હેણે ડિસ્ટર્બ નહિ કરવા ખાતર વાલ બંધ કર્યું અને મહારી લાયબ્રેરી જોવા મીસ જરદાલુને આમંત્રણ આપ્યું. અમો બન્ને ત્યાં વાતો કરતાં હતાં તેવામાં જ્યોતિ જાગ્યો અને અમને બીજા રૂપમાં એકલા જોઈ શંકાશીલ થયો, અહમહારી પાસે દોડી આવી તેણે અમારા ઉપર અયોગ્ય તહોમત મૂક્યા અને ધણીય શબ્દો સંભળાવ્યા. અને અમો હજી પણ જવાબમાં એક શબ્દ પણ ઉચ્ચારીએ તે પહેલાં તો ત્હેણે મીસ જરદાલુ ઉપર ઝોળીનો ખુદાર

કયો અને તે બેશુદ્ધ થઈ પડી. હું ત્યાંથી નહાસી છુટ્યો અને સંજને સુપસુપ ઠેકાણે કરવાની આજ્ઞા મહારા એક નોકરને કરી હું ભયને લીધે ઘર છોડી ગયો. બીજે દિવસે સ્થવારે તપાસ કરતાં મહારા બાણવામાં આંચું કે જ્યોતિ પકડાયાના ભયથી મુંઝઈ નહાસી ગયો છે માત્ર થોડા દિવસ ઉપર મહને મુંઝઈથી એક તાર મળ્યો જેમાં જ્યોતિ અમુક દિવસે રવાના થઈ અત્રે આવવાનું જણાવતો હતો. પ્રથમતો મહને વિચાર થયો કે મહારે તહેના સુમ સુન્હાની વાત દાટીજ રાખવી, કારણે કે તે મહારો દીલોબ્ધન દોસ્ત હોઈ તહેને થતી શિક્ષાથી મહારે હૃદય દૂરી પડશે, વળી આ વાત મહારા અને મહાર નોકર સિવાય અન્ય કોઈપણ બાણતું ન હોવાથી જો હુંજ તે પોલીસને જણાવું નહિ તો સંભવ ન હતો કે મહારા મિત્રને આવા ભયંકર સુન્હાની શોધા કદાપિ લોગ-વવાનો સમય આવે. પરંતુ પાછળથી મહને વિચાર થયો કે એમ કરવામાં હું મહારા પવિત્ર હૃદયનાં વિદ્વાન મિત્રને અન્યાય કરું છું તે મહને ઘણી વખત શિખવી ગયો છે કે સ્નેહ કરતાં દુરજને વધારે માન આપવું એ ઉત્તમ પુરૂષનું આસ લક્ષણ છે ખૂન જેવી બાળત છુપાવવી એ સારી સમાજ સ્થાયે મહોરો અપરાધ કરવા બરાબર છે. અને મહને લાગ્યું કે જો કે પોલીસને ખરી વાત કરી દેવાને પરિણામ મહારા મિત્રને ફાંસી લટકવું પડશે અને મહને પોતાએ નિહાળી અસહ્ય કષ્ટનો અનુભવ થશે તો પણ પોતાનો મિત્ર આટલા લોગે

પણ જનસમાજ અને પરમાત્મા પ્રત્યેની પોતાની ફરજ અદા કરી શક્યો છે તે ખ્યાલથી મહારા મિત્રનું મન પણ આનન્દમાં અને સંતોષમાં જ થશે. આ વિચારથી મહે-
જે દિવસે મહને તાર મળ્યો તેજ સ્થાને પોલીસને સઘળી વાત કહી. હવે જો કે એક પવિત્ર ફરજ તરીકે હું આ કબુલત કરું છું તો ખરો, પરન્તુ મહારે કહેવું જોઈએ કે મહારો મિત્ર સ્વભાવે યુની નથી તેમજ આ એક પ્રસંગ સિવાય તેણે કોઈનું શરીરથી તો શું પણ વચન કે મનથી પણ અહિત કર્યું નથી; એટલુંજ નહિ પણ તદ્દુપરાન્ત પોતાના સ્વાર્થના ભોગે તેણે હંમેશાં તેણે હરકોઈનું ભલું જ કરવામાં જીવન ગુજાર્યું છે. મહારા પોતા ઉપર પણ તેના અનેક ઉપકાર થયેલા છે. સમાજ ઉપર ઉપકાર કરવા ખાતર તો તે હંમેશાં નિર્ધન રહ્યો છે. આવા એક માણસથી પ્રેમ સંબંધી બંધનથી ઉફકેરાઈ ગયેલી હાલતમાં થઈ ગયેલી ભૂલ માટે કાયદાનો પુરેપુરો અમલ નહિ કરતાં તેના પ્રત્યે દયા અને અનુકંપાની લાગણીથી કામ લેવામાં આવશે એવી નામદાર કોર્ટને મહારી અત્યંત નમ્ર અરજ છે.

જખરા હિતેચ્છુ ! મહાન પ્રસંશક ! ફરજના તત્ત્વ-જ્ઞાનને સ્વાર્થના જખરજસ્ત હથિઆર તરીકે વાપરવાની 'કલા' નો પ્રચંડ પ્રેક્ષિસર !.....હવે મહને લાગ્યું કે દુનિયા તે દુનિયાજ છે; અને તત્ત્વજ્ઞાનના તરંગો કંઈ જુદીજ વસ્તુ છે. હું સ્તબ્ધજાત્યઈ ગયો. મહારું નામ પોકારવામાં

આબ્દુ' અને મહુને પીંજરામાં ખેંચી જવામાં આવ્યો, જ્યાં હું મૃતકવત્ ખેંચાયો ગયો. મહુને શું પૂછવામાં આવે છે તો મહુને કાંઈ જ્ઞાન નહોતું. મહે' કાંઈજ જવાબ આપ્યો નહિ, જજ, જયુરી, અને તમાશગીરો એમ માનતા જણાયા કે આરોપી વિદ્વાન હોઈ એક વખત ઉતાવળને લીધે થયેલા શુન્હા માટે પસ્તાય છે અને તેથી કાંઈ ખોટો બચાવ બોલી કહાડવાનું પસંદ ન કરતાં મૌન સેવી શુન્હાનો સ્વીકાર કરે છે.

જજ અને જયુરીએ ફાંસીને બદલે પાંચ વર્ષની સજાત મળુરી સાથેની જેલની મહુને સજા ફરમાવી અને મહારા પ્રત્યે બતાવવામાં આવેલી અનુકંપા માટે હાથરનો ઉપકાર માનવા મહુને ફરમાવ્યું.

થયું! ખેલ ખલાસ! ફિલસુફર સાહેબ જેલની નવી દુન્યોના મહેમાન થયા! પત્થર ફાડવાનું અને બગીચાને પાણી પાવાનું કામ કરવા, આજ સુધી પવિત્રતા, દોસ્તી પ્રેમ, મોક્ષ આદિ કલ્પનાઓમાં ઉડતા તત્ત્વવેત્તા સાહેબ, પગમાં લોખંડની જંજીરો સાથે ચોર-ડાકુ-ખૂની અને દારૂ-ડીઆ લોકોના તરફ પગલા ભરવા લાગ્યા!

જેલમાં સાત દિવસ તો નવા ખંડેરોણાને 'પહુરોણા' તરીકેજ રાખવામાં આવે છે, કાંઈ મળુરી કરાવવામાં આવતી નથી, પરન્તુ એ તો મહારા માટે બહુ દુઃખદાયક

થઈ પડેલું, કારણ કે નવરા મગજમાં ભયંકર વિચારો આવવા લાગ્યા. ત્રણ દિવસમાં તો હું લગભગ દિવાના જેવો બની ગયો. દુનિયામાં ઢંગ, ન્યાય તોળનારનાં કાટલાનું પોલાપણું, બુદ્ધિવાનનું અંધપણું, સ્થીતિનું અસ્થિરપણું— અરે! કંઈ કંઈ વિચારોએ મહારા મગજમાં તોફાન મચાવી દીધું અને મહેં ખાવું, પીવું, સુવું સર્વને રાજીનામું આપી શિર પટકવામાં, માથાના વાળ વીંખવામાં, અને છાતી ઉપર મુઠ્ઠા મારવામાંજ વખત ગુજરવા માંડ્યો.

કહો, કહો, યો! દુનિયાના ડાહ્યાઓ! ભલા આ હીસાએ હું કેટલો વખત જીવી શકું? જીવન ટકાવનાસં ક્યાં તરવો મહારી પાસે રહેવા પામ્યા હતા? મહેને લાગ્યું કે હું મૃત્યુ મન્દિરના દરવાજે ઉભો છું, એકવાર મને પ્રમણા થઈ આવી કે જજ મહેને ફાંસીના લોકડે લટકાવે છે અને ફાંસીના લોકડા આગળ હું થરથર કંપુ છું અરે! એવો થરથરાટ શાને? જીંદગીની કઈ મજા મહેને હજી જીંદગીની સાથે ખાંધી રાખે છે? એકજ બનાવે, મહારી લક્ષ્મીને, મહારા પ્રેમપાત્રને, મહારી મિત્રતાને, મહારી કીર્તિને મહારી શાંતિને, —સઘળાને મારાથી છુટા કરી નાખ્યા:— એવા એક નહિ પણ અનેક અનેક બનાવોને જીંદગીમાં અનુદિન બનતાજ રહે છે તે જીંદગી ઉપર હજીયે આટલો મોહ શાનો? મૃત્યુનો આ ડંખ કેવો? ભય કેવો? ધુજારો કેવો? તત્ત્વજ્ઞાનથી અને ભણપણાંની ત્યારે કિંમત શું?...

....એં મ્હારા બુના વાંચનને મ્હારી મદદે બોલાવ્યું.

સીરોએ મ્હારા કાનમાં કહ્યું: To study philosophy is nothing but to prepare a man's self to die.” મ્હને વળી એ સ્મરણ થઈ આવ્યું કે જ્યારે કામએ સોફી-ટીસને આવીને કહ્યું કે “ત્રીસ બુલમગારોએ ત્હમને મ્હો-તની સબ કરમાવી છે.” ત્યારે સોફેટીસ જરા પણ એદ ન પામતાં બોલ્યો કે “અને કુદરતે તેમને પણ તેજ સબ કરમાવી છે.”

ઐરીસ્ટોટલનું કથન મ્હને યાદ આવ્યું કે “હીપા-નીસ નદીના કિનારાપર કેટલાક ન્હાના પ્રાણી થાય છે જે એક દિવસથી વધુ વખત જીવતા નથી. તેમાંના જેઓ સવા-રના આઠ વાગ્યા સુધીમાં મરે છે તે બહુ બેલા-સરજીવા-નીમાં મરી ગયા ગણાય છે અને જેઓ સાંજે પાંચ વાગે મરે છે તેઓ વૃદ્ધાવસ્થામાં મરી ગયા ગણાય છે! અનંત સમય આગળ આપણું દશકે સો વર્ષની ઉંમરે મરવું શું હિસાબમાં છે? નદી, પહાડ, ઘર એ બધાના આયુષ્ય આગળ માનવીનું લાંબામાં લાંબું આયુષ્ય પણ શું વીસા-તમાં છે? એથી-સમાં એક એવી રમત રમવામાં આવતી કે જેમાં બુવાનો હાથમાં મશાલ લઈને શરત દોડતા અને પછી મશાલ બીજાઓને આપી પોતે બાબુએ ખસી જતા જીવનની મશાલ એકજ માણસે પકડી રાખવાની આશા અને મમતા ન રાખવી એવું મોન્ટેને મ્હને પીમિથી

સંભળાવ્યું કે “ મહોત એ એક એવો કોળીઓ છે કે જે ગળી જવો જોઈએ, ચાવવો ન જોઈએ. ” મૃત્યુની મિનિટ દુઃખદાયક નથી પણ મનોહર છે, મૃત્યુના વિચારોજ ભય અને દુઃખ ઉપજાવે છે.....હવે મહારી નજરે આગળ પૂર્વના તે બહાદુર-એ કે અભણ પુરૂષો અને સ્ત્રીઓના દેખાવ તરવા લાગ્યા કે જેઓ હસતા હસતા ચીતામાં પડીને કે પેટમાં તલ્લવાર ઘુસાડીને કે અંજાપાત કરીને મૃત્યુને ભેટયા હતા.

એક સ્પાર્ટન કુમારિકાની વાત મૂકેને યાદ આવી કે જેના બે આશકો પૈકીના એક કૂર નીચ આશક તહેના પ્રેમપાત્રની ઇર્ષ્યા કરી હજારો પ્રપંચોથી તહેને સતાવતો હતો અને તેથી તે પ્રેમપાત્રનું જીવન ખારું-અકારૂ થઈ ગયું હતું. એક સ્ત્રીવારે એક બગીચામાં તે કુમારિકા અને તહેનો માનીતો આશક મળ્યા ત્યારે પેલાએ પોતાના દુઃખના અનિવાર્યપણા માટે ફરિયાદ કરી, પ્રેમની તે સાક્ષાત મૂર્તિ પણ ક્ષણભર ચુપચાપ રહી. પછી પોતાના આશકનું ખંજર તેણે ખેંચી લીધું અને પોતાનીજ છાતીમાં તે લોંડીને બોલીઃ ! ખ્યારા કાંઈ દુઃખ થતું નથી. લે અને અજમાવ ! નિરંતર ત્રાસ લોગવવા કરતાં એક સપાટે આ ઇર્ષ્યાખેર દુનિયાને છોડતાં ઉદ્દી મઝા પડે છે ! ” અને લે આશકમાં પણ હિમત આવી અને તેણે પણ તેમજ કહ્યું.

આવા આવા કાંઈ કાંઈ વિચારો અને કદપનાઓની

સષ્ટિમાં હું મહાલતો હતો એટલામાં મહારી કોટડીનો દર-
વાલો ખુલ્યો અને.....હું શું જોઉં છું ?.....ખીભું કોઈ
નહિ પણ મહારી જીવતી જરદાલુ, મહારી પોતાની પ્રેમ-
પાત્ર પ્રમોદ પ્રતિમા !-હું જ્યોતિનાં જીવનની જવલનત
જ્યોતિ !

“ જરદાલુ ! બહાલી ! તું શું જીવતી છે ? અને અહિં
અત્યારે કેવી રીતે ? મહારા મુખમાંથી પ્રશ્નોપર પ્રશ્નો વહેવા
લાગ્યા,

પણ જરદાલુ કાંઈ ઉત્તર આપવા નહિ યોચતાં એક
જળોની પેઠે મને વળગી પડી અને હર્ષનાં આંસુ વહેવા
ડાવવા લાગી.

થોડીવારે ઉભરો શાન્ત થતાં તેણે લેદ પુરાણ વાંચવા
માંડયું.

“ મહારા જીવર ! તમારાં આ સઘળા દુઃખનું કારણ
હું જ છું. તમારો મિત્ર મહાસ ઉપર મોહી પડ્યો હતો
તે વાતથી તમને દુઃખ થશે એમ બાણી મહેં તમારાથી
કુપી રાખી હતી આપણી છેલ્લી મુલાકાત પછી ત્રણ દિવસ
સુધી તમે મને મળ્યા નહિ ત્યારે મહેં તમારા મિત્રને
ઘેર જઈ તમારી પૂછપરછ કરી, કારણ કે તમારું ઘર ખંધ
હતું તેણે મને કહ્યું કે તમને મહાર શીલ બાબતમાં
સંકે આપવાથી મહાર મહેં કદાપિ ન જોવાના સોમન લઈ

તહમ્મે મુંબાઈની મુસાફરીએ ચાલ્યા ગયા હતા. તેણે તહ-
મારા ગુણોની તારીફ કરીને પછી મુક્તિથી કહ્યું કે: ‘પણ
તેનામાં કલ્પના શક્તિ અત્યંત તીવ્ર હોવાથી તે ઘણા શંકા-
શીલ છે, અને સહેજમાં મિત્રો અને સ્નેહીઓ ઉપર
પણ શંકા લઈ જઈ મુર્ખાઈ ભરેલું સાહસ કરી બેસે છે. મ્હને
કહેતાં લગ્ન આવે છે પણ તહમારા જેવી એક નિર્દોષ
રમણીનો હિત ખાતર કહ્યા વગર ચાલતું નથી કે તહમારા
ઉપર શંકા શીલ થઈને તેણે તહમારાપર ખંજરથી વૈર
લેવાનો ઠરાવ કર્યો હતો, જે મ્હે મુશ્કેલીએ દુર કરાવ્યો
હતો. આવી આવી વાતોથી તેણે મ્હારો વિશ્વાસ છૂતવા
કોશીશ કરી અને હું કબુલ કરીશ કે ઘડીભરને માટે તો
મ્હારું હૃદય ડગમગવા લાગ્યું. મ્હને લાગ્યું કે ! કવિઓ
અને તત્ત્વજ્ઞાનીઓની કલ્પના શક્તિ તીવ્ર તો હોય છે જ,
અને એને લઈને એઓ શંકાશીલ અને એ પણ બનવા
બોગ છે. વળી આ વાત કહેનાર માણસ તહમારો વફાદાર
મિત્ર હતો, નહિ કે શત્રુ. એનો અવિશ્વાસ કરવાનું અને
એના પર તહમારો દ્રોહ કરવાનો વહેમ લઈ જવાનું મ્હારી
પાસે કયું કારણ હતું ?’ પણ થોડીજ વાર પછી ત્હે મ્હને
દિલાસો દેવા લાગ્યો: એને ‘એક મિત્રે ભારેલું હૃદય ખીબા
મિત્રને બેઠવા દો, એમ કહી મ્હારા પ્યારની માગણી કરવા
લાગ્યો, ને ત્યારે જ મ્હે જાણ્યું કે.....કે કંઈક ફગો છે,
મ્હે ત્હેને ધુતકાર્યો. ને તે વધારે ને વધારે આછાછા કરવા

લાગ્યો. મહારા પગે પાડ્યો. વફાદારીના સોગન ખાવા લાગ્યો, બાદશાહીનું ખ્યાન કરવા લાગ્યો, પણ મહેં કશાને દાદ આપી નહિ, તેણે મહારા પર બલાત્કાર કરવા કોશીશ કરી. મહેં એક કારમી ચીસ નાખી. પકડાર્થ જવાની ખૂબી કથી તે નાઠો, પણ નહાસતાં નહાસતાં તેણે મહારા ઉપર ગોળી ખડાર કર્યો, એવા ધરાદાથી કે હું જીવતી રહીને કોઈને તેના નિમકહરામીપણાથી વાકેફ કરી શકું નહિ: હું બેશુદ્ધ થઈને પડી.....કેટલોક વખતે હું શુદ્ધિમાં આવી. નોકરને મહારું શબ ઠેકાણે પાડવાની આજ્ઞા થઈ હતી, પણ તે તો મહને જીવતી બેઠીને દિંગમૂઢ થઈ ગયો. મહને માત્ર થોડીજ ઇજા થઈ હતી. પણ અહિં વધુ વખત રોકાવામાં ભય હતો, મહેં તે નોકરને એક ચન્દનહાર આપી કહ્યું “ભલા ભાઈ ! આ બક્ષીસ લે અને મહને અહિંથી ચુપ ચાપ જવા દે. તારા શેઠને કહેજે કે તેણે મહને તાપીમાં ફેંકી દીધી છે. અને હું પણ હમણાંજ દેશાવર ચાલી જઈ છું કે જેથી તારો શેઠ તારાપર શંકાશીલ થવા પામે નહિ.” ભલું થયે તે ભાઈનું !...કે તેણે મહારી વાત માની અને હું નહાસીને શહેર બહાર છુંપડામાં રહેવા લાગી. તમારો કાંઈ પત્તો મળે ત્યાં સુધી આ પ્રમાણે અપ્રસિદ્ધ હાલતમાં પડ્યા રહેવાનો મહેં નિશ્ચય કર્યો. ગઈ પરમદિવસે વર્તમાનપત્રમાં એક “ખુની સાક્ષર” એવા મથાળા નીચે તહમારા પર આલેલા કેસનો રીપોર્ટ વાંચ-

વામાં આવતાં મ્હને ત્હમારો પત્તો મળ્યો. તુરતજ મ્હેં આ જેલના પશ્ચિમના ભાગના એક મકાનમાં ત્રીજો માળ જગા ભાડે લીધી અને ત્યાંથી હું જોયા કરતી કે ત્હમે કઈ કોટડીમાં પુરાયા છો. આજે રહવારે મ્હે ત્હમને પહેલા માળની છેદલી-ખુણાની-કોટડીમાં જોયા એટલે મ્હને હિંમત આવી, 'મ્હે' તુરતજ એક નિસરણી ખરીદ કરી અને મધ્ય રાત્રે જ્યારે માણસો નિદ્રાવશ થયા ત્યારે એ નિસરણીની મદદથી જેલનો કોટ ઓળંગી પાછી તેજ નિસરણી અંદર ખેંચી લઈ તેનીજ મદદથી ત્હમારી કોટડીની ખારી દ્વારા અંદર દાખલ થઈ. રાત્રી અંધારી હોવાથી મ્હને કોઈ જોઈ શક્યું નથી અને મનમાં એ પણ હિંમત હતી કે કદાચ હું પકડાઈશ તો ખુન થયેલું કહેવાતી સ્ત્રીનું અસ્તિત્વ ત્હમને અન્ધનમુક્ત કરાવનાર થઈ પડશે, એ હિંમતથી મ્હેં સાહસ આદર્યું અને દૈવે તેને સાંગોપાંગ પાર ઉતાર્યું. હવે ત્હમે ચુપ ચાપ અને વગર વિલંબે એજ નિઃસરણીની મદદથી મ્હારી પાછળ ચાલો, જેતઝેનામાં આપણે આ મયંકર કારાગ્રહથી છુટી શહેર બહારના ગુંપડામાં જઈ શકીશું અને દુઃખી સ્મરણોને પરસ્પરના પ્રેમાળ આલિંગનમાં દાખી મારીશું. આહ, વ્હાલા! આપણે ભુલાઈ ગયેલા માનવી તરીકે નવો જન્મ અને અવનવાં સુખ ભોગવીશું.”

મેં કહ્યું: “ના; પ્રિયા! તે કદાપિ બનશે નહિ. હું અહિંથી ન્હાણું એટલે પ્રભાતેજ તપાસ થાય અને વહેલા

કે મોડા આપણે ઉભય પકડાઈ જઈએ. પકડાવાથી સામાન્ય રીતે ન્હાસનાર અને નહસાડનાર બન્ને ગુન્હેગાર ઠરી શિક્ષા પામે છે એમ આપણી બાબતમાં બનવાનું નથી; પણ ત્હારી હયાતી પોલીસના બાણવામાં આવે તેથીજ હું નિર્દોષ ઠરી ખુનના આરોપમાંથી મુક્ત થાઉં અને મ્હારો મિત્ર એક શહેરી પર દેહાંતદંડ સુધીની શિક્ષાને યોગ્ય એવા ગુન્હાનું તહોમત મૂકવા માટે ભારે સજા પામે જે હું સહન કરી શકુંજ નહિ. ના, જરદાલુ ! બહાલી ! મ્હાંડે સુખ મ્હારા મિત્રના લોગે મેળવવા હું તૈયાર નથી ! ”

જરદાલુ નાગુબ અને દુઃખી થઈ. તેણે ધીમેથી કર-ગરવા માંડયું “ બહાલા ! આ હઠ અસ્થાને છે. જે માણસે ત્હમારે અને ત્હમારી માથુકનો જીવ લેવા--અને તે પણ વિના અપરાધે જીવ લેવા--કોશીશ કરી તે માણસને મિત્ર કહ્યા કરવામાં ત્હમે માત્ર હઠજ કરો છો, અને ત્હમારે એ પણ યાદ રાખવું જોઈએ કે આપણે ત્હને ખુદલો પાડી શિક્ષા કરાવાવવાનું કોઈ ઇરાદાપૂર્વક પગલું તો ભરતાજ નથી, મ્હાંડે અસ્તીત્વ છુપાવવા છતાં કદાપિ એકાએક અકસ્માતથી ખુદલું થવા પામે ત્યારેજ ત્હને શિર આફત આવે અને તે પણ આપણી ઇચ્છા, ઇરાદા કે પ્રયત્ન વગરજ. અકસ્માત પર આપણી કાંઈ સત્તા ચાલતી નથી; અને એક સંજવિત અકસ્માતના પરિણામથી ત્હમારા જીવલેણ શત્રુને

બચાવવાના ત્હમારા નિશ્ચયને શું ડહાપણ ભયો નિશ્ચય કહેવાશે ?

“ બહાલી ! ” મહેં કહ્યું. “ મહારે દલીલ નથી કરવી. ડહાપણમાં હવે મ્હને શ્રદ્ધા નથી, હું પ્રકૃતિનો પૂજારી છું પ્રકૃતિએ શા માટે મ્હને ત્હારા ઉપર પ્રેમ કરવા ફરમાવ્યું તે જેમ હું જાણી શકું નહિ તેમ તે જાણવાની મ્હને દરકાર નથી. પ્રેમ કારણને પીછાનતો નથી, તે દલીલ કરવા કે સાંભળવા થોભતો નથી, મનુષ્યની અંદર રહેલા અવર્ણનીય ‘કાંઈકે’ ફરમાવ્યું કે મહારે ત્હારા ઉપર મરી પીટવું અને તુરતજ હું ત્હને મહારી હૃદયેશ્વરી માનવા લાગ્યો; એજ પ્રકૃતિએ ફરમાવ્યું કે મહારે જીવન સાથે દોસ્તી કરવી, અને તુરતજ હું ત્હને દૈવી પ્રેમથી ભેટયો. તે ચાર છે કે શાહુકાર, વિદ્વાન છે કે નિરીક્ષર, સ્વાર્થી છે કે પરોપકારી, ખુની છે કે ખુન કરનારને પણ પોતાનો જાન આપી બચાવનાર:—એક શું જોવાની, એવી કુદ્ર કલ્પનાઓની દિવાલો તરફ દષ્ટિ ફેંકવાની, મ્હને ઇચ્છા નથી, પરવા નથી. બહાલી જરદાલુ ! તું જુલો છે શું હું આ ત્હારા શરીરને ચાહું છું ? ના, ત્હારામાં મહારી પોતાની ભાવનાએ જે તત્ત્વનું આરોપણ કર્યું છે તે તત્ત્વનોજ હું આશક છું, ત્હારા શરીરપર મહેં પોતે ચોપડેલું મધ જ હું ચાહું છું. એ સ્વાદ મારી પોતાની ભાવનાનો છે, નહિ કે ત્હારા શરીરનો, તેમજ મહારા તે મિત્રમાં મહેંજ મૂકેલી ભાવનાથીજ

મહને તે પ્યારો લાગે છે. હું એની ખામીઓથી અનહુયો નથી, અને....ખામી મુદ્દા ન હોય એવો મનુષ્ય કોણ છે? એટલે મહને તે પ્યારો છે, જેથી તેને દુઃખ ઉપજવા પામે એવું કંઈ પણ કામ હું કરીશ નહિ અને તહને પણ કરવા દઈશ નહિ. ”

“ ઘણું સાફ !....પણ તેમ કરવું તહમારી સત્તા બહાર છે—મહને સાફ કહી લેવા દો. હું તહમને વધુ વંચત જેલમાં સત્તા જોઈ શકીશ નહિ. મહાફં જીગર કાળંમીંદ પત્થરથી ઘડવામાં આવેલું નથી કે તે પ્રિય મૂર્તિને રીખાતા જોઈને શાંત રહી શકે ! અને તહમને દુઃખ ન થાય એટલા ખાતર તમારા મિત્રને ખુલ્લો પાડવાના વિચારને પણ છોડું છું. પણ રખેને આપણને કોઈ જોઈ જાય અને મહારી હયાતી તહમારા મિત્રને શિક્ષા કરાવનાર થઈ પડે એવા ભયથી તહમે તહમારી જીંદગી અને મહાફં જીગર બાળી નાખો—બહાલા ! એ તો હું નહિજ બનવા દઉં. હું તહમારો વિચોગ એક ક્ષણ પણ સહન કરી શકીશ નહિ, તહમે જો હૉ કરશો તો—

એમ કહેતાંની સાથે તેણે એક છુરી પોતાની કમરમાંથી ખેંચી કહાડી કે જે અંધકારમાં પ્રકાશી રહી. “ આ છુરીને મહારી છાતીમાં જગા આપી હું તહમારા સન્મુખ પ્રાણ અર્પીશ. ”

હું ચમક્યો શું કહેવું તે મને સુઝ્યું નહિ. મેં એક દીવાનાની પેઠે કાલાવાલા કર્યા અને ગુપ્તગુપ્ત ચાલી જવા તેને વિનવી. બીજાજ ક્ષણે કાંઈ બોલ્યા ચાલ્યા વગર તે અદસ્ય થઈ ગઈ. હું દિગ્ભૂતની માફક ઉભોજ રહ્યો. મહારું મગજ ખેર મારી ગયું હતું. પાછા ફરવાના પ્રયાસમાં ત્હને કાંઈ વિઘ્ન તો નથી નહતું એટલું જોવા પુરતોએ ત્હને સંકેત ન થયો.

રાત્રિ પસાર થઈ. સહવારે મ્હેં ન જોઈ નિઃશરણી, કે કે ન જોયા કાંઈ ચાકીદારોને શંકા કરતા. હું તાબુબ થયો અને રાત્રિના ખનાવને એક સ્વપ્નજ માનવા લાગ્યો. દિવસો પછી દિવસો જોવા લાગ્યા, અઠવાડીઉ, પખવાડીઉ, મહીને અને બે મહીના! પણ ફરી મહારી બહાલી જરવાલુ નજરે પણ ન પડી! એક અખતરામાં ફતેહમંદ ઉતરેલી તે પ્રેમ-મૂર્તિ બળે મહીના સુધી પણ દર્શન ન આપે એ કેમ બને? શું ત્યારે તેણે આપઘાતનોજ રસ્તો લીધો હશે? પણ નહિ, બીજા મહીનાની આખરે રાત્રીના બે વાગે બરાબર પહેલાંની પેઠે તે મહારી કોટડીમાં દાખલ થઈ અને પ્રેમનો એક પણ ઉદ્ગાર ન કહાડતાં એક સિંહણની જેમ શુશ્નો કરીને બોલી:

“ત્હમારો મિત્ર મરવાની આગી ઉપર છે; માત્ર થોડા કલાકનોજ તે મહેમાન છે. ત્હમને ઈહી સુલાકાત

માટે બહુ તરશે છે. ઈચ્છા હોય તો ચાલો. હું અરજ કરવા આવી નથી. દલીલ સાંભળવા કે તમારું તત્ત્વજ્ઞાન સાંભળવા આવી નથી. માત્ર સંદેશો પહોંચાડવા પુરતું જ મહારૂં આગમન છે. ”

આ ખબરથી વિજળીની જેમ મહારા હૃદયમાં ચમકારો થયો. હું જરદાલુની આજ્ઞાને આધિન થયો અને ચુપચાપ તેની પાછળ ચાલ્યો. મહારી કે તહેની સહી સલામતીનો મહને ખ્યાલ સરખોએ આવ્યો નહિ. બારીએથી નીચે જમીનપર અને ત્યાંથી જેલની દીવાલપર અને ફરી નીચે જેલ બહારની ગલીમાં અમે બન્ને સહીસામત ઉતર્યા. એટલે જરદાલુએ તે નિઃસરણી વીંટી લઇને બાબુના ઘરમાં મૂકી દીધી અને મહને એક ગાડીમાં બેસાડી કોચમેનને કાનમાં કાંઈ કહી ચુપચાપ ગાડીમાં બેસી ગઇ. મહારા મિત્રના ઘર આગળજ ગાડી અટકી, પરંતુ તે ઘરમાં મને નહિ દોરી જતાં તે તેની બાબુના એક ભવ્ય મહેલ જેવા ઘરમાં લઈ ગઇ, મને એથી ઘણું આશ્ચર્ય થયું પણ હું કાંઈ સવાલ કરું તે પહેલાં તો તે મહને તેની પાછળ પાછળ ચાલ્યા આવવાનો ઈસારો કરી બપોટાબંધ અંદર દોડી. એક પછી એક ચોરડો વટાવી અમે છેક અંદરના ચોરડામાં પહોંચ્યાં એટલે હાથમાં એક વિજળીની ખતી લઈ જરદાલુ બોલી:—

“ ત્હમરો મિત્ર આની નીચેના ભોંયરામાં છે. ”

મહારી અજાયબીમાં ચોર વધારો થયો. આગળ જર-
દાલુ અને પાછળ હું એમ અમો ભોંયરામાં ઉતર્યાં. હું શું
જોઈ છું ત્યાં ?.....એક વિશાળ ગોળ ચોરડાની મધ્યમાં
મહેં ત્હને ત્હન નગ્ન સ્થીતિમાં જોયો. ત્હેની આસપાસ
જમીનમાં અણીદાર લોખંડના ખીલાની અસાજ પહોળી
કુંડાળી હતી, એ કુંડાળી બહાર ભાતભાતની મીઠાઈઓ
છુટક છુટક વેરેલી હતી, અને કુંડાળાની અંદર કોઈ પણ
પદાર્થ નહોતો. જીવનનું મ્હોં ત્હન અમળાઈ ગયેલું હતું.
એના પેટમાં દોઢ હાથનો ખાટો પડ્યો હતો. આંખો ઉઘી
પેશી ગઈ હતી. મ્હને જોતાંજ તે ઝુફેલીથી નીકળતા
ધીમા અવાજ બોલ્યો:—

“ ભાઈ ! મહેં ત્હને જખરો દગો દીધો છે. એક
શયતાન પણ ન કરી શકે એવો ત્હારાપર મહેં અન્યાય
કર્યો છે ત્હારી પસેથી ક્ષમા ઇચ્છવાનો મ્હને કોઈ જાતનો
હક્ક નથી. તે છતાં ત્હારી સ્વભવાજન્ય ઉદારતાને અરજ
કરવાનું મ્હને મન થઈ આવે છે. કૃપા કરી આ દુઃખમય
જીંદગીનો રીવૉલ્વરના એકજ ભડાકાથી તાત્કાલિક અંત
લાવી મ્હને આ નિરંતર અને લાંબા વખતના ત્રાસથી
બચાવ. ”

મહારી આંખમાંથી અશ્રુનો ધોધ વહેવા લાગ્યો. મહેં

એક દયાભરી નજર જરદાલુ તરફ ફેંકી, જેનો અર્થ તે અપળા સ્હમજી ગઇ અને બોલી:—

“ મહારા પ્રાણુ ! તેમ નહિ બને તહમારા હાથે કે મહારા હાથે કે પોલીસના હાથે તહમારા મિત્રને મરવા નજ દેવો એવી તહમારી પ્રબળ ઈચ્છાને હું એક વફાદાર માણુકની સચ્ચાઈથી અનુસરી છું. તે રાત્રીએ જ્યારે તહમે તહમારા મિત્રની દયા ખાતર મહારી સાથે લાગી આવવા ના કહી અને મહને આત્મ હુત્યા કરતાં પણ અટકાવી ત્યારથી હું આ તહમારા મિત્રની પઠોશનું ઘર ખરીદીને એક પરદેશી યુવાન શ્રીમંત વિધવા તરીકે રહેવા લાગી. મહારા માતપિતાના મરણ પ્રસંગે મહારા હાથમાં આવેલા ખજાનાનો મહે હવે છુટથી ઉપયોગ કરવા માંડ્યો. આ ઘરમાં મહે એક અન્નયજ્ઞ લોંચરૂં બનાવ્યું; કે જે તહમે હમણાં જુઓ છો. એક દિવસ તહમારો મિત્ર મહને માલદાર અને ખુબ સુરત વિધવા જાણી મહારા હાથની માગણી કરવા મહારા ઘરમાં આવ્યો મહે તહેને આડીઅવળી વાતોમાં ખેંચી આ લોંચરામાં આણ્યો અને પછી તહેને બંધ કરી હું ચાલી ગઇ. મહારા હુકમ મુજબ, પછી મહારા એક નોકરે તહેને નગ્ન બનાવી એક બાળકની માફક આ ખીલા ઓના વર્તુલ વચ્ચેની કાચ જેવી સાફ જગામાં છુટો મૂકી દીધો. ત્રણ દિવસ સુધી અમે તે સ્થળની સુલાકાતજ લીધી નહિ. ત્રીજે દિવસે રાત્રે હું એકલી ત્યાં ગઇ અને મહારા

એ આશક મહારાજના કુશળ સમાચાર પૂછ્યા. તંડેણે હીન વદને જવાબ વાળ્યો:—

“જરદાલુ ક્ષમા કર. તું એક પરદેશી વાઘવા છે એવું સહમજવામાં મહારી ભૂલ હતી એમ હવે હું જાણું શકું છું. તહારા પ્રીતમને જેલ અપાવવાનું વૈર તહેં મહને જેલથી પણ ખરાબ ભોંયરામાં પૂરી નગ્ન બનાવી ભૂખ્યો મારવાવડે લેવામાં ક્તોહ મેળવી છે. ત્રણ ત્રણ દિવસથી મહને પાણીનું એક ટીપુ કે ખોરાકનો એક ટુકડો પણ મળ્યો નથી. મહારા હાથ પયમાં જો કે બેટી નાખી નથી તો પણ મહારી આસપાસના કુંડાળામાં જે અણીદાર ખીલા જડ્યા છે તેથી પગ મૂકીને એક ડગલું પણ ભરવાનું તહેં મહારા મળે અશક્ય બનાવ્યું છે, એટલુંજ નહિ પણ કુંડાળાની બહાર મીઠાઈઓ રાખીને તહેં મહને બેબટો દુઃખી કર્યો છે. હાથપગ બધન રહિત રાખવાથી, ખીજ દિવસે મહને જ્યારે ભુખ અસહ્ય થઈ પડી ત્યારે મહેં ખીલાપર પગ દઈને પણ કુંડાળું વટાવવાની અને હાથથી મીઠાઈ પકડવાની કોશિશ કરી, પણ તેમ કરતાં મહારા પગમા આ અણિદાર ખીલાઓ લોકાઈ રૂધીરની ધારા વહેવા લાગી. ઘણીજ સુશીબતે પગ પાછા ખેંચી મહારે કુંડાળામાં ભુખ્યા ભુખ્યાજ પાછા ફરવું પડ્યું. હવે હું ભુખ અને પગની વેદના બન્નેથી પીડાઉં છું અને ઉપરથી નજર સ્થામે અહો રાત્રી પડેલી આ મીઠાઈ જોઈ જોઈને બળી જાઉં

હું ! ' મહે તહેને કહ્યું ; 'ઘણીજ દીલગીર છું', મહારા આ-
આશક ! પણ તહમારા હાથ તેમજ પગ ખેડે છુટા
અને સ્વતંત્ર છે; તેમજ તહમને ખોરાકીથી પણ બેનશીળ
નથી રાખવામાં આવ્યાં તહમે. તહમારા હાથે દુઃખી થાઓ
એમાં કોઈ શું કરે ?'

અને તે બિચારો એ સાંભળી જમીન સાથે શિર
પટકવા લાગ્યો. મહેને પણ કાંઈક દયા આવી એટલે મહે
થોડીક જુની અને સુકી ધારીના ટુકડા ખીલાની નજીક
નજીકમાં વેર્યા, જે તેણે એક શ્વાનની માફક ઉત્સાહથી
વીણી લઈ લીધા અને ખાધા. પછી મહે તહેને જળ પાન
કરાવ્યું અને હું ચાલી ગઈ, ત્રણ ત્રણ દિવસે એક વાર
એને હું સુલાકાત આપતી રહી છું. આજે પંદરમો દિવસ
છે અને હવે તે મરવાની તૈયારીમાં છે. તહેણે છેવટની
સુલાકાત માટે તહમને મળવાની ઇચ્છા જણાવવાથી હું
તહમને અહિં દોરી લાવી છું. હવે આ રહ્યો તહમારો
મિત્ર અને આ રહ્યા તહમે ! ચાહેતો તહેને મરણ સુજળ
મારી આ શરમ ભરી જીંદગીથી છોટો કરો અને ચાહેતો
એને ચાટો ! તહમે શ્રીલસુક્ષ્ણ આગળ કોઈનું ડહાપણ
નકામું છે."

એમ કહેતાંની સાથે તે અદૃશ્ય થઈ. હું તરતજ
પેલા કુંડાળામાં ધસ્યો અને જો કે, મહે ખૂટ પડેલા હતા

તો પણ તે જર્જરિત જૂટના તળીયાને લેલીને પણ મહેને
 ખીલાની અણીઓ વાગીતો ખરીજ મહેને થતી તે સહેજ
 ઇજાની દરકાર ન કરતાં હું કુંડાળામાં દાખલ થઈ અને
 મારા મિત્રને દૃઢ આલિંગન આપીને રડી પડ્યો. અમ્હારી
 દોસ્તીના સઘળા નહના મહોટા પ્રસંગો મહેં કહી સંભળાવ્યા
 અને ત્હેની એક માત્ર ભૂલથી કાંઈ મહારો પ્રેમ નાબુદ
 થયો નહોતો ત્હેની મહે ખાત્રી આપી. પેલી મીઠાઈ ત્હેના
 હાથમાં મૂગી, જે ત્હેણે ઘણું ઉપકારની લાગણીથી લીધી
 અને ખાધી થોડીવારમાં ત્હેનામાં કાંઈક ચેતન આવવા
 લાગ્યું. એટલામાં ત્હેની નજર ફોટડીના ખૂણામાં ટાંકેલા
 કપડાં પરપડી, કેજે અધારાને લીધે હું બાઈ શક્યો
 નહોતો. તે ત્હેના પોતાનાંજ કપડાં હતાં. મહારા જૂટ
 પહેરી તે કુંડાળું ઓળંગી ત્હેણે તે કપડાં મેળવ્યાં અને
 ત્યાંજ ઉભા ઉભા તે પહેરી લીધા પછી જરા સ્મીત હાસ્ય
 સાથે બોલ્યો;

મહેને ત્હારી દિલરૂબાએ જે સત્તામણી પહેંચાડી છે
 ત્હેનો કાંઈક ખ્યાલ લેવા થોડી મીનિટ ત્યાંજ થોભ, દોસ્ત!
 અને ત્હારા જૂટ મહારા પગમાંજ રહેવા દે.”

મહેં આને માત્ર મશ્કરી જ માની પણ મશ્કરી
 એક સેકન્ડમાં ગંભીર રૂપ ધારણ કરતી જણાઈ. તેણે
 પોતાના ખીસ્સામાં હાથ નાંખ્યો અને એમાંથી એક રીફા-

હવર કાઢી મ્હરા પર તાકી. પરન્તુ ત્હેનો ઉપયોગ કરવા પહેલાં જરા તે થોભીગયો અને બોલ્યો;

“ જેલમાં પડયા પડયા પણ રાત્રિ દિવસ જુલમાટ ઉપજાવવાની ઉશ્કેરણી કરનાર મિત્ર ! હું ત્હારી પેઠે રી-બાવી રીબાવીને મારવાની કિઆ નહિ કરું; પણ જો !—તૈયાર થા!....સાવધ!....આ એકજ ભડાકે ત્હને ત્હારી માનીતી ફીલસુફરોની ભૂમિમાં પહોંચાડી દર્શશ ! ”

....અને ત્હેણે ખચીતજ ગોળી છોડી કે જે કમતાકાદને લીધે ત્હેની આંખે તમ્મર આવવાથી તાકમાં નિષ્કળ નિવડી અને મ્હારી નજદીકમાં થઈને દીવાલમાં ચોંટી. પણ હું ભયભીત થઈ ખીલાઓના કુંડાળામાં ચત્તોપાટ પડયો અને શખવત ખની ગયો, તેજ ક્ષણે એક ખીલો અવાજ થાયો અને જીવન પણ ચત્તોપાટ પડયો. જરદાલુ દોડી અંદર ધસે છે તો બન્નેને મરેલા પડેલા જોઈ ગભરાઈ અને ચોતાનીજ મેળે ચોતાની રિવોલવરથી ચોતાની છાતી વીધી. આખધું એક સેકંડ માત્રમાં ત્વરાથી બન્યું તેથી તથા મ્હારા બરડામાં ખીલા ભોંકાયલા હોવાથી મ્હને પુરી શુદ્ધશાન ન હોવાથી હું કોઈ રીતે વચ્ચે આવી શક્યો નહિ.

ઉપરા ઉપરી રિવોલવરના અવાજથી ધરના નોકરો ચમક્યા અને તેઓ ભોંયરામાં દોડી આવ્યા મ્હને જીવતો

બેઠાં તેઓ તુરત મહારી મદદે ધાયા અને ઘટતા તાત્કાલિક ઉપચાર કર્યા. પણ હવે આ બન્ને લાશનું શું કરવું ? છેવટે જરૂર લાગતા નિઃચેત્રન બનેલા દેહને અમે સઘાએ મળીને તે ભોંયરામાં એક પલ્લગપર સુવાડયું. ને બીજે દિવસે તેને જમીનમાં દાટવાનો વિચાર કર્યો અને જીવનની લાસને તહેના ઘર લઈ જવા તહેના કુટુંબને ખબર આપવા જવાના પહોંચે હું આ મકાન છોડી ગયો. હું ક્યાં ગયો હોઈશ એ ખાખતના તહેમે શું અનુમાન કરે છે, વાંચનાર'...પણના,તે અનુમાન તંમે નહિજ કરી શકે. હું ચાડ્યો ચાડ્યો શૈરીફના ઘેર ગયો, અને હું જલદી મળવા માગતો હતો એવા ખબર તહેના નોકર સાથે મોકલ્યા. જુદા શૈરીફ બાવા હજી હંમણાં જ નિદ્રા મુક્ત થયા હતા, કારણકે હજીતો સહુવારના માત્ર આઠ વાગ્યા હતા. ‘એટલા વહેલા મળવા અને શિરફાઈ કરાવવા કોણ નાપાક આવેછે ? એમ તેઓ નોકર સમક્ષ બળડયા અને મહેને અંદર લઈ આવવા આજ્ઞા કરી,મહે બાવાજીને કહ્યું. કે “ હું ખૂની છું અને ખુનનો એકરાર કરવા આવ્યો છું. ”

“ ખુની ? ” શૈરીફબાવા ચમક્યા; “ ખુની ? સહુવારના પહોરમાંજ ખુનીનું મહોં જોવાનું મહારા નશીખમાં ? ”

આથી વધારે ખાનદાન ખુનીનું મહોં તહેમો નામદાર

લાગ્યેજ જોવા પામશો,” મહેં કહ્યું; “ મહેં એક દીલદારનું
ખુનતો સુમારે એક વર્ષ ઉપરજ કર્યું હતું અને આજતો
માત્ર એક મિત્રનું ખૂન કર્યું છે, જલો અને જયુરીઓના
દરરોજની માથા પચીથી કંટાળી ગયેલાં—રહસ્ય વિચાર-
રવાની શક્તિ ગુમાવી બેઠેલા—લેબને તકલીફ ન પડે
એટલા માટે હું ત્હારી સમક્ષ જાતેજ હાજર થઈ ગુંહાનો
સ્વીકાર કરું છું. ”

શૌરીફખાવા મ્હારા મ્હેં સામું ટગર ટગર જોઇ રહ્યા.
મહેં તેમના મુખ ઉપરની આશ્ચર્યની લાગણીના શબ્દો વાંચ્યા
કે તુરતજ હું બોલ્યો.

“ આશ્ચર્ય પામો છો ? હા, મ્હારો મ્હેરો લયકર
નથી, મ્હારા નયનમાં ખુનસ નથી, ખુન કરું એટલી શક્તિ
મ્હારી નથી એમ મ્હારી મુખ મુદ્રા સુચવે છે, એટલાથીજ
શું આશ્ચર્ય પામશો ? નહિ, માણસના મ્હેરા પરથી તેને
સારો—નકારો પારખવામાં કોઇ વખતે ભુલ થઇ જાય છે.
હું ખુની છું, મ્હારા :મિત્રનું મળી મહેં બે ખુન કર્યા છે;
જેમાં એક ખુનની શિક્ષામાં મ્હને પાંચવર્ષની સજા મળુરી
સાથેની કેદની સજા આપવામાં આવી છે, જે મહેં પુરી કરી
નથી;...ને હું જેલમાંથી ન્હારી ફટ્યો છું. ”

શૌરીફખાવા આ સાંભળીને વધારે ચમક્યા ને મ્હારા
મ્હાં સાંભં તીવ્ર દૃષ્ટિથી જોઇ રહ્યા, શૌરીફખાવા મ્હારા

ઉપર મેસ્મેરીઝમનો પ્રયોગ અજમાવે છે કે શું ! એવે
મહને લાસ થઈ આવ્યો,

શૌરીક બોલ્યા:

“ તહમે તહમારા મિત્રનું ખુન કર્યું છે ? તહમે
ખુની છો ? ”

મહેં કહ્યું: “ હા, ”

“ વા.....રે ” શૌરીક બોલ્યા: “ ત્ય.રે તહમને પોલીસ
સસ્વાધિન કરવામાં આવશે ને પછી તહારા ઉપર કેસ
ચલવવામાં આવશે. ”

મહેં કહ્યું: “ એમજ થવું જોઈએ. ”

ને તુરતજ મહને પોલીસ સ્વાધિન કરવામાં આવ્યો.
ને નામદાર કોર્ટે દશવર્ષના સખ્ત કેદખાનની સજા મહને
કરમાવી.

મરનારની લાસ જોવાની કાર્મએ દરકાર પણ જણાવી
નહિ એથી મહને આશ્ચર્ય ઉપજ્યું:

હું ફરી કેદખાનની કાળી કોટડીમાં પુરાયો. હું
જાણતો હતો કે નિર્દોષના શિર ઉપર સજાની વર્ષા વરસી
છે; પરન્તુ જગતના ક્ષેત્રમાં ખુલ્લા ફરવા કરતાં બેચાર
હાથ વાળી ઓરડીમાં પુરાઈ રહેવાનું મહને ઠીક
લાગ્યું હતું.

ત્રણ ચાર દિવસ સુધી હું પુલકિત પછે એ કેદની
કોટડીમાં રહ્યો પણ...પાંચમે દિવસે જરદાલુની છાંયા મૂર્તિ
એ મહને ઘેરો ઘાલ્યો ને મહેં આંખમાંથી આંસુ ખેરવ્યા,
તે પ્રેમ મૂર્તિ મહને મરેલો ધારીને આત્મ હત્યા કરી ગઈ
એ માટે મહારે વિમાસવાનુંજ રહ્યું હતું ને હું ખેદ-વિમા-
સણ કરવા લાગ્યો.

ધીમે ધીમે ખેદનો સાગર ઉછળવા લાગ્યો ને તહેના
છેક તળીયે હું ડૂબી ગયો.

દુઃખના ભયંકર દર્દથી ઘડીમાં આમને ઘડીમાં તેમ
હું આળોટવા લાગ્યો. પણ આળોટવાથી—શરીરને આમ
તેમ ઉલટાવવાથી કે સ્થળ બદલાવવાથી કંઈ દુઃખદર્દ
મટતું નથી કે તહેનું જોર કમી થતું નથી. તેમ થવાને
માટે તો તે દર્દમાં ભાગ લેવા કોઈ વ્યક્તિ જોઈએ—
હમદર્દ જોઈએ—Sympathiser જોઈએ, એવી હમ દર્દી
સહાનુભૂતિ—Sympathy—મને કોણ બતાવે એમ હતું?

વાંચનાર ! મહારું દદ કેટલું દુઃખદાયક હશે તહેનો
જરા સરખાયે ખ્યાલ આવે છે ને ?

એ હા, તો મહારા તરફ અનુકંપા ધરજો. તે દર્દને
જોજ પણ ખ્યાલ ન આવી શકતો હોયતો મહારી ધ્યાનવક
સ્થીતિ જોઈને ખુશીથી ખડખડાટ હસજો,

કેવા પ્રકારની વેદના મ્હારા અંતરમાં સળગેછે તેને જ્યાં પશુ હું કેવી રીતે આપું ? પશુ....હું કબુલ કરવા લલચાઉં છું કે એ વેદના મ્હેં હાથે કરીને વ્હોરી લીધી છે. જો જરદાલુતું કહેણ સ્વીકારી ત્હેની સાથે ન્હાસી જઈ શકેર બહારની જીંપડીમાં રહ્યો હોત તો ?....તો, આ વારો ન આવત, જીવનને ભોંયરામાં સબડવું ન પડતને તેને મ્હારા તરફ ગોળી છોડવી ન પડત; ને....ને એક લાભ એ થાત કે જરદાલુને એ બિચારી બાળાને અકાળે-આત્મ-હત્યા ન કરવી પડત નહિને જીવન સંગાથી હું બની શકત....અફસોસ ! હવે ?.....

આવા પ્રકારની માનસિક ઉદ્દગારની માળા લંબાતી જતી હતી ત્યાં કોટડીનો દરવાજો ઉઘડ્યો ને કોઈક અંદર પ્રવેશ્યું.

એ કોણ હતું ? ચકિત રહેકે હું ત્હે આવનાર તરફ બોધ રહ્યો ને બોલ્યો: “ કોણ એ ? ”

“ ચુપ ! ” આવનાર વ્યક્તિએ નાક ઉપર આંગળી મૂકી જણાવ્યું.

પશુ રહેરા પરથી હું ન કળી શક્યો કે તે કોણ હતું હા, તે સ્ત્રી નહિ પશુ પુરૂષ હતો—મ્હોટી મૂંઝે અને દાઢીવાળો સત્ય પુરૂષ હતો એટલું તો કળી શક્યો.

હું કાંઈ પશુ બોલવા પારું ત્યાર પહેલાં તે સત્ય પુરૂષ બોલ્યો:

“ તૈયારા એક મીનીટ પણ વ્યર્થ નથી જવા દેવી ! ”

“ એટલે ? ” મેં પૂછ્યું :

“ મ્હારો પરિચય આપવામાં એક મીનીટ પણ વ્યર્થ સુમાવવી નથી. સાવધ ! ને મ્હારી પાછળ ચાલો. ” તે પુરૂષ બોલ્યો.

“ ક્યાં ? ” મ્હું પૂછ્યું :

“ મ્હારી સાથે, ” તે ભવ્ય પુરૂષ બોલ્યો.

“ પણ ક્યાં ? ” મેં પૂછ્યું :

તે ભવ્ય પુરૂષે મ્હારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાને બદલે એક રિવોલ્વર કાઢીને મ્હારા સામે તાકી.

હું ચમક્યો...ધુભ્યો....એ ડગલા પાછા હઠી ગયો. મ્હને ભય પામતો બોધને તે પુરૂષ બોલ્યો :

“ હરો છો ? મિષ્ટર જ્યોતિ ! બબ્બે જણાંનાં ખુન કરનાર ત્હમે મારા હાથમાંની રિવોલ્વર બોધને ડરો છો ? ધુભો છો ?.....નહિ, એટલી નિર્બળતા ત્હમારામાં બોવા હું ઇચ્છતો નથી. ચાલો, મ્હારી પાછળ ! હું તમારો શત્રુ નથી એટલું કહેવું બસ થશે. ”

‘ શત્રુ નથીને રિવોલ્વર કેમ તાકે છે ! ’ મેં મન સાથે પ્રશ્ન કર્યો. પણ મન તરફથી કશો ઉત્તર મળ્યો નહિ શત્રુ નહિ તો શું મિત્ર ? પણ આવો દાઢીવાળો મિત્ર મ્હારે ક્યાં છે ? ” હું મુંઝાયો ને મ્હારી મુંઝવણનો ભાવ મ્હારા વદનપર તરવર્યો.

તે ભવ્ય પુરૂષ માનસ શાસ્ત્રનાં ગહન પાઠો ભણ્યો
હશે કે નહિ, ત્હેની મ્હને ખબર નથી; પરન્તુ મ્હારા
વદન પરથી મ્હારી મુંઝવણનો ભાવ તેણે વાંચી લીધો ને
તે બોલ્યો:

“ જુઓ હું કોણ છું ? શા માટે ગભરાઓ છો ? ”

એમ કહી તેણે દાઢી મુછો દુર કર્યાં. એ કૃત્રિમતા
દુર થતાં તે મ્હેરાને મ્હેં ઓળખ્યો. વાંચક ! તે કોનો
મ્હેરો હતો ?

તે અન્ય કોઈ નહિ પણ કુમારિકા જરદાલુ હતી !
જરદાલુને બેતાંજ વળી ત્રણ ડગલાં હું પાછો હક્યો.
જરદાલુ મ્હારી નજીક આવીને બોલી:

“ ચમકો નહિ, મ્હારાલાલ ! હું ત્હમને કેદમાંથી
મ્હારની દુનિયામાં લઈ જવા માટે આવી છું. ચાલો
ઉતાવળ કરો ! ”

“ પણ મ્હેલાં મ્હને કહે કે તું જીવતી છે કે
મરેલી ? ”

મ્હેં પ્રશ્ન તો કર્યો, પરન્તુ તુરતજ હું દિવાની
સંદિમાંથી મ્હાર આવ્યો ને એવો પ્રશ્ન કરવા મ્હને મ્હારા
અજ્ઞાન ઉપર-અગર કંઈ કે દિવાનપણા ઉપર-ગમે તે
ઉપર પણ એક તિરસ્કાર આવ્યો કે એટલુંયે જ્ઞાન નથી કે
મરેલું બોલી શકે કે કેમ ?

ને જરદાલુ પણ મ્હારો પ્રશ્ન સાંભળીને હસી પડીને બોલી ! ”

“ વાહ કેવો મબ્બનો પ્રશ્ન ! આટલુંય ત્હમારે તત્ત્વ-જ્ઞાન કે મરેલુ બોલી શકે ?...રે પણ એ પંચાતમાં વખત વિતાવવાનો નથી. કારણ કે અત્યારે આપણે બન્ને જેલ બહાર નિકળી જઈ શકીએ એવા અનુકૂળ સંયોગોમાં છીએ. ચાલો, મ્હારા જીવન આધાર ! બહાર નિકળ્યા પછી હું બધી બીના નિવેદન કરીશ. ”

“ ચા....લો. ” ઘણા ધીમા અવાજે એટલું હું બોલ્યાને જરદાલુ કેટડીની બહાર નિકળી. હું પણ તેની પાછળ પાછળ ચાલ્યો ને થોડીવારમાં તો અમ્હે જેલની બહાર નિકળી શહેરના જનમાર્ગ ઉપર થઈને શહેર બહારના એક ઝુંપડામાં જઈ પહોંચ્યા.

ઝુંપડામાં આવીને સઘળો વૃત્તાંત બલુવાની મ્હેં ઈચ્છા દર્શાવીને જરદાલુએ કહેવા માંડયું :

“ બહાલા ! ત્હમે આશ્ચર્ય પામો છો ? ને ખરેખર આશ્ચર્ય પામો એવુંજ બન્યું છે. કારણ કે ત્હમે મ્હને રિવોલ્વરથી આપઘાત કરતી નિહાળી છે. રિવોલ્વરની ગોળી છાતીમાં આરપાર ચાલી જાયને આત્મા દેહનો ત્યાગ કરી હવામાં ઉડી જાય એ ખરું; ને તેથીજ ત્હમે માની લીધું હશે કે હું મરી ગઈ. પરંતુ વાસ્તવિક રિવોલ્વરની ગોળી મ્હને પડખામાં લાગીને તેથી માફે મૃત્યુ નિપજ્યું નહિ.

જો કે ચરખામાં લાગેલી ગોળીના આઘાતે હું પૃથ્વી ઉપર
 પડી ગઈ ને એ વખતની મારી નિશ્ચેતનવત્ સ્થિતિ નીહા-
 ણીને ત્હમે અને મહારા નોકરોએ માની લીધું કે હું મૃત્યુ
 પામી ગઈ ને ત્હમે મહારા શબવત્ દેહને પલંગમાં નાખ્યું
 તમ્હને અને મહારા નોકરને ઠીક મઝા સુઝી કે મ્હને
 જમીનમાં દાટવામાં આવી નહિને ખીન્ને દિવસે મહારી
 કબર કરવાના તમ્હારા વિચારે મને જીવન બક્ષ્યું એમ
 કહેવામાં મને લાગતું નથી કે હું ખોટી છું. કારણ કે જો
 મ્હને એજ વખતે જમીનમાં દાટી દેવામાં આવી હોત તો
 હું ગુંગળાઈને જરૂર મરી જાત; કારણ કે મૂર્છાવશ દશામાં
 હું તમ્હને જમીનમાં દાટતી ત્હમને અટકાવી શકત નહિ
 ને આજે ત્હમે મને જીવંત જોઈ શકે છે. એ પ્રસંગ
 ઉપસ્થિત થાત નહિ. જ્યારે તમ્હે મકાનમાંથી ન્હાસી ગયા
 ત્યારે તમ્હે મ્હને જોઈ હતી કે હું બેશુદ્ધ દશામાં હતી !
 રે ! તમ્હારી ધારણાએ હું મૃત્યુ પામી ગઈ હતી ! પરન્તુ
 હું પણ પાંચ કલાક પછી શુદ્ધિમાં આવવા પામીને મહારા
 નોકરોએ મહારી માવજત કરીને તેના પરિણામે હું મૂળ
 સ્થિતિમાં આવી ગઈ છું ને તમે તે જોઈ શકે છે. જો કે
 ગોળીના ઘાનો દુઃખાવો મટી ગયો છે. તથાપિ તેની
 નિશાની નાબૂદ થઈ નથી, હું બે ત્રણ દિવસે સંપૂર્ણ શુદ્ધિમાં
 આવી ત્યારે મ્હને ખબર પડી કે તમ્હે જેલમાં સીધાવી
 ગયા છે. ને એ પણ હું બાણી શકી કે તમ્હે તમ્હારા

મિત્રનું ખુનના આરોપનો સ્વીકાર કર્યોને કોઈ તહમને દશ વર્ષના સખત મજુરી સાથેના કેદખાનાની સજા ફરમાવી મહને એ વખત આશ્ચર્ય થયું ને ઘડીભર એ વાતનો સ્વીકાર કરતાં મહને સંકોચ થયો. પરંતુ જ્યારે મહારી એ વાતની નિશ્ચયાત્મક ખાત્રી થઈ ત્યારે તહમારા સ્વભાવ માટે મહને વિશેષ માનખુદ્ધિ ઉપજી. જે માણસ તહમને મારવાની નીચ હદે ગયેલો તે માણસનું ખુન તો મહેં કર્યું હતું; ને એ ખુનનો આરોપ તહમે કેમ સ્વીકાર્યો, એ વિષે હું ઘણું વિચારી રહી. ને ખરેખર ! તહમને નહિ ખબર હોય કે તહમારા એ દુરાશયી મિત્રનું ખુન મહેં કર્યું છે ! જ્યારે મહેં તમારા ઉપર તેને ગોળી છોડતો જોયો ત્યારેજ મહેં મહારી રિવોલ્વર ફેડી હુતીને તેમાંથી છુટી ગોળી વાગવાથી તેનું તાત્કાલિકજ મૃત્યુ નિપજ્યુ હતું. મહેં તેના તરફ ગોળી તો છોડી પરંતુ તેણે છોડેલી ગોળીએ તહમારો જીવ લીધો છે કે કેમ એ જોવા હું લોંચરામાં ફેડી આવીને તહમને મહેં ચત્રાપાટ પડેલા જોયા મહેં તુરતજ માની લીધું કે તહમે મૃત્યુ પામ્યા છો ને પ્રિય આત્માના અભાવે હું જગતમાં રહી શકું નહિ એમ મને લાગવાથી એજ પળે મહેં મહારી રિવોલ્વર મહારી છાતીમાં ફેડી, ને તેનું પરિણામ ગંભીર આવ્યું નહિ એ હું અને તહમે જોઈ શક્યા છીએ.

હવે તહમારા મિત્રના શખનું શું થયું ? સાંભળો....ત્રીજે

દિવસે જ્યારે હું શુદ્ધિમાં આવી, ત્યાં સુધી મહારા નોકરોએ તહમારા એ મિત્રના શબની કાંઈ પણ વ્યવસ્થા કરી નહતી. હું શુદ્ધિમાં આવીને તહેના શબને મ્હેં જોયું તહેના વદન ઉપર કાળાશ છવાયલી હતી, ને તે અત્યંત ભયંકર લાગતી હતી....તુરતજ એ શબને મહારા મકાનમાંથી ગુપ્ત રીતે ખસેડવામાં આવ્યું ને સ્મશાન ભૂમિમાં જઈ ફેંકી દેવામાં આવ્યું. ત્યાર પછી તહે શબનું શું બન્યું તહેની ખબર પડી નથી ! ને બનવાનું ચે શું હતું ? કોઈ ગીધ-સમડાએ તહેને ફાડી ખાધું હશે !

ને હવે એકવાત.....તહમને જેલમાં કેવી રીતે મળ્યું એ માટે મ્હેજૂબ વિચાર કર્યા. ને છેવટે એક વિચાર મ્હને ઠીક જણાયો ને તે મ્હેંઅમલમાં મૂક્યો ને તહેમાં હું ફેતેહમંદ બની છું. બહાલા ! પણ તહમને મિત્રનું ખુન કરવાના આરોપને બેઠારવાનું કેમ સુઝયું ? ”

કુમારિકા જરદાલુના મ્હોમાંથી નીકળતા શબ્દો હું આતુરતા પૂર્વક શ્રવણ કર્યે જતો હતો. જ્યારે બધી વાત્તો પુરી થઈ ત્યારે બધો ભેદ હું પામી ગયોને તહેજે વૃત્તાંતાં-તે પૂછેલા પ્રશ્નનો મ્હેં ઉત્તર વાળ્યો.

“ બહાલી ! સ્હેજ ઉડાંણમાં ઉત્તર કે જીવનનો ખુની હું ખરો કે નહિ ? જો હું તહારા લોંબરામાં ન આવ્યો હોત તો તહેને લોખંડના ખીલાઓના ઢોરામાંથી બહાર

નિકળવા વારો આવત નહિ ને મ્હને ત્હેની જગ્યાએ એટલે
 આ અણીદાર ખીલાઓની વજુલુમાં સપડાવું પડત નહિ ને
 પછી ત્હે મ્હારા તરફ ગોળી છોડે એવો પ્રસંગ તો આવતજ
 શાનો ? ને ત્હેણે મ્હારા તરફ ગોળી છોડી નહોત તો
 ત્હેના તરફ તું ગોળી ન છોડત ને તેને મૃત્યુ પામવું ન
 પડત, એટલે વાસ્તવિક રીતે તો જીવનનું ખુન કરનારો
 હુંજ ઠરું છું. જો કે ત્હને આશ્ચર્ય લાગશે મ્હારી આ
 વાર્તા સાંભળીને...પણ ત્હારે નીખાસ જાણવું કે તત્ત્વ
 જ્ઞાનીઓનાં વિચારો ઘણાં ગહન અને ઉડાં હોય છે જેને
 દુનિયાના ડાહ્યા કહેવાતા આત્માઓ દિવાના ગણી કાઢવા
 તૈયાર થાય છે ને તુંયે મ્હારી આ વાર્તા સાંભળી કદાચ
 મ્હને દિવાનો રે ! દિવાનો કહી હસી કહાડીશ.....ને
 ખુશીથી હસજે !...પણ ત્હારે જાણવું જોઈએ કે અમે
 તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ પ્રકૃતિના પુનરીઓની ‘નીતિ’ અને દુનિયાની
 ‘નીતિ’ જુડી પડે છે. ને તેથી દુનિયા માને છે કે અમે
 નીતિ અને ધર્મના શત્રુ અવતર્યા છીએ ! તેમજ જેઓ
 અમ્હારા સીદ્ધાંતો ને અમ્હારા લખોમાં વાંચેછે તેઓ એમ
 માની બેસે છે કે અમે માનવ ફરજોથી વિહિન છીએ.
 આમ સ્હમજનારાઓ ના હૃદય મરેલાં હોવા જોઈએ ને
 અમારો તિરસ્કાર કરવા પહેલાં માણસ હૃદય શયતાનને
 વેચેલું હોવું જોઈએ એમ ભાર પૂર્વક કરવાની લાલચને
 માન આપ્યા સિવાય મારે છટકાજ નથી. કારણ કે તેઓ

પોતાની અસમજમાં અમુને અન્યાય આપે છે અને દુનિયાને ભ્રમાવે છે. આ દુનિયામાં એવો કોઈ મનુષ્ય નથી કે.....નહિ. હું મ્હારી ફિલ્સુફી વધારે સંભળાવી ત્હને કંટાળો આપીશ નહિ. દુકામાં કહેવાતું એટલું જ કે જો તું ઉંડી ઉતરીશ તો ત્હને લાગશે કે જીવનનો હુંજ ખુની છું. ને એ ખુનનો આરોપ મ્હારે કબુલ કરવોજ જોઈએ.”

વાંચનાર વાત વતમાં તત્ત્વજ્ઞાનમાં ઉતરી બવાની મ્હને ટેવ હોઈ હું જરદાલુના પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં કિચિત્ તત્ત્વજ્ઞાનાપ્રદેશમાં પહોંચી ગયો પરંતુ મ્હારી આંખો એ જરદાલુના મ્હોંપરના બાવક્ષરો ઉકેલ્યા કેતે મ્હારી ફિલ્સુફી સાંભળતા કંટાળો પામતી હતી. ને એથીજ અધુરા વાક્યે મ્હેં ફિલ્સુફીનું પુરાણ દાખીદીધું. ને મ્હારી પ્રેમદા જરદાલુના મ્હોં સામું હું ટગર ટગર જોઈ રહ્યો.

મ્હારા તરફનો ઉત્તર સાંભળીને બાણે તે છક થઈ ગઈ હોય એમ મ્હને લાગ્યું. ક્યાંય સુધી ત્હે મુંગી રહીને ત્હેના એ મોન વિષે મ્હેં ઘણી ઘણી કલ્પનાઓ, મગજથી અતિત્વરિત ગતિએ, કરી લીધી ને ત્યાં ત્હે બોલી:

“ત્હમ્હારી ‘નીતિ’ ને ‘ફિલ્સુફી’ ત્હમને મુબારક હો ! એવી ઢંગધડા વિનાની પોતે માની લીધેલી નીતિ એ કંઈ માન્યનીતિ ન કહેવાય ! ને ત્હમેજ કહો. ત્હમે હમણાં કહી ગયાકે જો હું ત્હારા ભોંયરામાં ન આવ્યો હોત તો

તહેને મૃત્યુ પામવું પડત નહિ. ત્હમારા કહેવાનો આશય એજ છે ને ?.... ઠીક, ત્યારે કહો, જો હું ત્હમને જોલમાંથી મારે ત્યાં ન લાવી હોત તો ત્હમે મારે ત્યાં આવત નહિ ને તમ્હારા મિત્રને મરવા વખત આવત નહિ.... કેમ ખરૂંને? ને ત્યારે કહોજી શ્રીલસુક! હું ખુની કેમ નહિ ? ”

તહેની વાત ખરેખર વિચારવા જેવી મ્હને લાગી. પણ મ્હારા તત્વજ્ઞાને મ્હને કાનમાં કહ્યું કે “એ વાતખંધ કર !”

ને મ્હું વાત ફેરેવી નાખતાં તહેને પ્રશ્ન કર્યો:

“પડખામાં વાગેલી ગોળીનું ચિહ્નતો બતાવ પ્રિયા!”

તુરતજ તહેણે તે ચિહ્ન બતાવ્યું. ને તે જોઈને હું બોલ્યો:

“ આ ચિન્હાકિતથી તું જાણે ‘વધારે દીપે છે ! ’
તે બોલી:

“ પ્રિયજનની દષ્ટી પ્રિયજનને સુંદરજ દેખે છે ! ”
ને વાંચનાર ! એ શું સાચું નથી ?

આમ વાત કરતાં અમે બેઉ ઝુંપડીના બારણાં પાસે બેઠા હતા ત્યાં એક અવાજ અમ્હારા કાનપર આથડ્યો, અમ્હે ચમક્યાને.....ને બીજીજ પળે અમ્હારી બાબુમાંથી એક ગોળી સનનન કરતી પસાર થઈ ગઈ ! અમ્હે એક દમ ઉભા થઈ ગયા ને એ ગોળી જે દિશામાંથી આવી હતી તે દિશા તરફ જોઈ રહ્યા. પણ અમ્હારી આંખોએ ગોળી

છોડનારને જોઈ શકી નહિ, ભયથી અમ્હે કાંપવા લાગ્યા,
ને એકબીજાના મ્હેં સામું જોઈ રહ્યા.

ત્યાં પાછળથી મ્હારા ખભા ઉપર કોઈના લોખંડી હાથ
પડ્યા. મ્હેં મ્હેં ફેરવ્યું ને એક ભયંકર મુખ મુદ્રા મ્હારા
જોવામાં આવી હું કોઈ પણ જોણું ત્યાર પહેલાં તેણે
મ્હારી ગળાથી પકડીને મ્હને જમીનપર પછાડ્યો.

ને એટલામાં બીજે એક માણસ પ્રકાશમાં આવ્યોને
તેણે જરદાલુની જોયી પકડીને જમીનપર પટકી.

જરદાલુનો ચિત્કાર મ્હારા કાને આથડ્યો ને મ્હાણે
સોહી કકળી ઉઠ્યું; પરન્તુ મ્હારી છાતી ઉપર એક કાયાનો
ભાર પડેલો હોઈ હું કાંઈ પણ કરી શકવા લાચારબન્યોહતો.

અમ્હને બન્નેને જમીનપર પછાડીને એક જણે
રૂમાલમાં વીંટાળેલી એક પડીકી કાઢીને તેમાંની દવા
અમને સુંઘાડવામાં આવી. મ્હેં તુરતજ કળી લીધું કે તે
કલોરાક્ષર્મ હતું....ને કલોરાક્ષર્મને સુંઘવાથી જે અસર
થાય છે તે અમ્મર અમ્હને થઈ. અમ્હે ઘેનમાં પડ્યાને
ત્યાર પછી શું બન્યું તેની અમ્હને ખબર નથી.

પણ જ્યારે હું શુદ્ધિમાં આવ્યો ત્યારે મ્હાણે શરીર
એક દિવાનખાનામાં હતું ને જરદાલુ બેશુદ્ધ દશાવશ
એ દિવાનખાનાના એક ખુણામાં એક સોફાપર સુતી પડી
એમ મ્હેં જોયું.

એ દિવાનખાનું કોનું હતું ત્હેની માહિતી મેળવવા અંદરના લાગમાંના ફરનીચરને મ્હેં લક્ષ પૂર્વક તપાસ્યું પરંતુ એક પણ ચીજ એવી ન નિકળે કે જેના ઉપર એ નામ વાંચવામાં આવે.

જ્યારે હું ફરનીચર જોઈ રહ્યો ત્યારે જરદાલુ કાંઈક હાલીને મ્હોડેથી કાંઈક બરખડી. હું ત્હેની નજીક ગયોને મ્હારા નેત્રોનો પ્રકાશ ત્હેની નયન કીકીઓએ ઝીલ્યો. તેણે આંખ ઉઘાડીને મ્હને જોતાં જતો એકદમ બેઠી થઈ ગઈ ને પછી ઉભી થઈ મ્હારા ગળે વળગી પડી, ને હુસ્કાં ખાતી રડવા લાગી,

મ્હેં ત્હને, આશ્વાસન આપ્યું ને મ્હા પ્રયત્ને તે રડતી અટકી પછી હું કાંઈક બોલવા જતો હતો ત્યાં દિવાનખાનામાં એક હબસી જેવી કાળી આકૃતિને પ્રવેશતી મ્હેં જોઈ.

તે આકૃતિએ અંદર આવીને એકદમ મ્હારું કાંડું પકડ્યું ને મ્હને ખેંચતાં જણાવ્યું:

“ ચલો, ”

કમ્પતા અવાજે મ્હેં પૂછ્યું:

“ કી—ધ—ર ? ”

“ અબેચલને ! ” કહે તો તે હબસી જેવો આદમી મ્હને દિવાનખાના બહાર ઘસડી ગયોને બહારથી તાણુ

મહારી દીધું. મહારી બહાદી જરદાલુ એ દીવાનખાનામાં પુરાઈ.

દિવાનખાનામાંથી બહાર લાવીને મહને એક સીડી ઉતરાવવામાં આવી. સીડી ઉતર્યા પછી એક રૂમમાં મહને ઘસડી જવામાં આવ્યો. આ બધો વખત હું મહને ઘસડનાર વ્યક્તિના ભયાનક ચહેરા તરફ નિહાળીને કંપતો હતો.

રૂમમાં પગ મૂકતાંજ મહારા ડે.ળા ફાટી ગયા ને સાથે મેં પણ પહોંતું થઈ ગયું. અને મહને આશ્ચર્ય સમાધિ લાધી.

ને વાંચનાર ! તહેનેય આશ્ચર્ય લાગશે. કારણ કે તે રૂમમાં પગ મૂકતાંજ જે વ્યક્તિને મેં જોઈ તે વ્યક્તિ અન્ય કોઈ નહિ પણ મહારો મિત્ર જીવન હતો.

આ ચમત્કાર શો ? જેના શબ્દને રૂમશાન ભૂમિમાં ફેંકી દેવામાં આવ્યું તે, તેની જીવંત મૂર્તિદેવી નજરે જોવાની કેવી ?

“ કેમરે હોસ્ત ! ”

અને એ શબ્દો સાંભળતાં હું આશ્ચર્ય સમાધિમાંથી બહાર આવ્યો ને મુંગો મુંગો જીવનના મેં સાચું જોતો ઉભો. પાછળ દ્રષ્ટિ કરી તો મેં એવું દૃશ્ય જોયું કે મહને એક મોટો ધુન્દારો આવ્યો. એક બેડેળ માણસ પુદ્ગલી તરવારે મહારી પાછળ ઉભો હતો !

શું એ માણસની તદ્વાર મ્હારી ગરદન પરતો નહિ ફરે ? આવા વિચારમાં હું હતો જ્યાં મ્હારો મિત્ર મ્હોં ઠાવકુ રાખીને બોલવા લાગ્યો ને તે હું સાંભળવા લાગ્યો.

“ જ્યોતિ ! આજે તારા જીવનનો જ્યોતિ ખુજાવાનો છે. જો પાછળ ! તારા ડોકાને ઉઠાવી નાખવા હાથમાં તદ્વાર પકડીને ઉભેલા કાળદૂતને જો ! જે બોલ મરતી વખતે તારે કાંઈ કહેવાનું છે ? કાંઈ મનેચ્છા છે ? ”

આ સાંભળીને મારા તો મોતીયાજ મરી ગયા હાથે શિથિલ થઈ ગયા ને મૃત્યુના દૂર જડખાને વિકાસેકું ખેંચે બેસ્યું.

હું કાંઈ પણ બોલ્યો નહિ એટલે જીવન ફરીથી બોલ્યો :
ત્યારે જીવનનો ત્યાગ કરતાં કાંઈ કહેવાનું છે ? હૃદયમાં કાંઈ ઈચ્છા છે ? ”

“ ના. ” ધીમેથી હું બોલ્યો :

આટલી નીચતાની પરાકાષ્ટા કરતા મ્હારા મિત્ર તરફ આટલું છતાંય મ્હને સ્હેજ પણ તિરસ્કાર આવ્યો નહિ. તેના તરફનો પ્યારભર્યા હૃદયમાં તું કિંચિત પણ કોષની લાગણી ઉદ્ભવી નહિ.

મ્હારી પ્રીતસુકીએ મ્હને કહ્યું કે

“હૃદય આપીને પછી રહવું એ મુશ્કેલી છે ! જેથીજ હાથે કરીને બીજાને આપવામાં આવી છે તેનાં દુકડા કરી આઈ જવાનો પણ તેને અધિકાર છે. ”

ને ખરેખર મહારૂ હૃદય મેં જીવનને આપી દીધું હતું, એકે પાછળથી અર્ધું જરદાલુને અપાયું, ને જેટલો અધિકાર મહારા હૃદય ઉપર જરદાલું અજમાવે તેટલોજ અધિકાર—નહિ વતો કે નહિ એછો—મહારા હૃદય ઉપર જીવન અજમાવે....કારણકે મારું હૃદય એ એ વ્યક્તિએને મહે જોઈંચી આપ્યું હતું.

ને તેથી જીવન જે કરવા ચાહે તે ખુશીથી કરે—ને તેમ કરવાનો તેને અધિકાર છે એમ માની હું ચુપચાપ ઉભો.

“ અચ્છોસ્ત ! ” જીવન બોલ્યો: “ મહને માફ કરજે કે મહારે ત્હારો જાન લેવાનું અધમ કાર્ય કરવું પડે છે ! અણું હું લાચાર છું કે ત્હારા વિનાશ વિના મહારા મનો-રથો પૂરાં થઈ શકે એમ નથી; ને તેથીજ આજે હું ત્હારો નાશ કરાવવાનો છું અને તેમ કરવા માટે આ પહેલવાન તૈયારજ ઉભો છું, માત્ર મારી આજ્ઞા થાય એટલીજ વાર છે. દોસ્ત ! જરદાલુના શૈન્દયે મહને એટલા મોહોન્માદમાં મૂક્યો છે કે હું તેને મહારી કરવા માટે આકાશ પાતાળ એક કરવાનું સાહસ પણ આદરીશ. મહને લાગે છે કે જ્યાં સુધી તું જીવતો હશે ત્યાં સુધી તે મહારો એક પણ અક્ષર સાંભળવાની નથી જ્યારે તારો આત્મા વાયુમાં ભળી જશે ને એવાત જરદાલુ ભણશે ત્યારે, મહારી ધારણા છે કે તે કાંઈક નરમ પડશેને મહારી વાતને માન આપશે. ને

મ્હને તિરસ્કારી ને તે જશે પણ ક્યાં ? મ્હારા મકાનમાં તે બંદીવાન છે. જો ત્હાં પુનઃ કર્યાછતાં એ જરવાલુ મ્હારી ધારણા પુરી નહિ કરે તો આખરે એક ઉપાય મ્હારા માટે બાકી રહે છે, ને તે બલાત્કાર. ”

જીવનની વાત સાંભળીને હું કંપવા લાગ્યો. શું ખરેખર મ્હને વધેરી નાખવામાં આવશે ? ને તે શું એક બેડાળ જેવા દેખાતા માણસ ના હાથે ?

હું જીવન તરફ જોઈને બોલ્યો :

“ મ્હારા મિત્ર ! જો ત્હાં સુખ મ્હારા જીવનના ભોગનું પ્રાપ્ત કરી શકતો હો તો ખુશીથી હું મારો જીવ આપવા તૈયાર ઉભો છું ! જીવવાની મ્હને મમતા નથી. ઉદ્દતું મ્હને સંતોષ મળશે કે મ્હારો જીવ મિત્રને સુખી કરવા માટે આપી દેવામાં આવ્યો છે. સ્વર્ગમાં દેવો અને અપ્સરાઓ પણ મ્હને વધાવશે....દોસ્ત ! ભલે હું મરીશ ! તારા સુખ અને આનંદના બદલામાં ખુશીથી મ્હારો જીવ લે....પણ મ્હને એકજ વાત કહેવાની છે,-અને તે એકે તારા એકજ હાથે મ્હાં ડોકું ઉડાવી દે. મિત્રના હાથે મરતાં મ્હને અત્યંત આનંદ થશે....”

જીવન ઉભો થયો ને મ્હેં બાજુનું કે મ્હારો કાળ પાસે આવી પહોંચ્યો. પણ મરવાની તૈયારીમાં ઉભેલા મ્હને લેશ પણ કંપ ન થયો, ને ઉદ્દતું મ્હેં કહ્યું :

“ હા. કેમ વિલંબ કરે છે ? લે; ને ઉગામ તસ્વાર

અને ઉડાવી દે ડાકું ! ”

મહારી પાછળ ઉભેલા કાળદૂત જેવા બેડોળ પહેલાવાતના હાથમાંથી જીવને તડવાર લીધી ને મહારા તરફ જોઈને બોલ્યો:

“ ચાલ હુંજ તહારો નાશ કરીશ, પણ જરવાલુના દેખતાં ? ”

“ મિત્ર ” શા માટે મહારી પ્રેમ પ્રતિમાની નજર આગળ મહુને વધેરવો ? અહિંજ મહુને હલાવ કર : ” મેં કહ્યું:

“ નહિ ” જીવન બોલ્યો ! “ જરવાલુના દેખતાં હું તહારો નાશ કરીશ ને તે એટલા માટે કે જેને તે ચાહે છે તેનો વધ થયેલો નજરો નજર દેખતાં ને મહુને ચાહવા વિચાર પર આવે ? ”

“ અરે ! ભલા ભાઈ ! ” હું બોલ્યો: “ મહારો વધ થતો જોઈને તો ગિચારી જીભ કરીને આપઘાત કરી જશે, સમજ્યો ? ”

“ આપઘાત કરવો એ સહેલું નથી ! ” તે બોલ્યો ને તુરતજ મહુને લઈને તે પેલા દિવાનખાનામાં ઉપસ્થિત થયો કે જ્યાં મહારી પ્રિયતમા જરવાલુ મોટેથી રડી રહી હતી !

જીવનને જોતાંજ તે ગિચારી રડતી બાંધ થઈ ગઈને જંમ હું જીવનને જોઈને આશ્ચર્ય સમાધિમાં ગયો હતો.

તેમ તે પણ આશ્ચર્ય સમાધિમાં ગઈને બોલી ! “ અહો આ શું ! ”

જીવન તહેને ઉદ્દેશીને બોલ્યો:

“ આ શું ?....ન સહમજી ! આજે આ તહારા પ્રેમ પાત્રનો અહિં વધ થવાનો છે. ”

“ વધ ?....ને તહે નહારા પ્રેમ પાત્ર જ્યોતિનો વધ ? કોઈનો વધ કરવાનો તહેને લેશ પણ અધિકાર નથી. જરવાલુ આવેશમાં બોલી ને એક છલંગ ભારતી મહારી સહોડમાં આવીને ભરાઈ ગઈ.

મહારા મિત્રે તુરત સીટી વગાડી અને એક માણસે અમારા દિવાનખાનામાં દોડી આવ્યો. જીવન તહેને આજ્ઞા આપી.

“ આ બાઈને એક તરફ ખસેડ....ને તહેને એક બાજુ મજબુત પકડીને ઉભી રાખ. ”

એ આજ્ઞાને તુરતજ અમલ કરવામાં આવ્યો. જરવાલુને એક ખુણામાં લઈ જઈ મહારા મિત્રના માણસે તહેને મજબુત પકડી રાખી.

હું જોઈ શકતો હતો કે જરવાલુ વાળ પીંખતી હતી ને તહેને હું મિત્ર માની રહ્યો છું તહેના ભયંકર કારસ્થાનને જોઈ મહે એક સહુદયને નહિ પણ શયતાનની સાથે મૈત્રિ બાંધી છે એમ જાણે સહમજીવતી હોય તેમ તે મહારા સામે દૃષ્ટિપાત કરતી હતી.

પણ હું હજીયે મહારાં મિત્ર પ્રતિ તિરસ્કાર વૃત્તિને ઉત્પન્ન કરવા શક્તિમાન થઈ શક્યો નહિ. મહારાં હૃદય મહુને વધેરવા ઉભેલા પુરૂષના હૃદય તરફ નમતું જતું હતું.

અને જીવન પણ મહુને ચુપચાપ ને હસતો ઉભેલો જોઈને આશ્ચર્યની લાગણીને પ્રકાશ કરતો હતો. તલ્વારની ધાર ચમકાવીને હેલો મને કહ્યું :

“ દોસ્ત ! પરમાત્માની પ્રાર્થના કરીલો. જો, મહારી તલ્વાર તહારા લોહીમાં રંગાવા ઉછાળા મારે છે ! ”

તેના જવાબમાં હું કાંઈ બોલું ત્યાર પહેલાં જરદાલુ બોલી ઉઠી:

“ જીવન ! અરે ! મહારા પ્રિયતમના પરમમિત્ર ! સખુર ! તું શું કરવા એક નિર્દોષ આદમીનું ખુન કરે છે ? ”

“ તહુને મહારી બનાવવા. ” જીવન બોલ્યો:

“ ચુપ. કડક અવાજે જરદાલુ બોલી ઉઠી: “ તહારા એ શયતાનીયત ભર્યા ખ્યાલને તું છોડી દે. તું ગમે તેટલો જીભાટ ગુબ્બરીશ પણ....પણ આ જરદાલુ જ્યોતની મટી કદી પણ અન્ય પુરૂષની બનવાની નથી. તહારો મહારા તરફ ખ્યાર છે પણ એ ખ્યારનો અત્યાચાર કરતાં પહેલાં વિચાર કર ! ”

“ વિચાર કરવાની મહુને કુરસદ નથી. ”

એમ કહેતો જીવન મહારા તરફ ધસ્યોને મહારી બોચી ચકડીને બોલ્યો:

“ થઈ બા મૃત્યુને લેટી પડવા તૈયાર ! ”

“ મરતી વખતે મિત્ર ત્હને નમસ્કાર ! મેં જીવનને નમન કર્યું.”

જે હું ધારત તો છલંગ મારી જીવનના હાથમાંની તલ્વાર છીનવીને ત્હનેજ હું મૃત્યુને લેટાડી શકત; જીવન કરતાં મહારામાં વિશેષ શક્તિ અને ખજા હોવા છતાંયે હું આખર સુધી ત્હના અત્યાચાર તરફ લક્ષ ન દોરતાં મિત્રતાનેજ વળગી રહ્યો. કારણ કે મેં એક ઠેકાણે વાંચ્યું હતું કે મિત્રતા કરવી હોય તો મિત્રને પોતા કરતાં પણ વધારે માન આપજો. ત્હને ચાહજો. સહ્યતાના સામાન્ય નિયમો તોડશો નહિ—અને—જો મિત્રતા નભાવવીજ હોય તો એની પ્રકૃતિ કે કાર્યમાં જે નીચતા હોય તે જોવા બાંધવા ફેશીષ કરશો નહિ અગર તે જોવાઈ નહી તો ત્હમે તે જોઈ ગયા છે; એવી એને ખબર પડવા દેશો નહિ....ને હું જીવન સાથે મિત્રતા વધારવા ઇચ્છતો હતો. ને તેથી ત્હની પ્રકૃતિ કે કાર્યમાં જે નીચતા હોય તે તરફ નજર સુધ્ધાં કરવાનો ખ્યાલ પણ મહારાથી ન થઈ શકે એમ હતું ને તેથીજ મૈત્રિના આદર્શને વળગી રહેવામાં મહેં મઝા જોઈને મિત્રની તલ્વાર ગરદન ઉપર ફરી વળે એ પગની આનંદીત ચહેરે રાહ જોઈ રહ્યો.

જીવને મહારી જરૂરણુ તરફ નજર ફેંકીને આંખના ઇંસારે જણાવ્યું કે ત્હારો પ્રિયતમ ફના થાય છે!

પછી તેણે મુઠને જોઈ પકડીને તત્વાર ખખડાવીને
જણાવ્યું,

“ મૃત્યુને બોલાવ. ”

મહે કહ્યું; “ મહને મારવો છે ?.....મારો !.....પણ
તહમને હૃદયપૂર્વક આહનાર મિત્રની મૈત્રિની એ કિંમત
આંકશો ?....વિચાર કરીને મહારી ગરદન કાપજો પાછળથી
પસ્તાવું નપડે તેહનું ધ્યાન રાખજો....”

તેણે તત્વાર ઉગામી ને એ જોઈને મહારી
જરદાલુને તમ્મર આવી ગયેલી મહે જોઈ પરત્તુ
એક માણસે તેને મજબુત રીતે પકડી રાખેલી હોવાથી તે
જમીનપર પડી નહિ.

પણ મહારા મિત્રની ઉગામેલી તત્વાર મહારી ગરદ-
નમાં વાર કરે ત્યાર પહેલાં “ સખુર ! કોણ છે ! ” નો
અવાજ દિવાનખાનામાં આવ્યો; ને એકદમ પાંચસાત
પોલીસો ધસી આવેલા મહે જોયા.

જીવન થરથર ધરજી ગયો ને પોલીસોના ઘેરા
વચ્ચે ઘેરાઈ ગયો.

તે બીજી પળે પોલીસોએ જીવનના હાથમાં હાથ
કડી નાખીને મહારા મિત્રના હાથ લોખંડની જાંજીરથી
જકાડયલા જોતાં મહને દુઃખ થયું. મારી જરદાલુએ હવે
આંખ ઉઘાડી ને જોતાંજ તે ખડખડાટ હસી પડી. એ
વળતે મહે તો માની લીધેલું કે તે દિવાનાપણામાં

અડખડાટ હસી નહતી; પરન્તુ મ્હને મારવા તૈયાર થયેલાના હાથમાં હાથકડી જોઈને ત્હને પોલીસોના ઘેરા વચ્ચે જોઈનેજ તે હસીપડી હતી તે હાથમાં નિર્દોષને પરમાત્મા અણુધારી સ્કાય આપે છે જ એ સૂત્ર મ્હેં વાંચ્યું ને વિચાર્યું.

પણ પોલીસો જીવનને એકનેજ હાથકડી નાખીને અટક્યા નહિ. મ્હને યે હાથકડી નાખીને જરદાલુને. ને ત્હને પકડીને ઉલેલા મનુષ્યને યે હાથકડી ઠોકી સીધી અને અમે ચાર જણને પોલીસની ટુકડી ગેટ ઉપર લઇ ગઈ.

ગેટ ઉપર અમ્હે ગયા એ વખતે જો કોઈ કાંપતું હોય તો તે જીવન. મ્હને કે જરદાલુને સ્કેજ પણ કાંપ થતો ન હતો. ને ઊલટું અમ્હે પરસ્પર જોઈને હસતા હતા. અમ્હને હસતા જોઈને જીવન જાણે ખળી મરતો હોય એટલી વેદના અનુભવતો હતો,

ગેટ પર આવ્યા પછી મ્હને ખબર પડી કે હું જેલમાંથી ન્હાસી છટકેલો હતો ત્હથી ખબર ચાકીદારોને પડી કે તુરતજ મ્હારી પાછસ પોલીસ પડી હતી ને હું જીવનના મકાનમાં છું એવી ખાતળી મળતાં પોલીસ મ્હને પકડવા ત્યાં આવી હતી; પરન્તુ અંદરનું દશ્ય જોતાંજ પોલીસ ટુકડી ચમકીને પ્રથમતો જીવનજે જકડયો ને પછી ન્હાસેલા ડેલી તરીકે મ્હને જકડયોને. જીવનના હાથમાંની

તત્વાર શું કરવાની હતી એ જાણવા માટે જરદાલુ અને
મહેને પકડીને ઉભેલા મનુષ્યને બંડીવાન કરાવાની જરૂર
પોલીસે જોઈ હતી તે એટલા માટે કે કોર્ટમાં તેઓ પુરાવા
રૂપ થઈ પડે,

પણ તોથી તો મહેને ઘણો મહાન લાભ થયો.
કોર્ટમાં જ્યારે જરદાલુ નું શરીર ગયું ત્યારે મહોટા
આશ્ચર્ય વચ્ચે જજે અને જ્યુરીએ જરદાલુના મોંએથી
લેદ જાણી લીધો; તે વખતે મહેને નિર્દોષ ઠરાવ્યો ને મહેને
જેલમાં લોગવવી પડેલી મુશ્કેલી માટે પશ્ચાત્તાપ
જાહેર કર્યા

પછી જીવન ને પૂછવામાં આવ્યું કે નાગી તત્વારનો
તું શું ઉપયોગ કરવા ઇચ્છતો હતો.

પણ જીવન તહેનો ઉત્તર આપી શક્યો નહિ, ને
કંપવા થયેલા માનવીની પેઠે કંપવા લાગ્યો.

પછી જજે જરદાલુને પૂછ્યું ને તહેણે કહી દીધું કે
મહારા પ્રિયતમનું ખુન કરવા ઇચ્છતો હતો.

ને મહેને પણ પૂછવામાં આવ્યું કે જરદાલુ કહે છે
તે ખરું છે કે કેમ ?....હું શું ઉત્તર આપુ જો ' ખરું કહું
તો મહારો મિત્ર ખુન કરવાના કેશીશના ગુન્હા માટે સખ
શિક્ષા પામે ને તે મહારા માટે અસહ્ય બને; ને જો 'જોડું'
કહું છો જરદાલુ જુદી પડે ને હું 'જુદો' છું એમ જર-
દાલુને માનવાનું કારણ મળે, એવા વિચારમાં હું મૌન રહ્યો

ને જળે પુનઃ એજ પ્રશ્ન મહને પૂછયો.

પણ જરદાલું એજ તહનો ઉત્તર આપાતાં જણાવી દીધું કે; જ્યોતિનું મૌન સૂચવે છે કે મહારૂં કહેલું સત્ય છે. જોહું અસત્ય હોઉં તો તેઓ ચુપ રહી નશકે.

તે પછી જયુરીનો મત લઈ જજે જીવનને જીવ કરવાની કોશીશ માટે પંદરવર્ષની સખ કેદની શિક્ષા ફરમાવીને જરદાલુને પકડી રહેલા મનુષ્યને બે વર્ષની આસન કેદની શિક્ષા ફરમાવી,

જ્યારે જીવનને કેદની શિક્ષા ફરમાવવામાં આવી ત્યારે હું એકદમ કોર્ટ વચ્ચે મુર્છિત થઈ ગયો ને જ્યારે હું જાગ્યો ત્યારે હું કોર્ટમાં નહતો પરન્તુ મહારા પોતાનાજ ઘરમાં હતા.

હું મુર્છાવશ થઈ પડ્યો તે કોર્ટની આજ્ઞાથી જરદાલુ મહને ગાડીમાં નાખી ને મહારા ઘેર લઈ આવી હતી એમ મહેં જાણ્યું,

મહારી મુર્છાની નિદ્રામાંથી મહે આંખ ઉઘાડી ત્યારે મહારૂં શરીર પ્રસ્વેદથી ભીંજાઈ ગયું હતું ને જરદાલુ મહારા કપાલ ઉપરના પરસેવાને ત્હેની સાડીના પાલવ વતી લૂછતી હતી,

“ જરદાલુ ! ” હું બોલ્યો;

“ બહાલા ! હમણું શાંત પડ્યા રહો, તહમને આ-રામની જરૂર છે. ”

જરદાહુ વ્હાલ પૂવર્ક જોલી.

.. મહારા મિત્રનુ શું થયું ?

એમ જોલતો હું પલંગમાં બેઠો થઈ ગયો ને જરદાહુએ મ્હને સુવાડી દેતાં કહ્યું. “ એમ ન કરો. એથી ત્હમારી તબીયત પુનઃ લથડશે. ”

મહારી જરદાહુનો સુકોમળ હાથ મહારા મસ્તક ઉપર ફરવા લાગ્યોને મ્હને નિદ્રા આવી ગઈ.

હું નિદ્રાવશ થયો તે છતાંય જરદાહુનો હાથ મ્હારું માથું ચાંપતો હતો તે જાણે ચમ્પકનાં પુષ્પ ખેરવતો હોય ને ! એમ મ્હને લાગતું.

હું નિદ્રામાંથી જાગ્રતમાં આવ્યો ને એવખતે સન્ધ્યાનો સમય હતો. સન્ધ્યાની સુવર્ણ છાંયા જગત્ને સુવર્ણ મય બનાવવા ઇચ્છતી હતી એ ધન્ય પળે હું પલંગમાંથી નિચે ઉતર્યોને જરદાહુ મહારા મ્હેં સામું જોઈને જોલી ! “ મ્હોં ધોવું છે ? પાણી લાવું ? ”

ચન્દ્ર ફરતાં તેજ વજ્રુળ દોરાય તેજ પરસ્પર અમે કટી મેખલા સમી કરમાલાઓ વીંટી દીધી. લતા જેમ લતામાં શુંચાય, ને સખી જેમ સખિને લેટે એવો અમ્મારા દેહશુંથણ અવિકારીને અવ્યય હતા.

વાંચનાર ! મ્હારું પોપચુંયે ફરકતું નહતું. એકરોમના કિરણ ખાણમાંયે વિષનો વિકાર કે ડાંગ નહતો.

અત્યાર સુધીમાં અમ્હે આજેજ આ પ્રમાણે લેટી પડયા હતા.

કટી પ્રાનીથી સરતો મહારો હાથ જરદાલુને કેશપાશે
 ઢહડયો, ને નીચી દૃષ્ટિ કરી રહેલી જરદાલુને ઉન્મુખી
 કરીને મહારા હાસ્યનાં દર્શન કરાવ્યા. જરદાલુએ મહારી
 આંખડીઓમાં જોયું. શતદલ કમળ સરિખંડું તહેનું મુખ
 કમલ પ્રકુદલ હતું.

ને વાચનાર ! મહારું મુખારવિન્દ. તહેની મહેમાનીએ
 ગયું, ને અંબુજ પાંડદીઓ પાંદડીઓ ઉપર ચંપાય એમ
 અમારા અધરોએ પરસ્પરને આપ્યા, અને....અને....પ્રેમના
 પ્રથમ ચુંબનનો અમૃત પ્યાલો બે એક ઘડી ચસચસીને
 અમહે વીધો.

એહો ! આયુષ્યની તે પુણ્ય પળ ! સરોવરની પાણોનાં
 પત્થરો ફેાડી જળધોધ વહે એમ અમ અધર પાણોમાંથી
 પ્રેમ ધોધ પરસ્પરમાં વહતા હતા;

અમહારા હાથ દેહના આંખાને વીંટળાયેલા હતા
 એટલે નયનનાં નમનથી પ્રણય મૂર્તિને નમસ્કાર કરી હૃદય
 સિંહાસને એ રસમૂર્તિને પધરાવીને વાંચનાર ! જોળી-
 ચામાંના જીવ અરસપરસ બદલાતા તહે અનુભવ્યા છે ને ?
 અમહારેતો એવું થયું. મહારો જીવનજયોતિ જરદાલુની
 દેહડાળે જાણે જઈને બેઠો ને જરદાલુનો જીવનજયોતિ
 જાણે મહારી દેહડાળે આવી વિશજયો એવું અમને એ
 પ્રથમ પ્રેમ ચુંબનની પુણ્ય પળે ભાસ્યું.

પછી જરદાલુએ મહેને પાણીનો પ્યાલો આપ્યો ને

મહેં મહેં ઘોઈનાખ્યું. જરદાલુ બોલી ! “ પીવાનું પાણી લાવું ? ”

“ લાવ. ” મહેં કહ્યું ;

ને જરદાલુએ મહેને એક કાચના ગ્લાસમાં સ્વચ્છ પાણી ભરીને મહારા હાથમાં ગ્લાસ મૂક્યો....વાંચનાર ! એ પાણી મહેને અમૃતથીયે વધારે મીઠું લાગ્યું હતું.

પાણી પીધા પછી હું એક ખુશીપર બેઠો ને જરદાલુ આવીને મહારા બોળામાં બેઠી ને મહારા વદન ચંદ્રને નીહાળી રહી.

અમહેને બન્નેને એ વખતે હાસ્યની ભરતીઓ આવી હતી.

એમ પરસ્પર હાસ્યામૃત પીધા પછી મહેં જરદાલુને કહ્યું :

“ હૃદયેશ્વરી એકાદ ચીજ ગાઈશ ? ”

તે બોલી : “ બહાલા તમારી આવી પસ્તાવના જોઈને મહેને ખેદ થાય છે. હજીયે તહમે મહેને આજ્ઞા ફરવાનો અધિકાર નથી મેળવ્યો કે મહેને પુછો છો ? એમ પૂછવાને બદલે તહમારે કહેલું જોઈએ કે એકાદ ચીજ ગા. ”

“ એકાદ ચીજ ગા. ” મહેં કહ્યું :

અને છલંગ મારતી જરદાલુ પલંગ નીચેથી સારંગી લઈ આવીને મહારા સામેની ખુશી ઉપર હસતી બેઠીને સારંગીના સુર મીલાવવા લાગી. ઘણીજ અખળતાથી તેની

આંગળીઓ સારંગીના તાર ઉપર ફરવા લાગીને સારંગી.
કેમ જાણે હુર્ષોન્માદમાં આવી ગઈ હોય તેમ રણકી રહી.

આલાપની સાથે ત્હેણે નીચેનું સંગીત લલકાર્યું.

“ જામિનીના જાગરણે અરૂણાં લોચનીયાં લોચનાં,

“ અંતરનો તરરાગ પ્રકાશે, ઘેને ઘન ઘેરાતાં;

“ જાઓ,....પ્રિતમ ! જાઓ ! જીવણુ !—

જાણ્યા જુઠું જવા દો.

“ જે થકી રાચો, તે જઈ જાઓ; શદ વદો શઠવાદો ? ..

“ નયનમૃતનું પાન કરતા અંજન રંજિત આ જે

“ સ્યામ અધરમણિ, તે તમતનમાં ભળતો ભારી વિરાજ !

....જાઓ

“ મેરકતના પટમાં મનમથના જયનો લેખજ જાણે

“ કનકે રેખ્યો હોય; તમે ત્યમ નખ નહી વાને વાને;

....જાઓ

“ ચરણતણા અળતાના રસથી સીંચાઈ હરિ ! હાલે

“ નવતર રાગ તણા ઉર અંકુર પાંગરતા દરસાવે,

...જાઓ

“ દંતે અધર ધવાયો તમને મમ અંતર ચિરાયે,

“ એ જણવે હજી એ વપુ આપણું સિન્ન ન કેવું જરાએ !

....જાઓ

“ તન સમ મનપણુ મતિજ છે તેમ, કળ્યું મેં, કૂડા કૂહાના !

“ નહિ તો તમ ઘેલી તરૂણીને છેલ ! છેલ દો શાના ?....

....જાઓ

“ કામજ-છો અબગા જનના બળવીર ! ન બીજું કાંઈ;

“ પ્રાણજીવન હરિ પ્રાણ બકીના શીનવદીધ વધાધ ?

....જાઓ૦

“ શ્રી જયદેવ-રચિત રસ સંચિત વંચિત વનિતા કેરી

“ જાની પીચો વિષુધો ! મધુરી આ અમૃતથી અદકેરી ”

....જાઓ૦

સીતારનો રણધીર રણકાર શમ્યો ને હું રસના
પ્રવાહમાં ભીંજતા મહેરે બોલ્યો:

“ બહાલી જયદેવે તો કમાવ કરી છે !....શૃંગાર
રસની સરિતા ત્હેના એક એક ગીતમાં ઉછળી મહે છે !
ત્હેં ગીત ગાયું ત્હેમાં કેટલો બધો-શૃંગાર છે ? મહુને તે
ઘણું જ ગમ્યું. આવાં સુન્દર ગીતો ત્હેં ગોખી રાખ્યા છે
તે મહેં આજે જ જાણ્યું. ”

“ પ્રિયતમ ! ” “ તે બાલી ! ”

“ આ એકથી ગીત નહિ પરંતુ ગીત ગોવિન્દના
બધા ગીતો મહેં ગોખ્યા છે ને પ્રત્યેક ગીત રાગમાં ગાતા
મહુને આવડે છે. ”

એમ બાલીને તે હસીને ત્હેની આંગળીઓએ પુનઃ
સિતારને રણકાવી.

હું ત્હેની ઇચ્છા કળી ગયો કે તે બીજું ગીત ગાવા
કચ્છે છે. એટલે મહેં કહ્યું:

“ બહાલી ! ત્યારે એક બીજું પણ ગા, ”

“ જેવી મ્હારા પ્રિયતમની મરજી. ” કહીને તેણે
આલાપ શરૂ કર્યો.

ને નીચેનું સંગીત છેડ્યું.

“ બોલ મૃદુ બોલ બે, તિમિર અણતોલ કે,
દંતની ચંદની મોટાવે....

“ મંબુ મુખચંદ્ર તુજ સ્મિત સુધા માટ મુજ,
લોચન ચકોર તલસાવે....

“ પ્રિયે ! મહેર કીજે, રીઝી પરી રીસ કરી દીજે;

“ જાણ મહુની જળે, પ્રજાગ વપુ પરજળે;
ચુમી દવ પાન કરી દીજે. ...

“ મોહ ઉર અર્પતા, તીર કંઠર્પનાં
નયનની લોતપલો આજે,

“ હૃદયને લેદતાં મર્મને છેદતાં
શોણિ તે શોણ શું રાજે ? ...પ્રિયે !

“ રૂઠી ઉરમાંદ્યલે તન્વી ! તું હોય,
તો વીંધ નખથીજ વપુ આર્મ

“ બાંધ ભુજ બંધને; અધરપણ બંડ;
ને દંડ, ન્યમ ચંડી ! વલવાર્મ....પ્રિયે !

“ તંજ મુજ ધન અને તંજ મુજ તનમને....
જીવનું જીવન તું મારે,

“ રીઝ તુજ મુજ ઉપર ચિર રહે, એજ ઉર
ચિંતવે અંત હી ભારે....પ્રિયે

- “ ચરણ પલ્લવ ધરી સરસ શિર સુંદરી !
 વિરહ વિષ વિષમ હરી લીજે,
 “ રોમે રોમે રહી અગન ધન તન દહા,
 તદન તે શાંત કરી દીજે....પ્રિયે !
 “ પદ્મમદમદની, હૃદય રસ વર્ધની,
 ઉગ્ર ઉન્માદ મચવન્તી !
 “ ઉચર, દલટ ધરી ચિતરૂં અખતે
 કરી પાટલી પગની દીપંતી,....પ્રિયે !
 “ તુંગ કુચ શૃંગ શિર હારરૂપે રૂચિર
 વિજયનો તું અગકાવી,
 “ ધમકવી નિતાંબના ડિંડિ મેખળા,
 આણુમૂક પ્રેમની ગન્તળી.....પ્રિયે !
 “ પુનિત પદ્માવતી રમણુ જય દેવનાં,
 માનનો મેલ હરનારાં,
 “ રસિક જનને મુદાવે સદા શ્યામનાં
 વેણુ રસરેણુ રસનારાં
 “ પ્રિયે ! રહેર કીજે, રીંઝી પરી રીસ કરી દીજે;
 “ આજ ગ્રહનીજળે, પ્રબળ વપુ પરજળે,
 ચૂમી દવપાન કરી દીજે.”

મહારી બહાલી જરદાલુએ એકટ્રેસનું કામ કરેલું હોઈ
 તહેને ગાવા-વગવાનું જ્ઞાન ધણુંજ સરસ હતું. ન્યારે તે
 હસતી ત્યારે તહેના સર્વાંગો તાલમાં ઝોલાં ખાતા ને તહેના

વદન ઉપર હાસ્ય તરવરતું. જ્યારે તે હસતી ત્યારે તેના ગાલ ઉપર ઝીણા ખાડા પડતા ને તેની છબી કાંઈ ઓરજ ભાસતી.

વાંચનાર ! મારી જરદાલુ સૌન્દર્ય સંપન્ન હતી ?.....એશક ! તેના જેવી સુંદરતા જગતમાં અન્યથા ક્યાંય નહિ હોય એમ હું કહીશ ત્યારે હું દિવાનો કહેવાઈશ, પરન્તુ હું ભાર પૂર્વક કહીશ કે જરદાલુ તે જરદાલુજ હતી.

ને તે કુમારિકા હતી. તેના માતા પિતા ન્હાનપણમાં સુજરી ગયલા હોઈ તે જ્યારે નિરાધાર થઈ પડી ત્યારે એક નૃતિકાએ તેને આશ્રય આપ્યો હતો ને જરદાલુ એ નૃતિકાને ત્યાં પોષણ પામી હતી. એ નૃતિકાએ તેને સંગીતનું ઘણુંજ ઉત્તમ જ્ઞાન આપ્યું હતું ને જરદાલુ ઘણીજ ઉત્તમ ગાવિકા બની ગઈ હતી.

અને મ્હારે કહેવું જોઈએ કે ચારિત્ર્યની વિશુદ્ધતા તરફ તેને પુષ્કળ કાળજી હતી; તે એટલે સુધી કે પોતાને ત્યાં આવનારા સંગીતના શોખીનોને દારૂ, સોડા કે પાણીનો ગ્લાસ પણ આપતી નહિ. તે જાણતી હતી કે એવી રીતે તલાસ આપવામાં પુરૂષની કરાંચુલોને કદાચ રૂપશ્ચ થઈ જાય ને તેથી પોષક નૃતિકાની આજ્ઞા મળતી છતાંયે તે ગ્લાસને અડકતી નહિ. કદી કદી તેની પોષક નૃતિકા તેના ઉપર ખીજતી ! પરન્તુ જરદાલુના સંગીતને

સાંભળનારા સજ્જનોની પુષ્કળ સંખ્યા પોતાને ત્યાં ઉભારાનીને પૈસાની રેલમછેલ થતી એથી તે જરદાલુને વધારે પજવતી નહિ; તે એ ઉદ્દેશે કે કદાચ પજવણીથી જરદાલુ પોતાને ત્યાંથી ન્હાસી જાયને એ રીતે પોતાને ત્યાં થતી પૈસાની રેલમછેલ બંધ થાય. કારણ કે તેને ત્યાં જનારાઓ પૈકી એક પણ એવો ન નિકળતો કે જે જરદાલુના સંગીતને મૂકીને તેની પોષક નૃતિકાનું નાચ સંગીત સાંભળવા તયાર થાય. જો કે જરદાલુની પોષક નૃતિકા પણ સાફ ગાઈ જાણી હતી, પરંતુ જરદાલુમાં જે એક વિશીષ્ટતા હતી તે એ કે દેવ દુર્લભ સૌન્દર્યને તેથી સંગીતનો શોખ ન હોય એવાએ તેને ત્યાં ઉભારાતા કે એ વિષે જરદાલુની સુંદરતાનું દ્રષ્ટિદારા પાન થઈ શકે.

કેટલાએ યુવકોએ જરદાલુને પોતાને ત્યાં પધારવાની પ્રાર્થના કરી હતી પરંતુ જરદાલુ તેને ઠાકરે મારતી હતી. જ્યાં પાણીનો ગ્લાસ આપવામાં થતા પુરૂષના કરાં ચુટિના સ્પર્શથી તે પાપ માનતી, ત્યાં પોતાનું અમુલ્ય શિયળ લુંટાવાનું કાર્ય તેનાથી કેમ થઈ શકે ?

ને દારૂને પણ તે અડકી નથી. નૃતિકાને ત્યાં રહે-નારી-પોષણ પામનારી, ને દરરોજ સેંકડો નવ યુવાનોને દારૂડીઆઓને પોતાના સુમધુર સંગીતથી રીઝવનારી મારી જરદાલુ દારૂપાન વિના રહી શકે એમ માનતા કેટલાક

અચકાશે, પરન્તુ જરદાલુ બુકું ન બોલે એવી મને ખાત્રી
હોઈ તેભ્રુજ મને કહ્યું હતું કે મેં દારૂના ગ્લાસ સુઢાં
મે સ્પર્શ કર્યો નથી....અને હું સાચું માનું છું કે જરૂર
તે દારૂપાનથી બચી હશે.

ને વાંચનાર ! તું સાચું માન યા ન માને તે સાથે
મને કાંઈજ નિસબત નથી. હું તો મારી કથા તને કહી
દઉં છું કે આવો મારો કથા વિસ્તાર છે.

જરદાલુએજ મને તેના જીવનની કથા કહી કહી
અને મેં તે તેને કહી.

સંગીત મને અત્યંત બહાલું લાગતું....ને જગતમાં
એવા કોઈ માનવી હશે કે જેને સંગીતનો સ્વર ન ગમે ?
કારણ કે તે અમૃત છે, ને મહાન છે-સંગીત પોતાની
મેળેજ-પોતાના ઐશ્વર્યને લીધે મહાન છે. સારા જગતને
તે આકર્ષી શકે છે ને 'હું' તેમાં અપવાદ બનું એ
કેમ બને ?

“ સંગીતના રસમાં હું મસ્ત બની ગયોને માથું
ડોલાવી સંગીતે રસજ્ઞતા પ્રદર્શિત કરવા લાગ્યો.

એ જોઈને જરદાલુએ સારંગી નીચે મુકી અને મારી
પાસે આવીને કહ્યું:

“ કાંઈ બહુ મઝા પડી ? ”

“ કેમ ન પડે ? ” મેં કહ્યું: “ સંગીત મને
અત્યંત પ્યારું છે. ને વળી મારી દિલોબનના મોંમાંથી

નિકળતું સંગીત સાંભળી ને હું ડોલવા લાગું તેમાં શું નવાઈ થાય છે ? બહાલી તારા સંગીતે-તારા કોયલથીયે મધુરાયે મદદલોલ ટહુકારે મને મુગ્ધ કરી નાખ્યો છે ! ”

“ ખરેખર ! ” તહેણે કહ્યું :

“ ખરેખર ! ” મહેં કહ્યું ને માથું ડોલાવ્યું.

“ અહીં જરદાલુએ મારા ગાલપર ચુંબન કર્યું ને આંધ્ર હસતી મહારા સામું જોઈ રહી.

આમ અમે ઘણા દિવસો આનંદમાં પસાર કર્યા. જેમ જરદાલુને કોઈ વડીલ ન હતું. તેમ મને પણ કોઈ વડીલનું છત્ર નહતું જેથી અમને સાથે વસવામાં કશી પણ અડચણ નહીં નહિ....ને તે છતાંય મારે જણાવવું જોઈએ કે અમારા એ એકાંત રહવાસમાંયે વિષની વાસના પરવતી નહીં.

વાંચનાર ! તને કદાચ તે અસંભવિત લાગશે, પરંતુ તેની મને ઓછીજ દરકાર છે ? હું તો મારી આત્મકથા કથતોજ જાઉં છું. તેમાં તને સત્ય લાગે તેટલું સ્વીકારજો ને અસત્ય કે અતિશયોક્તિ જેવું જણાય તેના માટે મને નિંદજો. તારા તરફનો સત્કાર મળે કે નિંદા મળે તેની મને કશીયે પરવા નથી. મને જે કહેવાનું છે. તે હું કહીશજ....ને હું તો કહી છીં શકે મારી આ આત્મકથામાં એક અક્ષર પણ સત્યની મર્યાદા બહારનો નથી.

એક દિવસ મારી જરદાલુએ મને કહ્યું:

“ આવી રીતે ક્યાં સુધી જીવન વિતાવીશું ? પતિ-
પત્નીના સંબંધથી ક્યારે ખંધાર્થ શું ? ”

મેં કહ્યું: “ વખત આવશે ત્યારે. ”

તેણે પુછ્યું: “ એવો વખત ક્યારે આવશે ? ”

મહેં કહ્યું. “ એ કાંઈ કહી શકાય નહિ. ”

જરદાલુ સાથેના સહવાસમાં જેમ હું પવિત્રતાને ચૂકી ગયો નહતો તેમ મહારામિત્ર જીવનને પણ હું ચૂકી ગયો નહતો. મહારે જણાવવું જોઈએ કે એવો એક પણ દિવસ વિત્યાની મને ખબર નથી કે જે દિવસે જીવનને કેદ મુક્ત કરવાના વિચારોએ મારા મગજને ન ગેરુ ઢોય ! ઘણી વખત હું જીવનનું સુકુમાર શરીર કેદખાનાના દકિન કપ્ટોમાં શુષ્ક થતું કદપતો ત્યારે મારી આંખોમાંથી આંસુ ટપકતા ને તે જોઈને મારી જરદાલુ મને રડવાનું કારણ પૂછતી પરંતુ હું તહેને કહેતો; “ કારણ ?....કારણ કહેવામાં સારનથી. ”

ને ખરેખર એમજ હતું. જો મારા રડવાનું કારણ હું તહેને જણાવું તો તહે દુઃખી થાય એમ હતી, એટલે હું કારણ દર્શાવતો નહિ. ને તે પણ કારણ જાણવાની હઠ પકડતી નહિ.

એક દિવસ મને એવો વિચાર આવ્યો કે મિત્રને

જેલના અસહ્ય કપોટો ભોગવવા પડતા હોય ને હું આમ આનંદમાં વિચરું એ ઠીક કહેવાય નહિ, એમ વર્તવામાં મને મિત્રદ્રોહ જણાયો ને મેં તેજ પળે મક્કમ નિશ્ચય કર્યો કે મારે ગમે તેવી રીતે પણ જીવનને જેલમાંથી બહાર આણવો અગર તેમ ન બની શકે તો આપઘાત કરવો. મારો આ નિશ્ચય મારા મનમાં રહ્યો નહિ ને મેં જંરદાલુને જણાવ્યું કે હું આવા નિશ્ચયપર ગયો છું.

અને વાંચનાર! મારો એ નિશ્ચય બાણતાંજ તહે કંપીને ચમકી,

“ આ શું બોલો છો ? ” તહેણે મને પૂછ્યું.

“ જે સંભળાય છે તે ! ” મેં કહ્યું,

“ હજીયે તહેના તરફ તહમને તિરસ્કાર નથી ? તહેણે આશ્ચર્ય લય્યાં રહેરે પ્રશ્ન કર્યો.

“ શું બોલી ? ” મેં કહ્યું: શું હું તહેના તરફ તિરસ્કાર બતાવું ?....શા માટે ? શું હું અધમ છું ?....‘મૈત્રિ’ ના આદર્શથી અજાન છું ?....જો બહાલી ! હું તો તહેને અંત પૂર્વક આહું છું....ને એટલે સુધી કે મારું ચાકુ હૃદય મેં તેને આપ્યું છે ને તેને ટુકડા કરી નાંખે તોએ હું તહેને અટકાવવાની ધૃષ્ટતા હું કરી શકું નહિ.”

તહે બોલી: “ તહમે માણસ નહિ પણ.....”

“ હા, હું ઢાર છું !....ગથેશ છું !....ગમે તે છું, પરન્તુ.....”

તહે વચમાં પડી;

“ નહિ, નહિ, બહાલા ! હું એમ નથી કહેવા માગતી, હું તો એમ કહવા માયું છું કે તહમે માણસનહિ પણ દેવ છો. ”

“ દેવ ? ” મેં કહ્યું: નહિ હું દેવ નથી; પણ એક સાધારણ પંક્તિનો કાળા માથાનો માનવી છું. ”

“ જે માણસે એકથી અનેક વખત જન લેવાંની તૈયારી કરી હોય તે માણસ તરફ છેવટ સુધી વફાદારી રાખવી એ માણસાઈની બહાર છે. દેવ હૃદય જેટલી ઉદ્ધારતા હોયતોજ જીવનને જેલ મુક્ત કરવો અગર તેમ ન બની શકે તો આપઘાત કરેવો એવો નિશ્ચય થઈ શકે. ને તેથી જ હું કહું છું કે તમે માણસ નહિ પણ દેવ છો દેવત્વથી ભરેલા છો, ” તેણે કહ્યું:

“ તે ગમેતેમ: “ મેં જણાવ્યું ” તારી મરજીમાં આવે તેવો તું મને માની શકે છે, ”

“ હા, ખરું;.... પણ હું કહું છું તે શું ખોટું છે ? તમારામાં દેવત્વ નથી ? ” તેણે કહ્યું,

તે હું કહી શકું નહિ, મેં જણાવ્યું,

“ વાર્ડ...” તે બોલી: “ ત્યારે તમે તમારા મિત્રને જેલ મુક્ત કરી શકશો ? તેણે પૂછ્યું;

“ ઇશ્વરેચ્છા હશેતો જરૂર. ” મેં જણાવ્યું.

“ હું ઈચ્છું છું કે તમે નિશ્ચયને ફતેહમંદ રીતે પારપાડો, ” તે બોલી “ પણ તમને ખોટું ન લાગે તો એક વાત કહું ” તેણે કહ્યું.

“ કહે. ” મેં કહ્યું;

“ તેણે કહ્યું. “ તમે તમારા મિત્રને છુટોતો કરી શકશો, પરંતુ તેમ કરવા જતાં તમે એક ભયંકર શત્રુ ઉભો કરો છો?—આનંદ તરૂના મુળમાં ફૂલાડાનો ઘા કરો છો ! હાથે કરીને પગ ઉપર પ્રહાર કરવા જેવું કરો છો ! એ બધો ખ્યાલ કર્યો છે ને ? ”

“ એવો ખ્યાલ કરવાનો મહને અવકાશ નથી, હું તો જીવનને જેલમાંથી છુટો કરવા મારી સઘળી શક્તિનો વ્યય કરીશ ને જો મારા એ પ્રયાસમાં મને ફતેહ મળશે તો મારા આનંદની પરવા નથી, સુખની પરવા નથી, આગળ વધીને કહું તો જીવનનીયે પરવા નથી. મારો મિત્ર જીવન જેલમાંથી બહાર આવે ને કારાગારના કઠિન કપ્ટો ભોગવવામાંથી ઉગરે એટલે મહને સ્વર્ગ મળ્યું. બધું ગંગા નહાયો ! મેં જણાવ્યું :

તહે બોલી: “ તહુમારા હૃદયની પરીક્ષા.....”

મારી નહાલી જરદાલુ પુરં બોલી શકી નહિ. તેના ખભાપર પાછળથી કોઈએ હાથ મૂક્યા ને જરદાલુને આંધી

પડી હાથમાં ઉપાડી મારા રૂમની બહાર નિકળી ગયેલા એક માણસને હું જોઈ રહ્યો.

મારી હિંમત ઓસરી ગઈ ને મેં તેને જરદાલુને ઉપાડી જતો અટકાવ્યો નહિ બ્યારે જરદાલુને ઉપાડીને તે મારા રૂમની બહાર નિકળ્યો ને હું જોઈ છું તો જરદાલુને એક માણસ બળાત્કારે મોટરમાં બેસાડી રહ્યો હતો.

મારા મગજમાં ને હૃદયમાં ઝતુનના બુવાળ આવ્યા ને હું કુદ્યો. એક છલંગ મારીને હું મોટરની પાસે જઈ પહોંચ્યો પણ ત્યાં તો ડાઈવરે મોટરને મારી મૂકી.

મારી આંખો ફાટી ગઈ. જરદાલુને ઉપાડી જનાર માણસો કોણ હશે એ માટે વિચાર કરવાની મને એ વખતે ક્યાં કુરસદ હતી. જે ઠેકાણે મારું મકાન હતું તે ઘણીજ નજીકમાં ટેકસીનું સ્ટેન્ડ હતું ને એક મિનિટમાં હું તે સ્ટેન્ડ પાસે પહોંચી ગયો ને એક ટેકસીમાં જઈને બેસી ગયો ને ડ્રાઈવર કાંઈ પણ બોલે ત્યાર પહેલાં મેં તેને કહ્યું:

“જો પેલી મોટર જાય છે તેની પાછળ મારી મૂક.”

આગળ બદમાસની મોટર અને પાછળ મારો મોટર દોડવા લાગી, રસ્તે ચાલનારાઓ પૈકી કોઈને એવો બહેમ ન આવ્યો કે આગળની મોટરમાં કોઈની માથુકળાય છે ને

પાછળની મોટર ત્રેની પછવાડે પડી છે. કારણ કે અમારા જેવી કેટલીયે મોટરો એમ આડી અવળી દોડાદોડ કરી રહી હતી.

મારી ટેકસીનો ડ્રાઈવર પણ સારા ભાગ્યે સારો નીવડ્યો.

“જેજે દુર નિકળી જાય નહિ હો !”

એમ કહેવાની પણ મને જરૂર પડી નહિ. કારણ કે હું જોઈ શક્યો હતો કે ડ્રાઈવરનું સવળું લક્ષ્ય એ વખતે આગળની મોટર તરફ ચોંટેલું હતું ને તેની પાછળ પોતાની મોટર મારી મૂકવાનું હતું.

સીધો રસ્તો વટાવી તહે મોટર આડે માર્ગે વળીને મારી મોટર પણ તે માર્ગે ત્રેની પાછળ પડી. તે બદ-માસોને મારી મોટર પાછળ પડી છે એવી ખબર પડી નહિ તેઓએ થોડેક ગયા પછી મોટરને થાભાવી, મારી મોટર પણ છેક નજીક જઈને થાભી. ને એકદમ હું મોટરમાંથી નીચે ઉતર્યો ને જરદાલુના શરીરને ઉંચડનારની બોલી પકડવા ધસ્યો.

જરદાલુના બેશુદ્ધ શરીરને એક માણસ મોટરમાં ઉભો રહીને ઉંચકતો હતો ને બીજો માણસ નીચે મોટરની પાસે ઉભો હતો જરદાલુને ઉપાડીને તેઓ પાસેના મોટા મકાનમાં ઘુસવાના છે એમ મેં તુરતજ કદબી લીધું.

અને વાંચનાર ! મારામાં એ વખતે એવી પ્રબળ શક્તિ આવી કે તે બન્નેને મુઠિ પ્રહારે મેં જમીનપર પાડી દીધા ને જરદાલુને મારી ટેકસીમાં લઈ લીધી.

એ બદમાશો કોણ છે એ તો મારે બાણવુંજ જોઈએ અને તેથી મેં જરદાલુને કહ્યું.

“ તું આ ટેકસીમાં બેસીને આપણે ઘેર જા. ”

“ ને ત્હમે ? ” તેણે કંપતાં કંપતાં કહ્યું.

“ હું આ બદમાસોને ઓળખવા માણું છું ” મેં કહ્યું,

પહેલાં તો જરદાલુએ મને ત્યાં રોકાવા ના પાડી પરંતુ મેં ઘણો આગ્રહ બતાવ્યો ત્યારે તે વધારે બોલી શકી નહિ. મેં મારા ટેકસીના ડાઈવરને દશની નોટ ભાડા પેટે આપીને તેણે મોટા ઉપકાર સાથે સ્વીકારતાં જરદાલુને ખુશીથી ઠેકાણે પહોંચાડી આવશે તેમ ત્હેણે મને ખબર આપી.

અને ટેકસીના ગયા પછી હું બદમાસોની મોટર પાસે ગયો. મોટરમાં એવું કશું જણાયું નહિ કે જે બદમાસોની ઓળખ આપે. ”

ને પછી હું, મારી મુંઢીઓ ખાઈખાઈને લોથપોથ પડેલા એ બન્ને બદમાસો પાસે ગયો.

બન્ને જણ ધીમે ધીમે શ્વાસ લેતા હતા. મેં એક

જાણના ગજવામાં હાથ ઘાલ્યો ને તેમાંથી મને કશું મળી આવ્યું નહિ.

ને બીજો પા કલાક સુધી એ બન્ને જાણને જોઈ રહ્યો પરંતુ તેમને કળવળી નહિ. મેં જાણ્યું કે તેણે મારા હાથનો પુષ્કળ માર ખાધેલો હોય કળવળવાને હજી બીજો પા કલાક વિતવો જોઈશે.

હું લગભગ પા કલાક ગયો....ને તે બે જાણમાંથી એક જાણ ઉઠ્યો ને મારા તરફ ધુરક્યો.

મેં કહ્યું: “ હજી લાજ નથી વળી ? ”

પણ તે મારા તરફ પુર જોસમાં ધસ્યો ને દાંત કચકચાવ્યા હું તો તૈયારજ ઉભો હતો. જેવી તેણે આવીને મને બાથ લરીને મને જમીન પર પછાડી નાખવા માટે તેણે તેની સઘળી શક્તિઓ ખર્ચવા માંડી ત્યારે મેં એકજ આંચકો તેને માર્યો ને એટલાથી તો તે દુર જમને પડ્યો.

અને પાછો તે ઉભો થયો મારા તરફ વળ્યો મેં કહ્યું:

“ બદમાસ ! પડે છે ને પાછો લડવા તૈયાર થાય છે?”

“ તે મારી મરજની વાત છે. ” તેણે કહ્યું:

મને તો લાગ્યું કે તે દિવાનો છે. દિવાનો નહિતો

દાડના ઘેનમાં છે. તેની બોલવાની ઢબને અશક્તિએ મને ખાતરી આપી કે તેણે ખુબાખુબ દાડ દીધેલો છે; તે તેથીજ તેણે મારી મુઠિઓએ અડધો કલાક કળવળવા આપી નહિ હોય એમ મને સ્હમભર્યું.

તેને દાડના ઘેનમાં જાણીને મારા તરફ ધસતા આવતા તેના પગમાં મેં એક લાત મારી. મારા પગમાં એડીવાળા બુટ હતા ને તેને સખ્ત રીતે લાગી કે તે બિચારો “ વોય ” કરતો પૃથ્વી પર પડી ગયો.

ને ત્યાંતો ખીજો માણસ ઉભો થયો ને બોલ્યો:
“ કોણ ? ”

“ મે કહ્યું: “ ન એળખ્યો મને ? ”

તે ઉભો થઈને મારા મોં સામું જોઈને બોલ્યો:

“ તું જ્યોતિ કે ? ”

મેં કહ્યું: “ હા....ને તહમે ? ”

પણ તેણે તેનો પરિચય આપ્યો નહિ ને જટપટ મોટરમાં બેસી ગયો ને મોટરને મારી મૂકી.

પેલો દાડડીયો બિચારો ખરાબ હાલતમાં પડ્યો હતો તેની મને દયા આવી, મેં તેને ઢેણ માર્યું ને તેણે આંખ ઉઘાડી મેં કહ્યું: “ તારો સંગાથી ગયો ! ”

“હં ગયો એ ?”

એમ કહેતો તે ઉભો થઈ ગયો ને મોટરને ન જોતાં
ગભરાવા લાગ્યો:

“ગભરાઓ નહિ. મેં કહ્યું ‘હું તહમને તમારે
ઘેર પહોંચાડીશ.’”

“તહમે કોણ તહમે ?” તહે મારા સામું જોઈ રહ્યો.

“હા મેં કહ્યું:

તહમે તો અમારા શત્રુ છો!....તમારો વિશ્વાસ હું
કેમ કરું ?” તેણે કહ્યું:

“આપણી શત્રુતાનું કારણ મેં કહ્યું:

“જરદાણ.” તે બોલ્યો.

“હં ! મારા કપાલમાં કરચલી ચોપડી.

“હા. ” તેણે કહ્યું:

“તમારું નામ ? મેં પૂછ્યું:

“તમે તમારા માર્ગે જાઓ. ” તેણે કહ્યું:
મારું નામ જાણવાની તમને શું જરૂર છે ? ”

“જરૂર છે !” ભારપૂર્વક મેં જણાવ્યું: “ ને તે
તમારે જાણાવવુંજ પડશે. ”

અને તે કાંઈક ડર્યો તો ખરો પરંતુ તેણે નામ
જાણાવ્યું નહિ.

મેં કહ્યું: નામ ન જણાવે તો કાંઈ નહિ; પરંતુ તમારો પરિચય-ધણો થોડો પરિચય પણ મને આપવો પડશે. નહિતર હું પોલીસને.....”

તે ધ્રજ્યોને મારા બોલવાની વચ્ચેમાં જ બોલી ઉઠ્યો,

“હું જીવનનો માણસ છું?”

“જીવન કેણું?” મેં આશ્ચર્યથી પૂછ્યું,

“તમારો દોસ્ત. તેણે કહ્યું.

“આ તું શું સાચું કહે છે?” મેં પુછ્યું.

“હા. હું અને પેલો હમણાં ન્હાસી ગયો તે-બન્ને જીવનનાં માણસો છીએ અને તેમના તરફથી એક કામ કરવામાં રોકાયેલું છીએ.”

તેણે કહ્યું.

“કયું કામ? મેં પુછ્યું.

“ન જોયું?....” તેણે કહ્યું, તમારી પ્રેમપાત્ર જરદાહને તમારે ત્યાંથી ઉપાડી જવાની છે ને એ કામ અમને બન્નેને જીવને રોકેલા છે.”

“વા....ર; જીવન ક્યાં છે?” મેં પૂછ્યું;

“કેમ વળી? તેને ઘેર! બીજે ક્યાં?” તેણે કહ્યું.

ને વાંચનાર ! તારા આસ્થર્યનો તો પારજ રહ્યો નહિ. ” જીવન તો જેલમાં સડે છે ને ? ” મેં તેને પૂછ્યું.

“ શું બલામાણસ ! ” તહે બોલ્યો : “ અમે સાથે રહી એ છીએ જમી એ છીએ એને તમે કેમ કેહો છો કે તે જેલમાં સડે છે ?

“ મને તેની પાસે લઈ જશો ? ” મેં પૂછ્યું.

“ શા માટે ? તેણે કહ્યું ;

“ મારે તેને મળવાનું છે. ” મેં કહ્યું.

થોડીક પછી વિચાર કર્યા પછી તે બોલ્યો :

“ સારૂ....ચા....લો, રારી પાછળ પાછળ ! ”

એમ કહીને તે આગળ ચાલવા લાગ્યો ને હું તેની પાછળ ચાલવા લાગ્યો. રસ્તામાં હું અનેક પ્રકારના તરંગોમાં લથડીયા ખાતો હતો. મારી આગળ ચાલનારા તે ભાઈને તેની ખજર હતી નહિ.

તે એક મોટા મકાન પાસે આવીને થંભ્યો ને બોલ્યો :

“ આ મકાનમાં આવવું પડશે.

“ આવીશ. ” મેં કહ્યું :

અને તે મકાનના સુખ્ય દ્વારમાં પ્રવેશ્યો હું પણ

ત્હેની પાછળજ હતો. એક દાદર મ્હડી અમે બીજે મજલે ગયા. મ્હને વિસ્મય નહોતું કે હું ભયંકર સાદસ ખેડી રહ્યો હતો.

તે ખરેખર મ્હેં એક રૂમમાં મ્હારા મિત્ર જીવનને જોયો. મ્હેં ધારી લીધું કે જેમ જરદાલુની સાથે જેલમાંથી હું ન્હાસી છુટ્યો હતો તેમ તે પણ જેલમાંથી ન્હાસી છુટ્યો હશે.

ત્હેના શરીરમાં ડાંઘપણ ફરક પડેલો મ્હેં જોયો નહિ મ્હને જોતાંજ તે અમકયો ને બોલ્યો.

“કોણ દોસ્ત બ્યોતિ !”

મેં કહ્યું: “જીવન ! ભાઈ શા મારે મંત્રિની વાડીને કરમાવવા જેવું કરી રૂઢો છે ! જરદાલુના જેવી દુનિયામાં ઘણી કુમારિકાઓ છે, તું ધારશે તો એકાદને પરભૂતર બનાવી શકશે ને હુંતો એટલે સુધી કહું છું કે જરદાલુ પોતે સૈનદર્ય છે તો પણ ત્હેના જેવી અન્ય કુમારિકાઓ જગતમાં હશેજ, ને તું જોળશે તો એવી એક નહિ પણ અનેક મળી આવશે કે જરદાલુ જેવીજ સુન્દરી હશે. ને જો તું ન ચોધી શકે તો મ્હને કહે, હું તેવી એકાધ ચોધી આપીશ ને ત્હેની સાથે તું પરજીજે. પરતુ જરદાલુ પરના મોહમાં તું આપણી મિત્રતાના વૃક્ષની મૂળમાં અંગાર એરવ નહિ, બેઠે મ્હારા દેહમાં આત્મા હશે ત્યાં સુધી હું ત્હેને તિરસ્કારી શકવાનો નથી તૈયારીજ. આદ્યતો મ્હારા

રાઈરાઈ જેટલા ટુકડા કરી નાખ....પરંતુ એમ કરવામાં જે પાપ છે તે પાપનો કાંઈક ખ્યાલ કરને મનને, આશયને, ને મગજને વિશુદ્ધ બનાવ....હું તને કેટલા ખ્યાલથી ચાહું છું તેનો તને ખ્યાલ તો હશેજ. તો પછી મ્હને દુઃખ લાગે એવું કરતાં પહેલાં તું વિચાર કર હું તને રહમજલ આપવા આવ્યો છું, હું બાણું છું-મ્હને ખ્યાલ છે કે હું તારા મકાનમાં છું ને તું ધારશે તો મ્હને કાપી નાખી શકશે, પરંતુ હું તને અગાઉ કહી ચુક્યો છું તેમ મિત્રતા હાથે મરતાં મને અહોભાગ્ય માનીશ....પણ મ્હને ખાતરી છે કે તુ હૃદય અને વિચારને વિશુદ્ધ કરી નાખીશ ને એક આદર્શ આદર્મી બની આપણી મિત્રતાની વાડીને નવપલ્લાવિત બનાવીશ કે જે બેઝને આપું જગત છક થઈ જશે.

મ્હારું લાંબાણ વિવેચન સાલળીને તે બોલ્યો,

“ દોસ્ત ! જરદાલુ તે જરદાલુજ છે. તેના જેવી સુન્દરી આખા જગત ભરમાં નથી એમ મારું મન મને વારેવારે કહે છે. મારે જરદાલુ સાથેજ પરણીશને તેમાં હું નિષ્કળ નિવડીશ તો કુવારી જીંદગી વિતાવીશ....પણ દોસ્ત ! સ્મરણમાં રાખજે કે બહેલો મોટો પણ હું જરદાલુને મ્હારી પત્ની બનાવીશજ. ”

“ એ બની શકશે એમ તું માને છે ? ” મ્હેં પૂછ્યું

“ મારુંને જરદાલુનું જીવન જીવતું રહેશે તો જરૂર

એમ બનશે, ને એકાદ પણુ જો મર્ત્ય લોકનો ત્યાગ કરી
જશે તો પછી લાચાર ! ”

મહેં કહ્યું : “ જરૂર હોય તો મોહ તું નહિ છોડી
શકે ! ”

“ કોઈ કાળે નહિ. ” તેણે કહ્યું :

“ પણ એ મોહમાં તારી ખુશી થશે, ” મહેં કહ્યું :

“ કાંઈ પરવા નહિ. ” તેણે જણાવ્યું

“ અહો દોસ્ત આટલો ઉન્માદ શા માટે સેવે છે ? ”

મેં કહ્યું.

“ મહારી સાથે વધારે વાતચીત કરવામાં તને શું
મળશે ? ” તેણે કઠોર એવાજે પૂછ્યું.

“ કાંઈ નહિ ” મહેં કહ્યું

“ ત્યારે ગરબડ કર નહિ ને..... ”

એટલું બોલીને તેણે સીટી વગાડીને જે માણસ મહને
જીવનનો પાસ મૂકી ગયો હતો તેજ માણસ દોડી આવ્યો
ને જીવને તેના તરફ આગળી રાખીને મને ઉદ્દેશીને અધુર
વાક્ય પુરૂ કર્યું. “....ને આની સાથે બા ”

એટલું બોલીને તેણે તે માણસને કહ્યું.

“ આ મહારા દોસ્ત જ્યોતિને બાળુના રૂમમાં કેદ
કરો ! ”

આ સાંભળતાં હું અભોજ બની ગયો, જો કે મહને
ખબર તો હતીજ કે તેને ત્યાં જવાના પરિણામમાં મહારે

તેના કેદી થવું પડશેજ પરંતુ કાંઈક એ આશા હતી કે મહારા સમજણના શબ્દો સાંભળીને શયતાન લયો ખ્યાલ નો પરિત્યાગ કરશે, પરંતુ મહારા શબ્દો વ્યર્થ ગયાને મ્હને કેદ કરવાનો મહારા મિત્રે હુકમ કાઢ્યો.

ને તુરત તે માણસ મ્હન બાળુના રૂમમાં ખેંચી ગયો જ્યાં મ્હને દુરને બહારથી તાણું મારી દેવામાં આવ્યું.

દુનિયા ! લોળી દુનિયા !....ઘણીજ લોળી દુનિયા કોણ કહે છે એ ? જેઓએ લોળપણના ચશ્મા પહેર્યા છે તે શયતાનના સપાટામાં સપડાયા નથી તેઓજ મળી બાકીના સઘળાના મ્હોંમાંથી નિકળશે કે દુનિયા દગાના રંગથી રંગ-ચલી છે; ને એ રંગમાં વિશ્વાસઘાત, વિષય લપટતા, અત્યાચાર, આદિ વિવિધ છાંટણાઓનો ચમકાર છે.....ને હું પણ એમજ કહું છું કે દુનિયા દગાથી ભરપુર છે.

ઓરડાના અંતભાગમાં જમીનપર એક બજમ પાથરેલી હતી, સિવાય કાંઈપણ હતું નહિ હું નિઃશ્વાસ નાખીને એ બજમ પર બેઠો.

મ્હને બીજા કરતાં મહારા મિત્રની અધમતા નિહારતાં વધારે લાગી આવ્યું ને એ વખતે મહારા મિત્રને સન્મતિ મળે એવી મ્હેં પરમદયાળુ પરમાત્માને નમ્ર પ્રાર્થના કરી.

પ્રાર્થનાની પૂર્ણાહૂતિની બજપળે બહાર સાંકળ ખખડી કોઈપણ માણસ અંદર આવનાર છે એમ મેં કદખ્યું....અને હું ઉભો થયા.

હાથમાં એક ન્હાનકડા કાગળીયા સાથે મ્હરો મિત્ર
અંદર આંખોને મ્હારી પાસે ઉભો રહીને બોલ્યો

“ આ કાગળ ઉપર હું લખાવું તેમ લખ. ”

“ શું ? ” મ્હેં કહ્યું,

તુરતજ તેણે કોટમાંથી ફાઉન્ટન પેન કાઢીને મ્હને

આપી ને કહ્યું,

“ લખ ”

મ્હેં કાગળ અને પેન હાથમાં લીધાં ને જે લખવું
હોય તે બોલો એમ મ્હારી મુખ મુદ્રા ઉપરથી મ્હેં
તેને જણાવ્યું.

અને તે બોલ્યો:

“ આ ચિઠ્ઠી પ્રમાણે લખો, અક્ષરે અક્ષર. ”

એમ કહીને તેણે કોટના ગજવામાં એક ચિઠ્ઠી કાઢીને
મારા હાથમાં મૂકી મેં તે ચિઠ્ઠી વાંચી વાંચનાર ! તેમાં
નીચે પ્રમાણે લખેલું હતું

“ બહાદ્રી જરદાલુ ! ”

“ આ ચિઠ્ઠી લાવનાર માણસની સાથે મોટરમાં આવજો
હું જ્યાં છું ત્યાં તારી હાજરીની જરૂર છે. ”

લીં તારોજ તારો જ્યોતિ.

મ્હારા મિત્રે આપેલી ચિઠ્ઠી વાંચીને હું બોલ્યો.

એટલે ? શું તમે જરદાલુને પણ અહિં બોલાવીને
ફાવવા માગો છો ? ”

“ મહેં લખ્યુ છે એ પ્રમાણે તું લખી આવે છે કે નહિ એજ મહારો પ્રશ્ન છે, હાડેના....બોલ શું ઉત્તર ? ”

“ એ મુજબ લખીને હું મહારી પ્રેમપાત્રને ફસાવી-શ નહિ. ”

મહેં કહ્યું:

“ તો તારે આ ઓરડામાં ભુખ્યા તરશ્યા રહેવું પડશે ” તેણે કહ્યું.

“ બહુ સારું ” મહેં કહ્યું.

તુસ્તજ માહારો મિત્ર બહાર ચાલ્યો ગયો ને ઓરડો બંધ કરી બહાર તાળું મારી દીધું ને બહારથી બોલ્યો.

“ તારું જીવન આ ઓરડામાજ પડશે ! ”

“ જીવવાની મને મમતા નથી....કાલે મૃત્યુ આવતું હોય તો આજે આવે ” મહેં અંદરથી કહ્યું.

તેણે મહારા એ શબ્દો સાંભળ્યા હશે કે નહિ તેની મને ખબર નથી. હું તો ઓરડામાં એકલોજ રહ્યો.

જગત કરવું છે કે મીઠું ? વાંચનાર ! જગતનો મૂળ એક પ્રાકૃતિક રંગ તે નિરખ્યો ચા કલ્પ્યો છે ?

એક દિવસ ગયો બીજો દિવસ ગયો પણ મારા ઓરડામાં કોઈ આવ્યું નહિ. હું ભુખે મરી જઈશ એમ મને લાગ્યું રીબાઈ રીબાઈને મરવા કરતાં જીવ કરડીને મરી જવાનું મને ઉત્તમ લાગ્યું ને.....ને.....વાંચનાર મહારી જીજ્ઞાસુ, દાંત વચ્ચે મેં દબાવી પણ ખરી; પરંતુ જરૂરહુની મૂર્ત મહારી

આંખ આગળ અંખી સ્વરૂપે તરવરી ને તેણે મને આત્મ-
હત્યા કરતાં અટકાવ્યો.

ત્રીજે દિવસે મારો મિત્ર જીવન મહારા ઓરડામાં
આવ્યો....પણ આ વખતે તે એકલો ન હતો તેની સાથે
એક રૂઢ પુરૂ બીજો માણસ હતો. ને એ માણસના હાથમાં
એક તલ્વાર ને એક ચાંદીની પેટી એ બે વસ્તુઓ હતી.

અંદર પ્રવેશ કરતાંની સાથેજ જીવન બોલ્યો,

“ દોસ્ત ! ચાલ, પરમાત્માને સ્મરી લે,....ને હં ?

ચલાવ તલ્વાર ”

અડધું વાક્ય મને ઉદેશીને તે અડધું વાક્ય તેની
સાથેના આદમીને ઉદેશીને તેણે ઉચાર્યું. ને તુરતજ જીવનનો
શયતાન સાથી તલ્વાર લઈને ધુરકચોને....

ને.... ઓ ! વાંચનાર !.....કતલ !.... કતલ ! મહારી
કતલ કરવામાં આવી—એક ચમચતી તલ્વારની ધાર મહારી
ઝરદન ઉપર ફરી વળી ! હું જમીન ઉપર પડ્યો....ત્યાં સુધીમાં
હું શુદ્ધિમાં હતો. પડ્યા પછી પાંચ મિનિટે મહારા દેહની
નાડીયો ધડોધક ટુટી, ને મહારાથી મહા પ્રયત્ને બોલાયું
“જ....લ....દા....લુ.”

x x x x x x

વધારે વાંચવું છે ?....વાંચો ! ઉક્તકથામાં સ્ત્રીપાત્ર છે
તેજ હું. મહારું નામ જરદાલુ છે. વાંચનાર ! મારી કથા
ક્યાંથી કહું ?....હા; ચાલ આવું....ચાલો, વાંચો.....પણ

મંભાળજે રડતા નહિ !....ને રડ્યા વિના રહેશે !તો તમારું હૃદય પત્થરનાજ તો !

મહારા પ્રિયતમનું નામ જ્યોતિ. તેમને એક મિત્ર જીવન, જીવનતા સ્વભાવ કે કાર્યનું જ્ઞાન હું નહિ જાણું મને તેટલી કુરસદ નથી !... એ જીવન મને ચાહતો હતો; મને ઘણીવાર ખ્યાર કરવા પ્રાથના કરતો હતો ! પરંતુ જે દિવસ એકને દેવાયું હતું તે દિવસ હું બીજાને આપવા જેટલો માનસિક વ્યભિચાર કરવા હું તૈયાર થઈને મેં તેને ધુતકારી કાઢ્યો હતો....એક વખત નહિ પણ અનેક વખત ધુતકારી કાઢ્યો હતો, પરંતુ જ્યારે તેણે મહારા ભાતિ ખાવિંદની ઉપર જીરુમાટ ચુંબનવા માંડ્યો ત્યારેજ મેં બદલું કે તે....શયતાન છે. ઘણીયે વખત અમને બન્નેને તેણે પજવ્યા. પણ કુદરત અમારી બહારે રહેલી એટલે તેનાથી અમારો વાળ પણ વાંકો થઈ શક્યો નહિ એક દિવસ હું અને મારા ભવિષ્યના પતિ જ્યોતિ અમારા રૂમમાં બેઠા હતા ત્યાં એક માણસ ધુસી આવ્યોને મને ઉપાડીને મોટરમાં નાખીને તેણે મોટર દોડાવી મૂકી.

મોટર એક મકાન પાસે થોભીને મહારો જ્યોતિ મોટર લઈને પાછળવાડે આવી પહોંચ્યોને મને ઉપાડી લાવનાર એ બદમાશો સાથે બાથાબાથી લગીને મને છોડાવીને મને મોટરમાં મોકલી ઘેર મોકલાવી દઈ પોતે એ બદમાસોને પરિચય લેવા રોકાયા

હું તો મોટરમાં બેસીને ઘેર આવી. અને મહારા બચે-
તિની રાત એઈ રહી.

....અને શું કહું? ત્રણ દિવસ સુધી મહારા બચેતિ
આબ્યા નહિને મહારી સ્થીતિ એ વખતે કેવી થઈ પડી
તેનો ખ્યાલ આ! વાંચક વિચારો! હું શી રીતે તે તમને
આપી શકું?

રોઈ રોઈને મેં આંખોને સુઝાડી દીધી હતી. છાંતી
કૂટીને તેના ચુરેચુરા મેં કરી નાખ્યા હતા.

ત્રીજે દિવસે એક માણસ મારે ત્યાં આવ્યો ને મારા
હાથમાં એક ચીઠ્ઠી મૂકી.

એ ચીઠ્ઠી મરા બચેતિની હતી ને ચીઠ્ઠી લાવનારની
સાથે આવળે એમ ચીઠ્ઠીમાં લખેલું હતું.

“હું તો હુર્ષબેર તૈયાર થઈ ગઈ. ને મોટરમાં બેઠી
એટલે ચીઠ્ઠી લાવનાર માણસે મોટર દોડાવીને એક મકાન
પાસે લાવી યોજાવી.

તે માણસે મને કહ્યું: “આલો આ મકાનમાં.”

હું તો એકદમ તે મકાનમાં પેઠી. મારા અન્તરમાં
આનંદનો લખિલ ઉછળી રહ્યો હતો કે ત્રણ ત્રણ દિવસે
પતિદેવનાં દર્શન આળે કરવાના છે.

હા! મારા વાંચક બંધુ! અફસોસ! મારા પ્રિયત-
તમના દર્શન થવાને બદલે મારા ઉપરનો અત્યાચાર સુખ-

રનાર જીવનનાં દર્શન થયાં. હું ચમકી પણ તત્કાળ કાંઈ પણ ચુંચા મેં કરી નહિ.

મને જોઈને જીવન બોલ્યો.

“ જરદાલુ ! તખીયત તો મળમાં છે ને ? ”

મેં આસપાસ જોયું તો બે માણસો હતા તે અદૃશ્ય થઈ ગયેલા મેં જોયા ને બીજીજ પળે જે ખંડમાં હું ઉભી હતી તે ખંડનું દ્વાર બંધ થયું.

પણ મેં કાંઈ પણ વિચાર કયા વાના મારી તખીયત ઠીક છે એમ ઝટપટ જણાવી દીધું અને જીવનના મોંપરના લાવો હું વાંચવા લાગી.

તે બોલ્યો:

“ જરદાલુ ! આજ કેટલા વખતથી હું તારા હાથની —તારા પ્યારની માગણી કરતો આવ્યો છું!....ને તું મને નાઉમેદ કરતી આવી છે!....પણ આજે આપણા ઉભય વચ્ચે પ્યાર થાય તો તારું મૃત્યુ થાય ! ”

“ તે કેવી રીતે ? ” મેં પૂછ્યું.

“ જો તું મારી વિનતી સ્વીકારીશ નહિ તો હું તારા ઉપર બલાતકાર ગુજારીશ ને જો બલાતકારને વથ થઈ તું મારા તરફ પ્યાર કરીશ તો પ્યાર થશેને આત્મહત્યા કરીશ તો તારું મૃત્યુ થશે, કેમ ?...હવે સમજણ પડી કે ? ”

“ હા. મેં કહ્યું.

અહિ તે મારા તરફ પગલાં ભરવા લાગ્યો ને મેં તેને અટકાવતાં કહ્યું.

“બદ્દાનતથી એક પણ પગલું મારા તરફ ભરશો નહિ.”

પણ તેણે ગણકાર્યું નહિ ને તે છેક નજીકમાં આવીને ઉભો....પણ મારી વિકાળ બનેલી મુદ્રાને જોઈ તે ડર્યો કે ઝમે તેમ પરન્તુ તે મારા અંગને અડકવાની હિમ્મત કરી શક્યો નહિ.

મારા અક્ષુમાંથી ખરતા ક્રોધના તનખાને ઝીલતો તે બોલ્યો.

“બહાલી જરદાલુ ! તું શા માટે મને ચાહતી નથી? શા માટે મારા તરફ પ્યાર કરતી નથી ? શું બ્યોતિમાં મારા કરતાં કાંઈ વધુ જણાય છે તને ? ”

“ હા, મેં કહ્યું. “બ્યોતિમાં જેવી શિષ્ટતા હું જોઈ છું ને તેથીજ હું તેને મારા ખાવિઠ બનાવવા તર્કયાર થઈ છું. ”

“જેવી શિષ્ટતા શી છે, મને કહીશ ? ” તેણે કહ્યું :

“ તે તને સમજાય એમ નથી. મેં કહ્યું.

“ ને મને તે સહમજવાની માથાકુટ કરવા જેટલો અવકાશ નથી. ” તે બોલ્યો : “ હું તો તને પૂછું છું કે મારા તરફ પ્યાર કરીશ કે નહિ? બ્યોતિ તરફ વળેલું તારા પ્યારનું ઝરણું મારા તરફ વાળી શકે નહિ ? જો,

મારી સંપત્તિનો ખ્યાલ કરે? આ કરોડો રૂપિયાની મિલકત તારી થશે. ”

“ એવી કરોડો રૂપિયાની મિલકત તો શું પરંતુ કરોડો સામ્રાજ્યો મારી પવિત્રતાના મૂલ્ય પાસે નિર્માલ્ય છે. ” મેં કહ્યું.

“ જો માનશો તો ઠીક છે, નહિતર....”

“ નહીતર ? ”

“ બહાત્કાર કરીશ. ” તેણે કહ્યું.

“ બમ્ને !...ને બીજી તારામાં શક્તિએ શું છે ? તારા બહાત્કારથી ડરીને હું તને ચાહી શકીશ નહીં, સમજ્યો ? તું તો મારા જોડા ઉઠાવવાને પણ નાલાયક છે એમ હું કહું છું. ”

મેં આવેશમાં તેને ઘણું અપમાન આપી દીધું છે એમ મને લાગ્યું તો અરે પરંતુ તે માટે મને કશોય પશ્ચાન્નાપ થયો નહિ.

મારા શબ્દો સાંભળીને સિંહની પેઠે ધુરકીને તે બોલ્યો.

“ ઠીક છે ! તારા અભિમાનને અને તારા શિયળને હું હમણાંજ ચોળી નાખું છું ! ”

એમ કહીને મારા તરફ પુર જોરમાં ધસ્યો. હું ચાછળ હડી ગઈ. પરંતુ ન્હાસવાની જગ્યા ક્યાં હતી કે હું ન્હાસી જઉં ? આખા ખંડમાં મેં દોડાદોડ કરીને આખરે તેણે મારે કાંડું પકડ્યુંને કહ્યું :

“ બોલ, મારા તાબે થાય છે કે નાહ ? ”

“ મારો હાથ છોડો....છોડી દો....ખસો. “ મેં આ કંઈ કરતાં કહ્યું.

“ બહાલી !....”

“ અરે ! ચૂપ કર ! મને બહાલી કહેતાં પહેલાં તારી જીભ કેમ કપાઈ નથી જતી ? તારા મોંમા ફાયર કેમ નથી વાગતી ? ”

અને હવે તે અત્યંત ઉશ્કેરાયો ને મારા હાથ છોડી ખંડમાંના એક ખુણા તરફ ગયો. મેં ધાર્યું કે રીવોલ્વર કે તલવાર વડે મને તે મારી નાખશે....ને એ ભયથી હું કમ્પી રહી.

...પણ !...ત્રાહી ! ત્રાહી !...એ જીવન તસ્વાર કે રીવોલ્વર લઈને નહિ પરંતુ એક પેટી લઈને મારી પાસે આવ્યો તે મહીંથી એક માથું કાઢીને મને બતાવ્યું ને તે બોલ્યો:

“ જો....જો અભિમાનની પુતળી ! તારા ભાવિ ખાવિ-દના આ લોહી ટપકતા મસ્તકને ! ”

અનેક લાગણીઓના સંયુક્ત બળે મને ઝેલાન કરી નાખી ને હું પૃથ્વીપર પડી ગઈ.

થોડીવારે હું જાગી...વાંચન ! એ મસ્તક કેતું હતું ? કાંઈ કલ્પના કરી શકો છો ?

એ મસ્તક મારા હિલોબન જ્યોતિનું હતું ને તેમાંથી

ટપકતા લોહીના બિન્દુઓપરથી હું કળી શકી કે તેમનું હમણાં જ ખૂન કરવામાં આવ્યું હશે; ને તેમનું ધડ આજ મકાનમાં હશે !

મને બહુત પામેલી બેઠને તે બોલ્યો:

“ બોલ, હવે તારો પ્રેમપાત્ર આ દુનિયામાં છે ? ”

એ શયતાનને હું શું જવાબ આપું ?...મારું મગજ ચક્કર ખાતું હતું ને હૃદય રડી રહ્યું હતું.

હું ઉછળીને એ શયતાનના હાથમાથી મારા પ્યારા જ્યોતિર્નું લોહી ભીનું શિર મારા હાથમાં લઇ લેતાં હું બોલી:

“ શયતાનના હાથ મારા પવિત્ર પતિના પવિત્ર મસ્તકને હવે અડકવા નહિ દઉં ! ”

...ને તે કાંઈ બોલ્યો નહિ. હું શું કરું છું તે તરફ તેની દૃષ્ટિ હતી. મેં પ્રિયતમના શિરને હૃદય સાથે આંધું ને તેના હોઠને મેં ચૂમ્યા.

વળી હું મુર્છાવશ પૃથ્વીપર પડી ગઈ. ત્યાર પછી શું બન્યું તેની મને ખબર નથી.

હું જ્યારે જાગી ત્યારે જેલની એક કાળી ટોટમાં હતી.

ને વાંચનાર ! એ ટોટડીમાં મને શા માટે પુરવામાં આવી હતી તે હું કહું છું.

મારી મુછનો લાંબો લઈ જીવન બહાર ફાટી ગયો ને એક પોલીસને લઈને મારી પાસે આવ્યો કે જે વખતે

મારા પતિના ઓછોને ચુમતાં આવેલી મુછાની નિદ્રામાં હું
ધોરતી હતી.

લોહી ટપકતા મસ્તકને છાતી સાથે ચાંપવાથી મારા
કપડા લોહીના ડાઘથી ખરડાયા હતા. ને મારી પાસ એક
તલ્વાર પડેલી હતી ને તે લોહી ભીની હતી. ને....એ તલ્વા-
રની પાસેજ મારા જ્યોતિનું ધડ અને સિર પડેલા હતા.
આ બધું જોઈને જીવનના કહેવાપર આધાર રાખીને પોલીસ
ઠાઠાએ મને ખુની માની લીધીને કોર્ટમાં ઉભી કરી.

પણ હું એ વખતે મુર્ખાવશ હતી એટલે મને કાંઈ
પૂછવામાં આવ્યું નહિ. વળી પોલીસના કહેવાપર આધાર
રાખીને કોર્ટ મને કેદની કોટડીમાં પુરવાનું ફરમાવ્યું હતું.
તે પોલીસે કોર્ટને શું કહ્યું હતું ?.....તેણે આ પ્રમાણે
કહ્યું હતું:

“ નામદાર ! હું પહેરાપર હતો ત્યાં એક શ્રીમંત
ગૃહસ્થ મારી પાસે દોડતો આવ્યો ને મને કહ્યું કે ‘ એક
સ્રીએ પુરૂષનું ખુન કર્યું છે !....ચાલો !’ હું તુરતજ તેમની
સાથે ગયો....ત્યાં શબના ધડને શિર પડેલા ને તેની પાસે
લોહી ભીની તલ્વાર પડેલી મેં જોઈ. એ તલ્વારવડે ખુન
થયું હોવું જોઈએ...ને આ સ્રી-આરોપી સ્રી જેમ અત્યારે
મુર્ખાવશ છે તેમ તે વખતે પશું મુર્ખા વશજ હતી. હું
માફ કરું કે આવું દુર કૃત્ય કર્યા પછી તેના હૃદયમાં પ્રત્યેક

આઘાત લાગ્યો હશે ને તેથીજ તેને મુછા પ્રાપ્ત થઈ હશે...
જુઓ તેની છાતીપરના પાલવને !...તે લોહીથી ખરડાયું છે
તેમજ હાથ પણ તેના લોહીના ડાઘાવાળા છે. મેં એ બધું
જોયું ને આરોપી સીને કોર્ટમાં હાજર કરી છે. મારો
ચોક્કસ ખાતરી પૂર્વક અભિપ્રાય છે કે ખુન કરનાર આ
સીજ છે. ”

જજે પોલીસની જુઝાનીપર આધાર રાખ્યો....ને કરે
પણ શું ?....હું તો તે વળતે શબ્દવત્ હતી એટલે તે મને
પૂછી શકે એમ ક્યાં હતું ? જજે મને કોર્ટમાં રાખવાનો
હુકમ ફરમાવ્યો એ પ્રમાણે હું કોર્ટડીને સ્વાધીન થઈ.

કેદની કોર્ટડીમાં કેવી રીતે પહોંચી તેના એ ઇતિહાસ
....હવે આગળ વધો !....હું તર્કતરંગોમાં ગુસ્સાથી હતી ત્યાં
એક પોલીસ દાદા આવ્યા ને બોલ્યો :

“ ચલો કોર્ટમેં ! ”

ને હું પોલીસની સાથે ન્યાયાધીશ સમક્ષ હાજર થઈ.
ન્યાયાધીશ તરફથી ‘ ખુન મેં કર્યું છે કે નહિ ? ’

એમ પૂછવામાં આવ્યું.

તેના પ્રતિ ઉત્તરમાં મેં નિચે પ્રમાણે કહ્યું.

“ સાહેબ ! સત્ય કહું !....વિશ્વાસ આવશે ?....મર-
નાર મારા ભ.વિ પતિ/ છે. મારું દીલ મેં તેમને સોંપ્યું
છે. ને તેમણે તેમનું દીલ મને સોંપ્યું હતું એમ કહેવામાં
લેશ પણ અતિશયોક્તિ માનશે નહિ....ને એક પ્રેમ પાત્ર

આત્માનું ખુન મેં કર્યું હોય એમ કોઈ માની શકે એમ છે ?....એમ માનનારે બુદ્ધિને ગીરવી મુકી હોય એમ જ કદપાય....ત્યારે તેમનું ખુન કોણે કર્યું ?....એ બાબતમાં હું જે જાણતી હોઉં તે મારે જણાવવું જોઈએ....ને તે પ્રમાણે હું કહીશ....એમનું ખુન કરનાર તેમનો મિત્રજ છે કે જેણે અગાઉ મારું ખુન કર્યાનું તહોમત મરનારના ઉપર મુકી તેમને કેદની સજા અપાવી હતી....કોર્ટ તેમને ઓળખતી હશે !....ને એક વખત તેણે મારા પતિનું ખુન કરવા માટે ગોળી છોડી હતી. ને તેમાં તેને કેદ મળી હતી, પણ કેદની સુદત પુરી થયા વિના તે જેલમાંથી બહાર કેવી રીતે આવ્યો એજ આશ્ચર્ય છે. જેલના ચોડીદારોની ઉઘે તેને રસ્તો કરી આવ્યો હશે એમ હું તો કદ્યું છું....એ જેલમાંથી નહાસી જનાર કોણ ?....એજ મારા પ્રિયતમનો ખુની છે.... તેનું નામ જીવન. કેદની રૈકર્ડમાં તેનું નામ હશે. જે જોવાથી માલુમ પડશે....વાત એમ બની કે તેણે મારા પ્રેમિકને તેના મકાનમાં ફસાવ્યા ને મને મારા પ્રેમિકના નામની ચિઠ્ઠી લખી મનેયે તેના મકાને બોલાવી....હું તેને ત્યાં ગઈ ને તે મારા ઉપર બલાતકાર શુભરવાને તર્ફચાર થયો.... પણ મારા અંગ ઉપર હુમલો કરે તે પહેલાં તેને એક વિચાર આવ્યોને એક પેટીમાંથી મસ્તક કાઢીને અને બતાવ્યું....અરે ! તે મસ્તક મારા પ્રિય પતિનું હતું....કહો એ બોધને હું સ્વસ્થ રહી શકું ?....હું તુરતજ મુઠ્ઠા વશ થઈ.

પછી થોડી વારે જાગીને મેં તેના હાથમાંથી મારા પ્રિયનું મસ્તક છીનવી લીધું ને છાતી સરખું ચાંપ્યું ને હાથો ચુમતાં મને મુઠ્ઠા આવી ગઈ; એ તકનો લાલ લઈને પોતે કરેલું પુન બીજા ઉપર ઢાળવાનું તેણે કાવતું રચ્યું ને મને જાણીને ઘણી દીલગીરી થાય છે એક બદમાશના કથનપર આધાર રાખી મારા ઉપર મારા પ્રિયના પુનનો આરોપ મુકાયોને આરોપી સ્ત્રી તરીકે મારે કોર્ટના પાંજરામાં દાખલ થવું પડ્યું.

સાહેબ ! આ પ્રમાણે લેદની કથા છે...હું પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક કહું છે કે તેમાં એક અક્ષર પણ અસત્ય નથી. મારા પતિનું પુન કરનાર એ બદમાશને સજામાં સજા સજા થવી જોઈએ....અને તે ફાંસી.....બસ ! અહિં મારી જુબાની હું બંધ કરું છું. ”

નામદાર કોર્ટે મારી જુબાનીપર વિશ્વાસ રાખ્યો ને તુરંતજ જીવનને પકડી લાવવા પોલીસ દોડાવવામાં આવ્યા.

થોડીવારે પોલીસો જીવનને પકડી લાવ્યા ને જીવનને પાંજરામાં પુરીને ન્યાયાધીશે થોડાક પ્રશ્નો પૂછ્યા.

પણ જીવને એક પણ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો નહિ.

નામદાર કોર્ટે તેને આરોપી ઠરાવ્યો ને ફાંસીની સજા ફરમાવી.

તારીખ અઢારમી એપ્રિલ !...એ દિવસે મધ્યાહને

અરાબર બાર વાગે જીવનને ફાંસી આપવાની હતી....એ દિવસે મારા પ્રિયતમનું ખુન કરનાર પાપિષ્ઠનું શબ ફાંસીના માંચડે લટકે એ જોવા માટે હું તલપાપડ થઈ રહી.

સમય સમયનું કામ કર્યા કરેજ છે ને ?....અદારમી એપ્રિલનો દિવસ આવ્યો. મધ્યાહ્ન થયો ને ખુનીને ફાંસીના માંચડા પાસે લાવવામાં આવ્યો.

એ વખતે લોકોની મોટી મેદની જામી હતી. ને તેમાં મારી હાજરી હતી.

નિયમ છે કે ફાંસી આપતી વખતે તેને છેલ્લી ઈચ્છા માટે પૂછવામાં આવે છે ને તે નિયમાનુસાર જીવનને પૂછવામાં આવ્યું. જીવને જણાવ્યું:

“ મારી અંતિમ ઈચ્છા એક છે ને તે એ કે જર-દાલુની પવિત્ર મૂર્તિનું દર્શન ! ”

હું તો ત્યાંજ ઉભી હતી. તુરતજ ટોળાને વીંધતી હું ખુનીની પાસે ગઈ અને બોલી:

“ હું જરદાલુ...મરતી વખતે મારા દર્શન કરવા ઇચ્છે છે ? ”

તેની આંખોમાંથી શ્રાવણને ભાંદરવો વરસતા ને એક વખતે મારા ચરણમાં પડી ગયો. મારા પગ તેની આંસુ ધારાથી ભીંજાઈ ગયા. મેં તેને બેઠો કયો ને કહ્યું:

“ જો બનવાનું હોય તે બન્યે જાય છે ! ”

“ મારી પવિત્ર જ્ઞેન !.....” તેણે અંતરના ઉમ-
ળકાથી મને જ્ઞેનનું સંબોધન આપ્યું ને પછી કહ્યું:

“ મેં તમારા જીવનને ધુળધાણી કરી નાંખ્યું છે !....
અત્યારે મને સત્ય સમજાયું ! પણ હવે તારા માટે એ
બહુ મોડું હોઈ હું મારા કરેલા કૃત્યની શિક્ષા પાત્રમાં
ફાંસીના માંચડે સ્હડું છું. જ્ઞેન ! મેં તને બહુ દુઃખ
આપ્યું છે, તારા ઉપર વર્ણનાતીત જીદમાટ પર આબંધો છે.
મરવાની અણીપર આવેલો હું; એ સઘળા માટે દીન વદને
માફ માયું છું. મને આશિર્વાદ આપ્યા ને ત્યાં બાર વાગ્યા
ને તની સાથેજ એ ખુનીને ફાંસીએ સ્હડાવવામાં આબંધો,

મરતી વખતે તેના ચક્ષુએ મારા તરફ નમન કર્યું
હતું ને તે મેં જોયું હતું. મેદનીમાં ઉપસ્થિત થયલા
સઘળા માણસો ખુનીના શબની દરકાર કર્યા વિના વિખ-
રાઈ ગયા.

ને પોલીસને શું !....ભંચી પાસે શબને ઉપડાવીને
ગામ બહાર ફેંકી દેવારે ને ત્યાં શબને ગીધ સમડા ફાડી
ખાય !....છેક છેલી ઘડીએ પણ તેણે મને આપેલા જ્ઞેનના
સંબોધને આકબર્યો. ને તેના શબને અગ્નિદાહ મારે કરવો
જ જોઈએ એમ મને લાગ્યું.

ને મેં તેના શબનું અગ્નિદાહ કર્યું.

ત્યાર પછી મારી શું સ્થિતિ હતી, વાંચનાર !.....
મારા પ્રિય પતિના અભાવે મને આખી જીંદગી
ખારી હતી. ને સંસારની ચારે બાજુએ મને કરડવા ધાતી
હોય એમ લાગતું હતું.

ઘણી વખત આત્મહત્યા કરવાની, નિરંતરતા ત્રાસ-
માંથી છુટી જવાની મને ઇચ્છા થઈ આવતી; પણ એમ
કરતાં હું અટકી જતી. શા કારણથી અટકી જતી તેની
મનેયે ખબર નથી.

મારો આઘાત કેટલો કઠિન-વજ્ર જેવો હતો ?

....ને દિવસે દિવસે હું ક્ષીણ થતો જતો ચાલી.....ને
મને ક્ષયની બિમારી લાગુ પડી. કેટલા પુરૂષો મારે ત્યાં
આવતાને મારી માવજત કરવાનું કામ પોતાને સોંપવા
કહેતા પણ મને જીવવાની ઇચ્છા નહિ હોવાથી હું તેમને
માવજત કરવા આપતી નહિ.

એક દિવસ એક એવો યુવક આવ્યો કે તેણે મને
પોતાને ત્યાં લઈ જવાની ને ત્યાં સારી માવજત કરવાની
કહીને સાથે એ પણ તેણે જણાવી દીધું કે હું સાજી થઈ
કે મારે તેની સાથે લગ્ન કરવું.”

કેટલું લયંકર ! મેં તેને તિરસ્કારી કહાડ્યો ને તે
દિવસથી તેમારું આંગણું ભૂલી ગયો.

વાંચનાર !....આ કહેતી વખતે મારી સ્થિતિ કેવી છે ?
કાંઈ કદખી શકશો ? હું તન્દુરસ્તીમાં માંદગીમાં ?

....ચાલો, હુંજ કહું....આ કહેતી વખતે હું પથારીમાં પડી છું. મારા હૃદયમાં ક્ષયના રોગે ઘર ઘાટ્યું છે ને પળે પળે આવતી ખાંસીના જોરે મારી નાડીઓ ને નસો તુટતી જાય છે. કપાલમાં કરચલીયો પડી છે ને શરીરમાં લોહીનું એક ટીપું પણ રહેવા પામ્યું નથી. હાડકાના માળા ને તે છતાંય મારી માગણી કરનાર પડયા છે ને ? એક વખત હું સુંદર હતી;—ને ઘણીજ સુંદર હતી; પરંતુ અત્યારે હું એક વૃદ્ધાગ્રી જેવી લાગું છું. મારા શરીરમાં લોહી સુકાઈ ગયું, ડાકણ જેવી તો નહિ પરંતુ કરેપા જેવી તો હું બની ગઈ છું.

પણ મારી માગણી કરનારા એવી આશાથી માગણી કરનાર હશે કે હું માંદગીમાંથી ઉઠીશ ને પૌષ્ટિક ખોરાક ખવાથી સુખ હાલતમાં આવી જઈશ,

તેમને કોણ સમજાવે કે મારી પ્રિય ગયા ને તેની સાથેજ મારું સૌન્દર્ય ચાલ્યું ગયું છે ને તે કદાપિ આવવાનું નથી.

ને....ને શું હું માંદગીમાંથી ઉઠીશ ?...મહારાજ હૃદયમાં જે વજ્રઘાત થયો છે તેનું વર્ણન જોકે હું આપી શક્તી નથી; તો પણ હું એટલું તો કહું છું કે આ મારી મૃત્યુ માંદગી છે, ને તેમાંથી હું ઉઠવાની નથી.

હૃદયમાં થતાં દર્દ ને કોણ જાણી શકે ?

કોઈ દઈ કિસીકા કયા જાને ?

હુનિયા મતલબ અપના જાને;

યા જિસકે સરપર ખીતી હૈ,

યા વો જાને મૈલા જાને.

મારા હૃદયમાં દઈ છે ને વાંચનાર ! તારા હૃદયમાં
કોઈ પ્રકારનું દુઃખ નથી કે શું ?....નહિ ! હુનિયામાં એક
પણ માણસ એવો નહિ હોય કે જેના જીવનમાં કાંઈ નહિ
ને કાંઈ દુઃખનો અનુભવ ન હોય !

વાંચનાર !....હુનિયા દુઃખથી ભરપુર છે એ ખુદ્દી
વાતને જ્ઞાપવામાં કાંઈ હિત નથી. ‘સવળું ઠીક છે અને
સૌ સારુંજ થશે’ એવા આશાવાદથી દુઃખીને ઘડીભરનો
દિલાસો મળે છે એની ના નથી, પણ એ કાંઈ સત્ય નથી
એ માત્ર ‘કલા’ છે. તીવ્ર વેદનાથી પીડાતા દરદીને ઘેનમાં
નાખવાની દવા છે. શસ્ત્રક્રિયા વખતે દરદીને ઘેનમાં નાખ
વાની જરૂર અવશ્ય છે; ને ઘેનની દવા નકામી છે એમ
તો હું કહી શકતી નથી; પણ થોડા સમયમાટે જરૂરીયાત
ધરાવતી ચીજને સત્ય ઠોકી બેસાડવા હું તૈયાર નથી,
હુનિયા ખરેખર દુઃખથી ભરપુર છે.....ને એ દુઃખથી
ઘેરાયેલી હું અત્યારે મૃત્યુની શય્યા જેવી માંદગીની પથા-
રીમાં પડી છું.

મારું શું થશે ?

વાંચનાર !....એ પ્રશ્ન ઉપર તારે વિચાર કરવાનો નથી. માફ જે થશે તે થશે....ને થવાનું ચે શું હતું ? રીખાઈ રીખાઈને મૃત્યુ....ને મારા જેવી એકાદ દુઃખિયારી મૃત્યુ પામીને સંસારનો ત્યાગ કરી જશે તેથી સંસારમાંથી જોઈું થઈ જવાનું હતું ?....તો પછી વાંચનાર ! મારા મૃત્યુ ઉપર તારે આંસુ પાડવાની કંઈજ જરૂર નથી !

ને વીધિની ગતિનો પાર કોઈ પામ્યું છે ભલા !

ધીમે ધીમે મારા દેહમાં લોહી ભરાવા માંડ્યું ને ક્ષયની બિમારી હઠતાં હું સાજી થઈ ગઈ.

જે કે રોગની દવા મેં કરાવી નહિ હતી. મારે જીવવુંજ નહિ હતું એટલે દવા શું ને કંઈ શું !....પરન્તુ કુદરતે મારો ક્ષય રોગ મટાડી દીધોને હું મૃત્યુની માંદગી-માંથી એ વખતે તો ઉઠી.

જે કે મારામાં પુષ્કળ અશક્તિ હતી તથાપિ ખાંસી શમી જતાં એ અશક્તિ મને જણાતી નહિ ને ને છતાં કાંઈ હું બહાર ફરવા કે તમાસા જોવાની પ્રવૃત્તિ સેવતી ન હતી.

પરમાત્માએ મ્હને શા સારૂ માંદગીમાંથી ઉઠાડી ?

એ પ્રશ્ન મ્હને દરરોજ થવા લાગ્યો ને અંતઃ કરણ કહેતું:

“ તેમની ઇચ્છા. ”

ને “ જેવી માલેકની મરજી ” એમ માની હું
જે થયું તે જોઇ લીધું ને હવે જે થાય તે જોવાના
વિચાર પર આવી.

મારો પ્રેમ જ્યોતિના ચરણમાં અર્પણ થઇ ગયો
હતો....ને તેથી ઘણી વખત પ્રેમના અમાવે જીવન ટકાવ-
વાનું મને ગમતું નહિ. પરંતુ કોણ જાણે કય! સબળ કારણે
હું આત્મહત્યા કરી શકતી નહિ.

વાંચક! મને બેવકા કહેશો ?....સંભાળજો !....તેમ
કહેતાં પહેલાં પુષ્કળ વિચાર કરજો ! શું હું બેવકા ?....
ચુપ !....હું વકાદાર સ્ત્રી છું ને વકાદરપણું રાખતાં હું
મરીશ....પ્રેમીનાં મૃત્યુ પછી જીવન ટકાવી રાખું છું
તેથી કાંઈ હું બેવકા બની જતી નથી !....ને હું જીવન
કેવીરીતે ટકાવી રહી છું તે માફ મન જાણે છે; બીજાઓ
તે શું સમજે ?

દિવસો જતાં મારામાં શક્તિનો સંચાર થયો. ને....હું
મુળ હાલતમાં આવી ગઇ છું એમ મને લાગ્યું.

શારિરિક વ્યથાથી હું મુક્ત થઈ પરંતુ માનસિક
વ્યથાથી મુક્ત હું બની શકું એમ નહતી ?

....ને માનસિક વ્યથાથી હું લેવાતી જતી હતી.
પરંતુ તેથી મારી સુન્દરતા ઝંખવાતી નહિ.

હું શું બોલી ?....વાંચક ! મને માફ કરશો....હું

ભુલી !....હું' માનસિક વ્યથા ભોગવનારીની સુન્દરતા અંબવાતી નહિ !... ખરેખરજ ભુલી ! મનસિક વ્યથાએ મારી અળહળતીને દેવદુર્લભ સુન્દરતાને સદાને માટે નસાડી મૂકી હતી એમ મારે કહેવું પડશે. જે થોડી ઘણી સુન્દરતા મારામાં હતી તેથી પણ હું' બહુ રૂપાળી નહિતો ખરાબતો નજ લાગતી.

....ને ધીમે ધીમે મારી માનસિક વ્યથા પણ દુરથઈ.... કાળપસાર થતાં સઘળું ભુલી જવાય છે ને ?

પ્રિયતમાના મૃત્યુ પળે તેનો પ્રિયપતિ શિર પટકે છે, જીવવું ઝેર જેવું ગણી આત્મહત્યા કરવા રસીને શોધે છે પ્રિયપતિના છેલ્લા સ્વાસે તેની પ્રેમાળ પ્રિયતમા કેશ ચુંટે છે, છાતી કૂટે છે, શિર પછાડે છે ને તેના વિના નહિ જીવવું એવા વિચારપર આવે છે એકનો એક રળતો સદ્ગુણ વન્તો પનોતો પુત્ર ગુજરી જતાં ત્હેના વૃદ્ધ માતા પિતા રોકકળ કરી મૂકે છે ને વૈરાગ્યની લાવતા જન્માવે છે; પરન્તુ એ બધું સમય જતાં ભુલી જવાય છે ! કુદરતનો એ નિયમજ છે.

....ને મારેયે એવું થયું. હું' જ્યોતિ વિના આત્મ હત્યા કરવા તૈયાર થઈ જતી; ને સમય જતાં તેમની તદ્દનજ સ્મૃતિ ચાલી ગઈ. હું' માનસિક વ્યથાથી મુક્ત થઈને મરી દેહ કળી ખીલવા લાગી. . .

હું ભરયુવાનીમાં હતી. મારા અંગેઅંગમાં અનંગ રંગ અમકતો હતો. મારી યુવાની મારે કેને ચરણે મૂકવી ?

મારી યુવાનીના ખીલેલા ખાગમાં વિહરવાનો અધકારી તો મૃત્યુ પામી સ્વર્ગમાં વિરાજી ગયો હતો....ને મારે યુવાનીના મદને દાખી દીધા સિવાય મારા માટે ખીજે રસ્તોજ નથી એમ મેં જોયું

દાર કે પાણીનો ગ્લાસ આપતાં પુરૂષની આંગલીઓના સ્પર્શની ખીકે હું મારી પોષક નૃતિકાની આશાને ઠોકરે મારતી, તે હું—અંગુલિ સ્પર્શમાં પાપ જોનારી હું, મારી યુવાની કોઈને સોંપવા જેટલી વ્યભિચારિણી હું બનીશકું ? મારાથી એ વ્યભિચાર બનીજ કેમ શકે ?

ને વાચનાર ! તમે જાણીને ખુશી થશો કે હું અદ્યાપિ પર્યંત વ્યભિચારના પાપથી મુક્ત રહવાના પુણ્ય સહભાગ્યે પ્રાપ્ત કરી શકી છું.

અને મને દેવી કહેશો ?....કહો !....મહારા આશિર્વાદ છે !....પવિત્રતાને જાળવવા મારે ભારે કિંમત ભરવી પડી છે. પવિત્ર શિયળને સાચવતાં મારે અવર્ણનીય સંકલ્પોને જાળવવા પડ્યા છે.

મારા એ સંકલ્પોની કથા હું કહું ?....વાંચવાનો વિચાર છે ?....રાજી છે ?.....આલો ! માનસિય વ્યથા ટળી જતાં

મારું શરીર સૌન્દર્ય ખિલ્યું ને તેના લોગી મધુકરો મારે ત્યાં ઉભરાવા લાગ્યા:

એક જણ મારે ત્યાં આવ્યો ને બોલ્યો:

“જરદાહુ! શા માટે યુવાનીની મઝા ગુમાવે છે? મારી સાથે લગ્ન કર. જો હું રૂપાળો છું,....ને તું પણ.... આપણી જોડી કેવી જામશે તેનો ખ્યાલ કર!....હું તો કહું છું કે દેવો પણ આપણુ દંપતીને સત્કારવા તૈયાર થશે તે તને ખબર છે, હું પાંચ પાંચ મીલોનો માલિક છું. લક્ષ્મીની મારે ત્યાં લહેર છે. ગાડી ઘોડા ને મોટરોમાં સ્કેલ કરવાનું તને પસંદ નથી? ને તારો વાળ પણ વાંકો ન થાય તેની ખાસ કાળજી રાખીશ; બોલ પછી તારો શું વિચાર થાય છે?”

મેં તેને કહ્યું:

“લલાભાર્થ! આટલી અધમતાએ શા માટે જાઓ છો!....પાંચ પાંચ મીલોના માલિક તમને મારે શું કહેવું સિવાય કે ધિઃક્ષાર!”

તેણે કહ્યું: “મને ધિક્ષારે છે?...ખબર કે હું કોણ છું?”

“હું જાણું છું કે તમે....” મેં કહ્યું.-“તમે સુન્દરીઓના શીલને હુંટનારા ભયંકર શયતાન છો.”

તે એકદમ ગળ્યો: “શું બોલી?”

....ને તેનો એક હાથ મારા ખલે પડ્યો ને બીજા હાથે મને જોરથી તેણે તમારો માર્યો....હું ખુરશીપરથી પડી ગઈ ને મને થોડું વાગ્યું પણ ખરું...જાણે કેાઈ સામ્રાજ્ય છળ કરીને કુલાંતો હોય તેમ તેમુછ મરડીને બોલ્યો: “ એક અબળા થઈને આટલું અભિમાન રાખે છે? પણ ચાલ રાખજે કે તારું એ અભિમાન....” અહિં તેણે પગ જમીન પર પછાડ્યો. “ મારા પગ તળે કચરીશ.” .

મેં કહ્યું “ મારું અભિમાન જો વ્યાજબી હશે તો તમારા જેવા એક નહિ પણ એકસો યુવાનો મારું અભિમાન તોડતાં પહેલાં.....વધારે તો શું !....કુદરતોના હાથોની થપ્પડો ખાશે....ને મને ખાત્રી છે કે મારું એ અભિમાન વ્યાજબીજ છે.”

“ ઠીક છે...” તે બોલ્યો: “ જોડું છું કે તારું અભિમાન ક્યાં સુધી ટકે છે ” એમ કહી પગ પછાડતો તે ચાલ્યો ગયો.

હું જમીન પરથી ઉડીને ખુરશીમાં ગોઠરાઈ. મને વિચાર આવ્યો:

“ આ શહેરમાંથી ચાલી જાઉં તો ?”

પણ બીજીજ પળે વિચાર આવ્યો:

“....પણ શા માટે આ શહેરને છોડવું ?” એ પાંચ મીલોનો માલીક શું કરી નાખવાનો હતો ? શું તેને ઘેર

રાજ્ય છે કે મને ફ્રાંસી આપશે કે મારું અભિમાન તોડી શકશે ? ”

ને મેં શહેરમાંથી નાસી જવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો.

પેલા પાંચ મીલોના માલીકનો કિસ્સો જે દિવસે અન્યો તે દિવસથી બરાબર સાતમે દિવસે એક યુવક ધબ્ધ કરતો મારા દિવાનખાનામાં આવ્યો આવ્યો ને ખુબ મારી !

“ જરદાલુ છે કે ? ”

એ વખતે હું દિવાનખાનામાંજ હતી પરન્તુ એક કબાટની પાછળ શાક સમારતી હતી અને તેથી તે આગ-તુક મને જોઈ શક્યો ન હતો.

મારું નામ સાંભળીને હું શાક સમારવાનું ચપ્પુ સાથે કબાટ પાછળથી પ્રકાશમાં આવીને, “ હું શું છે ? ” એમ બોલું ત્યાર પહેલાં તો તે ‘ વોય મા ! ’ કરતો નાઠો. મેં બહુ ટુંકે મારા હાથમાંના ચળકતા ચપ્પુનો એ પ્રતાપ હતો.

વાંચનાર એ બધા ગઈ એ વખતે સવારના અગિયાર વાગ્યા હતા ને મેં રસોઈ કરી બાર વાગતાં મેં ખાધું.

ખાઈને પાન ખનાવતી હું દિવાનખાનામાં બેઠી હતી ત્યાં એક સુસલમાન યુવક આવ્યો.

આ યુવકની છટા.અનેરી હતી. માથા ઉપરની કુમતા

વાળી ટોપી બાબરી દેખાય એમ પાછળના ભાગમાં સ્કેજ નમેલી તેણે ઓઢેલી હતી. ગલામાં કચકડાનો કડક ઠોલર પહેયો હતો ને તેથી ભાઈસાહેબની ડોક જાણે કે સજ્જડ થઈ ગઈ હોય એમ લાગતું....રેશમી નેકટામ્ ને તેમાં સોનાની પીન મારેલી હતી. કોટ પાટલુનમાં સજ્જ થયેલા એ ખીરાદર હાથમાં સ્ટીક રાખવાનું ચુક્યા ન હતા, મોજ ને તેની ઉપર ચળકતો બુટ પહેરીને મારી પાસે તે આવતો હતો....ખરેખર ! કોઈ ફાંકડો દેખાવ તેણે કરેલો હતો મને તો તેને જોતાં વેંતજ હસવું આવ્યું....શા માટે ? એક અબજાને આકર્ષવા માટે પુરૂષને કેટલી ટાપટીપની હજેજું પડે છે એ જાણતાંજ હું હસી હતી.

પણ મારા એ હસવાથી તો તે ભાઈએ માનીજ લીધું કે હું તેના ઉપર પ્રીતિ થઈ ગઈ !

ને તે એકદમ મારા હાથને અડક્યો ને બોલ્યો
“ મહારી આશા ! ”

ને વાંચનાર તેની આશા ફળી ! તેના ગાલ ઉપર એક હથોટો પડ્યો....તે મારી મુક્ક હતી.

મુક્કી બાઈને તે ભાઈ બોલ્યા ચાલ્યા વીના ગાલ પંપાળતા ચાલ્યાજ ગયા ને ત્યાર પછી અત્યાર મુધીમાં ફરી મ્હોં બતાવવાની તેણે હિમ્મત બતાવી નથી.

આ પ્રમાણે વિષય લોહુપ ત્રિપુટીને હું જીતી શકી ને મારો ચમત્કાર હું બતાવી શકી.

સુઠ્ઠી ખાનાર લાઈના ગયાને બીજેજ દિવસે એક સુરોપિયન મારે ત્યાં આવ્યો.

દેખાવમાં તે ભવ્ય હતો, હું અંગ્રેજી નથી જાણતી એવી તેને ખબર હશે એમ મેં માન્યું કારણ કે તેણે સ્વભાષા સુકીને ભાંગી તૂટી હિંદી ભાષામાં બોલવા માંડ્યું.

“ખાનુ! હમ ટમોને બહુ વખતથી ચાહશ હું હમ આજ કાલ વિલાયટ જાનેવાલા હું. તમ સાથ આનેકી કૃપા કરોગે ?”

મેં કહ્યું: “ મેરેકું ઇધર ખ્હાત ખુબ મઝા હય ! તે ખડખડાટ હસી પડ્યો: “ ઇધર કયા મઝા હય ! ઉધર આઓ ને દેખો કે કીતની મઝા ઉધર હય ! ”

તેની ભાષા સાંભળીને હું હસવું શકી શકતી નહિ ને વાંચનાર ! તમે પણ હસો એટલા માટે તેના મ્હોંમાંથી નીકળેલા શબ્દો જેમના તેમજ વાપરે છું.

મેં કહ્યું: “ ઇધર જીતની મઝા હય, ઓ મેરેકું ખ્હોત હય, જાસ્તી મઝા ઉડાનેકી મેરી મરજી નહિ હય ! ”

તે બોલ્યો: “ લો એ હજારકી નોટો પન મેરી સાથમેં આઓ. ”

એમ કહીને તેણે પાટલુનના ગજવામાંથી એકહજારની નોટોનું બંડલ કાઢ્યું ને મારા હાથમાં આપવા તેણે તેના હાથ લાંબાવ્યો.

મેં શું કર્યું !....નોટો લીધી ? વાંચનાર ! એક હજારની નોટો તો શું, લાખો સામ્રાજ્ય ચરણમાં મૂકાય તો પણ, હું તેટલી શિયળપ્રિય છું કે હું તેને લાત મારું ! ...આતો એક હજાર !....માત્ર એક હજાર !....મેં એક બંડલમાં મુછી મારી ને બંડલ નીચે પડી ગયું.

સ્વાભાવિકજ તે જાતિનો પિત્તો તેજ હોય છે ! તે એકદમ ખીજાઈ પડ્યો ને ગજવામાંથી રીવોલ્વર કાઢીને મારા સામે તાકી.

હું ધબ્ દબને જમીન ઉપર પડી ગઈઃ મને લાગ્યું કે આજે યુરોપિયન વ્યક્તિના હાથે મારું મોત નિપજશે.

એ પણે મારું મોત તો નીપજ્યું નહિ પણ સત્યાનાશની પાટી ઉભી થઈ.....તે કેવી રીતે ?

હું પડી ગઈ કે તુરત તેણે રીવોલ્વર અને નોટોનું બંડલ ગજવામાં મૂકીને મને ઈંચકી, ને બહાર ઉભેલી તેની મોટરમાં નાખીને તેણે મોટર દોડાવી.

હું શું કરું ?....મારી શક્તિ તેને પહોંચી વળવા જેટલી હતી ?....લાચારીને તેણે ગણકારી નહિ ને મને તેના મકાનમાં લઈ જવામાં આવી.

ત્યાં લાવ્યા પછી તેણે મને મને કાંઈક સુધાડ્યું ને હું બેભાન દશાને પ્રાપ્ત થઈ.

....ને અમત્કાર જાગીને જોડે છું. તો હું સ્ટીમરમાં હતી.

હું ચોંકી, ને સાથે ધ્રુજી ઉઠીને હું સ્ટીમરના કઠોડે ગઈ. દરયાન પાણી ઉછળતાં હતાં મને થયું કે હું કુદીને દરિયાના ગર્ભમાં છુપાઈ જાઉં....પણ....પ....ણ મારા માથે સંસ્કાર થવાના લખાયા હોય તે કેવી રીતે મટે ?

દરિયાના ઉછળતા મોજાને જોતી હું ઉભી હતી. ત્ય પુરૂષનો પડછાયો મારા પર પડ્યો. એજ માણસ મારી પાસે આવીને ઉભો કે જેને મેં ધુતકાર્યો હતો.-હાથમાંના બંડલને મેં મુઝી મારી હતી ને જોણે રિવોલ્વર તાકી હતી તેજ તે યુરોપિયન હતો.

કાંઈ પણ જોડ્યા વિના તેણે હાથ પકડ્યો ને એક કેબીનમાં ઘસડી ગયો. યુરોપિયનના હસ્ત સ્પર્શ મને જલ કરડી ખાવાની ઇચ્છા ઉદભવી હતી પણ અમલમાં મુકી શકાઈ ન હતી.

હું કેબીનમાં પુરાઈ; ને હું કેવા સંજોગોમાં સપડાઈ છું તે વિષે વિચાર કરવા બેઠી....

....વાચનાર ! હું કેવા સખત સંજોગોમાં સપડાઈ હતી ? મારા શિયળ ઉપર તલવાર ઝબૂમતી હતી ને ?

ને શિયળ બચાવવા હવે મારે શું કરવું ? એ એકજ વિચારે મારા મગજને ઘેર્યું.

હું શુન્ય જેવી થઈ ગઈ.

ત્યાં કેબીનનું બારણું ઉઘડ્યું બહાર કાઢી કરવા તો કોઈ આવ્યું નથી ને ? એમ વિચારી હું ઉભી થઈ ગઈ.

હું જોઈ છું તો બગાડકાર કરવા આવનારે મારી કેળીનમાં પગ મુક્યો ન હતો. ત્યારે? વાંચનાર તે એક હિન્દુ સ્ત્રી હતી કે જેણે મારી કેળીનમાં પ્રવેશ કર્યો હતો. તે હિન્દુ સ્ત્રીને જોતાંજ મારો કંપ કાંઈક કમી થયો: હું તેની પાસે ગઈ ને બોલી:

“ તમે કોણ છો ? ”

મારી આંખમાંથી આંસુ વહ્યા જતા હતા, તે તેણે જોયા ને લુછતાં લુછતાં તેણે કહ્યું “ હું હિન્દુ સ્ત્રી છું. ”

વાંચનાર! એ સ્ત્રી યુવાન હતી?...નહિ! જો તે યુવાન હોત તો હું એમ માની લેત કે તે પણ મારી પેઠે શયતાનના સપાટામાં સપડાઈ હશે....પણ આ તો પિસતાળીસ વર્ષની સ્ત્રી હતી. જો કે ઉમ્મરના પ્રમાણમાં તેનામાં વૃદ્ધત્વનો સંચાર થયેલો હતો નહિ.

મેં કહ્યું “ તમે હિન્દુ સ્ત્રી છો?...સા....રૂ! એકલા છો કે કોઈ સાથે છે? કયા સુધી મુસાફરી કરવાની છે? ”

તે બોલી: “ જરૂર! તું માને છે તેમ હું, મુસાફરીએ નીકળી નથી. રહારી સાથે તું અને તારો આશક એ જણુ છો ? ”

મ્હેં કહ્યું “ એટલે ? ”

તેણે કહ્યું “ ન રહમત!....લોળી બિચારી!....તારા આશકની હું નોકર છું, ને રસ્તામાં તને અડચણ પડે નહિ એટલા માટે હું તેમની સાથે નીકળી છું....તું અંત્રેજી

નથી જાણતી એટલે તારી સગવડો હું જાણી શકું ને તારા આશકને જાણાવી શકું. એટલા પુરતુંજ માફ આગમન છે. કહે તને કાંઈ અગવડ છે?...ખાવું છે?...પાણી જોઈએ હું તે પૂછવા માટે આવી છું ”

મેં કહ્યું હું ક્યાં છું ? ”

“તે બોલી નથી જોઈ શકતી ? ” સ્ટીમરમાં ! ”

મેં પૂછ્યું મને ક્યાં લઈ જવામાં આવે છે ? ”

તે બોલી: “ વિલાયત. ”

“ વિલાયત ” મેં કહ્યું: “ શા માટે ?...મ્હારે વિલાયત નથી આવવું ! ”

તે બોલી: “ પણ તને અમે લઈ જઈશું જ ! ”

મેં કહ્યું: “ વિલાયત લઈ ગયા પછી મને શું કરશો ? ”

તે બોલી: “ મ-ડ-મ. ”

“ ઓ મા ! હું કંપી ઉઠી; મારે મડમ નથી બનવું ! ”

તેણે કહ્યું: “ એ તો બનાવનાર બનાવશે. મને કહે તને કાંઈ અડચણ તો નથી આવતીને ? ”

વાંચનાર ! તે કમજાત સ્ત્રીનો કેવો પ્રશ્ન ! મને અડચણ માટે પૂછવામાં આવ્યું.

મેં કહ્યું: “ લલીબાઈ ! મારી એક વાત માનશો ? ”

તેણે પૂછ્યું: “ શું ? ”

મેં કહ્યું: “ મને ઉંચકીને દરિયામાં નાખી દે ! ”

તે બોલી: “ શા માટે ? ”

મેં કહ્યું: મારી પવિત્રતા બચે એ માટે ! ”

તે બોલી: મોટી પવિત્રતાની પુબરણ !....અરે તને આ કેળીનમાંથી એક ડગલું પણ બહાર જવા દેવામાં નહિ આવે; સહમણ ? ”

હું ચુપ થઈ ગઈ ને તે બોલી:

“ લે કાંઈ ખાવું પીવું છે કે ‘હું જાઉં’ ? ”

“ જાઓ. ” મેં કહ્યું.

તે મારા તરફ એક દષ્ટિ ફેંકીને ચાલી ગઈ ને કેળી-નનું દ્વાર બંધ કરતી ગઈ. હું એકલી પડી. મેં આત્મગત ઉદ્દગાર કાઢવા માંડ્યા:

ઓ ! પરમાત્મા ! મારું શું થશે ? શું દુઃખ ભોગવવાનું મને પૃથ્વી પર અવતાર આપ્યો છે ? જગત્તનિયંતા ! શું તારા રાજ્યમાં શયતાનોજ ક્ષણે છે ? સતિના શિર ઉપર શું સંકષ્ટનીજ વર્ષા ! સતિનેજ સત્તામણી ....ઓ પ્રભુ ! તારો ન્યાય વિપરીત થઈ જાય છે !...મારું દુઃખ દુર કર !....શયતાનના સપાટામાંથી મને ઉગાર ! મારું શિયળ જોખમમાં છે ! મારી પવિત્રતા ઉપર તલ્લવાર લટકી રહી છે ! હું ક્યાં જાઉં ?....કોનું શરણ માથું ?....હુનિયામાં મારે માટે ક્યાંય સ્થાન નથી ! ઓ ! જગદ્ગ્રાહ્ય મારું રક્ષણ કરો !....રક્ષણ કરો ! ”

આ સમયે પણ મને મારા જ્યોતિનું સ્મરણ આનંદ
નહિ....જે ખરેખર હું તેમને છેકજ ભૂલી ગઈ હતી,!

શરમ છે !....દયાનત છે !....પ્રિય આત્માનું સ્મરણ
સુદૃઢ બુદ્ધી જવાથી મને લાખોકોટી ધિક્કાર છે....
વધારે શું ! ”

કેટલાક દિવસે હું લંડન પહોંચી. કઈ સ્ટ્રીટ ઉપરના
મકાનમાં મને રાખવામાં આવી હતી તેની મને ખબર નથી
પણ એ સ્ટ્રીટ ઉપર વાહનો અને માણસોની મોટી ધમાલ
તો હતીજ. એ ઉપરથી મને એ માનતા અટકાવું પડ્યું કે
હું ઉંડી ઉંડી ગલીમાંના મકાનમાં પુરાઈ છું કે જ્યાં માણ-
સોનો અવર જવર ન હોય.

મને એક દિવાનખાનામાં રાખવામાં આવી હતી. એ
દિવાનખાનું ઘણું સારા ફર્નીચરથી શણગારાયલું હતું; પણ
મને ગમતું ન હતું.

હું દુઃખભર્યા દિવસો પસાર કરવા લાગી. તે પીસ-
તાળીસ વર્ષની હિન્દુ સ્ત્રી મને જે વખત ખાવાનું આપવા
આવતી. ને પાણી તો દિવાનખાનામાં નળદ્વારા મળી રહેતું.

એક દિવસે તે સ્ત્રીએ લોજનની થાળી આપીને મને
પુછ્યું.

“ તારા આશક સાથે પરણવાનો વિચાર થયો છે ? ”

“ ચુપ, રાંડ ! ” મેં કહ્યું.

તે ખીજાઈ પડી. “ ઠી...ક. આજથી તારા માટે
ખાવાનું બંધ કરાવીશ.”

ને ખરેખર તે દિવસથી ખાવાનું આવતું બંધ થયું.
ઉપવાસ ઉપર ઉપવાસ કરતાં મારી આંખો ઉંડી ઉતરી
જતી હતી જે હું જોઈ શકતી હતી.

છઠે દિવસે તે સ્ત્રી આવીને મને ખાવાનું આપ્યું. જે
મેં ખાધું.

છ છ દિવસ સુધી ખાધા વિના હું કેમ ટકી શકી
તેના માટે તે શુ ! ને આશ્ચર્ય થયું ને મને પુછ્યું.

“ છ છ દિવસ ખાવા ન મળે ને જીવતી રહી એ
અભયબ થવા જેવું છે ! ”

ને મને આજે પણ આશ્ચર્ય થાય છે કે મારું કુમળું
શરીર છ છ દિવસ ખાવાના ઉપવાસમાં કેમ ટકી શક્યું.

તે પછી દરરોજ મને ખાવાનું મળ્યે જતું ને હું
ખાતી. પણ બહાર જવાની મને છુટ હતી નહિ.

એ દિવસખાનામાં બારીઓ હતી ને તેમાંથી રસ્તા
ઉપર દોડતા વાહનો ને ચાલતા માણસો જોઈ શકાતાં.

સ્ત્રીમરના કઠેડા પાસે જોયા પછી તે યુરોપિયને મને
કેમ નહિ બતાવ્યું હોય ? એ એક આશ્ચર્યકારક ખીના
મને લાગી.

પણ મારું એ આશ્ચર્ય તે રંડાએ મટાડ્યું : તે આમ

એક દિવસ ખાવાનું લઈને તે આવી ને મને તેજ વાત પૂછી કે જે અગાઉ પૂછવામાં આવી હતી:

“ તારા આશક સાથે પરણવાનો વિચાર હવે થયો છે ?

મેં લોજનને લાત મારી ને તેને પણ લાત મારવાની મારી ઇચ્છા હતી. પરંતુ હું તેને લાત મારું ત્યાર પહેલાં તે દિવાનખાના બહાર નીકળી ગઈ ને બારણું બંધ કરી દીધું.

બહારથી તે બોલી:

“ આટલું બધું જોર છે તે હું જોઈ છું કે તું ક્યાં મુઘી ટકાવી રાખે છે ? ગયા છે ત્યાંથી આવવા દે તારા આશકને....તારા હાડકા હળવા કરાવું નહિ તો મારું નામ કાળી નહિ. ”

તેના એ કથનમાંથી બે વાત હું જાણી શકી એક તો એ કે મારા પર શ્રીદા થઈ પડેલા તે યુરોપિયન લંડનમાં નથી,—ગહાર ગામ—ક્યાંય પણ ગયા છે—ને તેથીજ તેણે મહોં બતાવ્યું નથી....બીજી વાત એ કે તે રંડાનું નામ જણાઈ ચુક્યું.

શું....કાળી !...ને વાંચનાર ! તે ખરેખર કાળીજ હતી ! દેખાવમાંયે કાળી ચે હૃદયમાંયે કાળી....!

થોડા દિવસો પછી તે યુરોપિયને મને મહોં બતાવ્યું એ વખતે પણ કાળી તેની સાથે હતી.

કાળી અંગેલ લણેલી હતી તે યુરોપિયન તેને કહેતો. તે મને કહેતી ને હું કહેતી તે યુરોપિયનને સ્હમન્નવતી.

એ વાતચીતમાં હું બાણી શકી કે તે યુરોપિયનનું નામ સ્મીથ હતું.

....ને એ વાતચીત થતી બીજી શું ! હું સ્મીથ સાહેબને પરણવા માગું છું કે નહિ ? મેં તો રોકડુંજ પરખાવી દીધું કે :

“હું આ જન્મે એકને પરણી ચુકી છું તે બીજાને પરણવાની નથીજ ! માટે મને સતાવશો નહિ.”

જ્યોતિનું મને એ વળતે સહેજ સ્મરણ થઈ આવ્યું પરંતુ તુરતજ તે હું ભૂલી ગઈ.

મહારી ચોકબી ના હોવા છતાંયે કાળીયે તો સ્મીથને એમજ કહી માર્યું કે “હું તેની સાથે પરણવા ખુશી છું, ને હું તેને ચાહતી થઈ છું.”

એ સાંભળીને સ્મીથ હસ્યો અને કાળી તેને એકાન્ત આપવાના હેતુથી ચાલી ગઈ ને જતાં જતાં મારા તરફ તેણે એક દષ્ટિ ફેંકી તે દષ્ટિએ મને કહ્યું : તારી પવિત્રતા ઉપર તરાપ પડે છે તે તું જો !”

....ને એમજ થયું !...કાળી ગઈ, કમાડ બંધ થયું ને સ્મીથ સાહેબે મારી નજીકમાં પગલાં કર્યા. મારો જીવ કંઠમાં આવી ભરાઈ ગયો.

તેણે એકદમ મારો હાથ પકડ્યો ને મેં જોર કરીને તે છોડ્યો.

પુનઃ મારો હાથ તેણે પકડ્યો, મેં યુમરાણુ કરી મુકી; ધણુંક આકંઠ કર્યું; પરંતુ કામ વિવશ સ્ત્રીથે તે લેશ પણ ગણકાર્યું નહિ ને મારા શરીરને તેણે ભુજ પાશમાં બદ્ધ કર્યું.

ઓહ !....સિતમ !....મારું શરીર એક પરપુરુષના શરીર સાથે-બલાતકારે પણ-ચંપાતું હતું !....ને....ને હમણાં જ તેના ઓપ્કો મારા ઓપ્કોને ચુંબી લેશે !....મારી પવિત્રતા સદાના માટે કલંકિત થઈ જશે !....ઉફ !....મેં દાંત વચ્ચે જીભ દાબી !....ખુબ દાબી....જીભ કરડીને આત્મ હત્યા કરી જવાનું મેં પસંદ કર્યું.

મારા મોંમાં જીભને દાંત સતાવતા હતા-વીંધતા હતા તેની સ્ત્રીથ સાહેબને ખબર ન હતી ને મને ચુમવા માટે તેણે ચેષ્ટા કરી.

પણ ત્યાં તો હું ધબ દબને પડી. મારા મોંમાંથી લોહી નીકળું હતું તે જોઈને સ્ત્રીથ ગભરો ને યુમ મારી: “કાળી !”

તુરંત જ કાળીનું કાળું મોં એ દિવાનખાનામાં ઝળક્યું હશે કે કેમ તેની મને ખબર નથી કારણ કે હું તો તે વળતે બેશુદ્ધ દશામાં પડી હતી.

હા ! ત્રાંચનાર !....મેં જીભ કરડી હતી; પરંતુ તેથી

મારું મૃત્યુ નીપન્યું નહિ; ને તેથીજ મારી કથા અહીંથી આગળ વધી શકે છે:

હું એ વખતે રામ શરણ પામી ગઈ હોત તો !....
તો શું !....આ કથા આટલેથીજ અટકી પડત :

પરન્તુ હજીયે મારા ઉપર સિતમ વરસાવવાનો બાકી હતો એટલે મારી જીવન દોરી તુટી નહિ.

જ્યારે હું શુદ્ધિમાં હતી ત્યારે હું કયાં હતી ?

એક ભોંયરામાં હું કેદ હતી. વિલાયતમાં આવા ભોંયરા હશે કે કેમ ? તહેની મહને આજ શુધી ચોક્કસ ખબર હતી નહિ, આજે મને ખબર પડી કે વિલાયતમાંયે ભોંયરા હોય છે. ને મેં એવું એક ભોંયરું નજરે પડ્યું.

એ ભોંયરામાં શું હતું ? ચોતરફ ભયાનક અંધકાર !.... અંધકારથી હું ઘેરાયલી હતી. મને ભોંયરામાં પુરવાનો હેતુ શું હશે ? કદાચ હું મરી ગઈ છું એમ ધારીને મને આ ભોંયરામાં નાખી દીધી હોય કે જેથી મારા મૃત્યુની ખબર કાઢને પડે નહિ; ને સ્મીથનું પાપ શુભ્ત રહી શકે.

પણ યુરોપિયન જેવી આજ્ઞાક્ષ વ્યક્તિ મારી બેશુદ્ધિથી એમ કદપી લે કે હું મૃત્યુ પામી ગઈ છું.

મને કંઈજ સમજણ પડી નહિ કે ભોંયરામાં મને પુરવામાં તેમને શું પ્રયોજન હશે....? હું તો એટલુંજ સમજી શકી કે મારી પવિત્રતા અદ્વાપિ પર્યંત હુંટાવા પામી નથી.

ને એટલીજ સમજણ મને ખસ હતી. વધારે જાણવાની મને શી જરૂર?...પણ આ લોંચરામાં હું કેવી રીતે જીવી શકીશ? આ વિચાર મારા મગજમાં ધુમ્યો.

“જેવી હરીમ્ચ્છા.” મગજમાંથી રણકાર થયો. ને મેં હરિમ્ચ્છા ઉપર માફ જીવન મૂકી દીધું.

ને આખી આલમ હરિમ્ચ્છાનેજ આધિન છે ને?

જે દિવસ સુધી હું અવ્યસ્થિત રીતે એ લોંચરાના અંધકાર વચ્ચે પડી રહી....પણ ત્રીજે દિવસે કુધાતું જોર એટલું વ્યાપ્યું કે મારી નસો જાણે હમણાજ ટુટી જશે એમ મને લાગ્યું.

લથડીયાં ખાતી હું ઉભી થઈ...અંધકાર એટલો લીધણ હતો કે કાંઈ સુઝતું ન હતું.

ધીમે ધીમે હું લોંચરાના ગર્ભમાં ફરવા લાગી. ને હાથ ફેરવવા લાગી. એક દિવાલને મારો હાથ અડક્યો ને હું ઉભી રહી....એ દિવાલ ખડખડી હતી એમ હાથ ફેરવવાથી મને સમજાયું.

એ દિવાલ ઉપર મારો હાથ ફરતો હતો ને અન્તર કમ્પતું હતું. ફરતાં ફરતાં મારા હાથે એક શોધ કરી:

....તે શું!...જરાબર દિવાલની મધ્યમાં એક નાની ખારી હતી ને તે ઉપર મારો હાથ ફર્યો. એ ખારીનું ખારણું લાકડાનું હતું એમ મેં જાણી લીધું ને મારી સઘળી

શક્તિને એકઠી કરીને મેં એ ખારણામાં મુક્કી મારી.....
ખારણું ઉઘડી ગયું ને મારું શરીર તેમાંથી જઘ શકશે
એટલા બાકીરાને મેં જોયો.

એ બાકીરા વાટે થઈને હું લોંચરાની બહાર નીકળી:
મારું શરીર સહેજ ઉઝરડાયું; પરંતુ મને એ વખતે તે
દરકાર ન હતી.

લોંચરામાંથી બહાર નીકળીને મેં શું જોયું? લોંચ-
રાનો બીજો ખંડ! ને વચ્ચે એક નિઃસરણી:

પેલા ખંડ કરતાં આમાં સહેજ ઓછો અંધકાર હતો.

હું એ નિઃસરણીપર ચડી. ઉચે એક ન્હાનો પથ્થર
હતો જે મેં ખસેડયો ને હું ક્યાં આવી પહોંચી?

એક જાહેર રસ્તા ઉપર હું આવી ગઈ ને મને
હિમ્મત આવી. શયતાનના સંકળમાંથી છુટી શકવા માટે
મેં પરમાત્માનો આભાર માન્યો.

પણ મારે જવું ક્યાં? લંડન મેં તો શું મારા બા-
પદાદાએ પણ જોયું ન હતું એક ટેકસી ભાડે કરોને
દરિયા કિનારે હું ગઈ!

સદલાગ્યે તેજ વખતે મુંબઈ ઉપડનારી સ્ટીમર તૈયાર
ઉભી હતી. મારી પાસે રોકડ તો હતી નહિ એટલે ટીકીટ
લેવું મને મુશ્કેલ લાગ્યું.....પણ તુરતજ મારી દૃષ્ટિ આંગ-
ળીયો પર ગઈ. એક વીંટી તો ટ્રેકસીવાળાને, અપાઈ ગઈ

હતી. બાકી ત્રણ વીંટીઓ હતી ને તે નંગજડિત હોઈ તેની કિંમતમાંથી ટીકીટ મળી રહેશે એમ મને લાગ્યું.

અને ત્યાં ફરતા એક જન્ટલમેનને મેં એ વીંટીઓ બતાવી. એ જન્ટલમેને વીંટીઓ જોતાં જોતાં મારા સામું ટગર ટગર જોયા કર્યું.

મને લાગ્યું કે તેની આંખોમાં વિષયનું અંજન અંજન છે.

ને એમજ થયું !....તેણે પોતાની બદલાનત બહેર કરતાં મારા હાથમાં નોટોનું બંઠલ મૂક્યું; તે એમ કહીને કે; “ મારે ત્યાં તમે આવો ને આ....હ્યો. ”

મારે શું કરવું ? મેં ચાલાકી વાપરી.....શું !....એક ટેકસી લાડે કરી લાવવા કહ્યું.

તે બિચારો કુલાતો થોડે દુરના ટેકસીના સ્ટેન્ડ તરફ દોડી ગયો.

અહો ! કલિયુગના કાળા માનવીઓની હૃદયમલિનતા કેટલી બધી હોય છે !

આ શબ્દો કાંઈ સકળ માનવીઓ માટે નથી....દુનિયામાં કાળી ને ઘોળી બન્ને બાળુ હોઈ શકે છે. ને તેથી પાપીઓની સાથે ધર્મીઓ પણ દુનિયા ઉપર વિચરે છે. એ વાત હું માન્ય રાખું છું ને એવા ધર્મીઓના પવિત્ર અરણ્યમાં મારા કરોડો નમસ્કાર હો !

વાંચનાર ! જન્ટલમેન ટેકસીના સ્ટેન્ડ તરફ દોડી ગયા ને મેં ત્યાં ફરતા એક પોલીસને કહ્યું કે: “ મને ખચાવો ! હું આજે મુંબઈ ઉપડતી સ્ટીમરમાં જવા માટે અહિં આવી છું, ને બદમાસો મારી પાછળ પડ્યા છે. ”

“ ભલું થયે તે પોલીસ ભાઈનું ! કે તેણે મને આશ્વાસન આપ્યું....ને પેલા જન્ટલમેને મને પોલીસના રક્ષણ તળે જોઈને પોખારાજ ગણી ગયા. ”

મને તેમાં નોટોના ખંડલનો લાભ થયો જેનો ઉપયોગ મેં ટીકીટ લેવામાં કર્યો. પોલીસે મને ટીકીટ લાવી દીધી ને બચેલી નોટો મેં તે પોલીસ ભાઈને આપી દીધી.

પ્રથમ તો તે સ્વીકારવા ના પાડી; પરન્તુ જ્યારે મે અત્યંત આગ્રહ કર્યો ત્યારે ત્હણે મારો એ લેટ સ્વીકારવાની ઉદારતા બતાવી.

હું સ્ટીમરમાં બેઠી....ને તુરતજ સ્ટીમર ઉપડી.

‘ હાથ ! ’ મેં ઉદગાર કહયો:

ઘણે દિવસે અમારી સ્ટીમર મુંબાઈના ખારામાં આવી પહોંચી ને હું ત્યાં ઉતરી ને ત્યારથી હું મુંબાઈમાં રહેવા લાગી.

ને વાંચનાર !...આ લખતી વંખતેયે હું મુંબઈમાં છું એક આલીશાન મકાનમાં છું પણ જીંદગી તો હુઃખમાંજ વિતાવું છું.

ક્ષયની માંદગીમાં હું બચી પરન્તુ આ માંદગીમાંથી હું બચીશ નહિ એમ મને લાગે છે.

વાંચનાર ! કાંઈ ખ્યાલ આવે છે મારી માંદગીનો ? મને કોઈ નિકળ્યો છે ને રૂંધે રૂંધે કીડા ખદખદે છે.

મારું સૌન્દર્ય નષ્ટ થઈ ગયું છે એમ કહીશ તો ચાલશે. ને ચંપાના નલવિકસીત સુમન પરિમલને શરમાવે જેવી મારા વપુ સુમનમાંથી સત્ગંધ ઉડતી હતી તેજ મારા શરીરમાંથી અત્યારે એટલી દુર્ગંધ છુટે છે કે બસ, ન પૂછા વાત !

મારાથી ખવાતું નથી ને પીવાતું પણ નથી. ત્રણ દિવસ થયા હું નિરાહાર છું મારા હાથ પગમાં સહેજ પણ શક્તિ નથી.

ને આવી સ્થિતિમાં મારી પાસે કોણ આવે ? સેંકડોં યુવાનોને મારા શરીર સૌન્દર્યથી આકર્ષી શકતી તેજ હું અત્યારે છું....ત્યારે કેમ મારી પાસે અત્યારે કોઈ આવતું નથી.

કોણ આવે ?....વાસનાના લોગી યુવકોની દૃષ્ટિએ હવે હું નિર્માલ્ય લેખાઉં છું !....ને નિરાધાર દર્દીની સારવાર કરવાની દરકારવાળા પરોપકારી યુવકો હજી ભારત ભૂમિમાં ક્યાં જનમ્યા છે !

હું એકજ નહિ; પરન્તુ મારા જેવી સેંકડો-અરે ! હજારો લાખો નિરાધાર યુવતીઓ કાંઈને કાંઈ દુઃખદર્દમાં રીખાઈ છે ને, એ વાતનો કોણ ઈન્કાર કરશે ?....

ને એ મારા જેવી નિરાધાર નારીઓનાં દુઃખો દુનિયાના દેહધારીઓ નથી જાણતા એમ છે?...નહિ!...જાણે જાણે છે!...રડતી-આપઘાત કરતી-અમને જુએ છે! ને તે છતાંય-અફસોસ-સદહજાર અફસોસ!-કોઈના આત્મામાં અરેરાટ ઉત્પન્ન થતી નથી.

પછી સેવાવૃત્તિ તો ક્યાંથીજ હોય !

ને હું કહું છું કે એવી વિરલ એવા વૃત્તિ ભારત ભૂમિમાં ઉત્પન્ન થવાને હજી સૈકાઓ જોઈશે.

હું ઈચ્છું છું કે મારી આ લાવી વાણી પરમાત્મા જોડી પાડે.

બસ!...મારા પ્યારા વાંચનારાઓ! હવે રજા!.... મારી દુખદ સ્થિતિનો ચિતાર આપીને હું તમને દુઃખી કરવા માગતી નથી.

પણ કથા સમાપ્ત કરતાં પહેલાં મારે થોડુંક કહેવાતું છે

વાંચનાર! તમે જગતના શંકર હો કે પાર્વતી હો-અરે સાદા શખ્દોમા કહૂ-લાઈ હો કે ખડેન હો-પણ મારી આ કથામાંથી કાંઈને કાંઈ સાર અવશ્ય લેશે,

વાંચનાર લાઈઓ!...તમારા માટે સાર એ ગ્રાહ્ય કે જગતની સ્ત્રીઓ ઉપર અત્યાચાર વાળાની વાળાઓનો કમકમાટ ભર્યા વિનાંશ કુજે.

કોઈપણ સ્ત્રીને જીંદગી ધુળમાં મેળવવી ન પડે.

બીનું ઘણું ચે સહમજવા જેવું છે, ને સહમજવાનું હું તહમારી બુદ્ધિ ઉપર છોડું છું..

ને વાંચનાર જાહેનો !

તહમારે એ સાર લેવાનો છે કે દુનિયામાં કાળી અને ગોળી બન્ને બાબુઓ છે. તેમાં સારા માણસો કરતાં કાળા મેંદાઓ બહુ વસે છે કે ' સુન્દરી ' નેજ શોધતા ફરે છે.... પોતાની પાપ વાસનાને આધીન થઈને !.... એવા કોઈપણ શયતાનના સપાટામાં સપડાવાનું દુર્ભાગ્ય તમને પ્રભુ ન અર્પે !. ને કદાચ એવાં સંયોગોમાં સપડાઈ જાઓ તો મહારી નમ્ર વિનતી છે કે આત્મ હત્યા કરી જલે પરબુ પવિત્રતાનું લીલામ થવા દેશે નહિ. કે સતિ સ્ત્રીની પકિતમાં જેવું નામ અમૃતાક્ષરે અંજિત થાય એજ જીવન ધન્ય છે !— મહારા આ શબ્દો ઉપર હસસો નહિ !.. હું એમ નથી કહેવા માગતી કે તહમો શિયળ પ્રિય નથી... ઉભરાતા હૃદયનાં વેગથી બે બોલ કહ્યા છે તેથી ખોટું ન લગાડતાં પવિત્રપણે જીવન વિતાવી જીવ્યું સફળ કરજો !

“ ને એક વાત વિશેષ !

હું આ કહેતી વખતે કેવી બે હાલતમાં છું તહેનો

“ હું તમને કયા શબ્દોમાં આપી શકું !.... પણ

મહાર, પાપનું પ્રાયશ્ચિત છે !....ક્યાં

પાપ !...મારા જ્યોતિનું સ્મરણ સુદાંચે બુદ્ધી ગઈ તે....ને
પાપના પ્રાયશ્ચિત્તમાં હું જે પીડા પામું છું તે અસહ્ય છે....
તહામરે તે પરથી એજ્ઞાન લેવું કે જંને દીલ આપ્યું હેનાથી
કદી પણ બેવફા થવું નહિ.

ન્હાના મ્હોએ થતી મ્હારી આટલી ધ્રુષ્ટતા ક્ષમા કરશે.

બસ !. મ્હારે જે કહેવાનું છે તે એટલુંજ ને તે
કહેવાઈ ગયું !...

ત્યારે હવે સમાપ્ત !

વાંચનાર વીરો ! જા, તારી પ્રિયતમા તહારા ગૃહ મ-
ન્દિરના પૂણ્ય દ્વારમાં અમૃત થાળવન્તી તહને વધાવવા ઉભી
છે જા; ને તહારા પ્રિયતમાના હાથ સૌભાગ્ય તિલક પ્રાપ્તી
કરે !.... અત્યંત આતુર નયને તે તારી રાહ જોઈ રહી છે !

ને વાંચનાર ખંડેન ! જા તહારા અધરામૃતનું પાન
કરવા ગૃહાંગણે ટેલી રહ્યા છે. જા; ને તહારા પ્રિયતમની
બુબા પાશમાં બદ્ધથા.... ને મ્હુને આશિર્વાદ આપ. કે
હું મ્હારી આ જીવલેણ ને દુઃખદ માંદગીમાંથી સત્વર
મુક્તિ પામું; ને મરીને સ્વર્ગમાં મ્હારા પ્રિયતમ જ્યોતિને
જાળને મળું !

....કલ્યાણ !.... કલ્યાણ હો વાંચનારો!.... બાઈ ખંડેન
હો.... પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા તમારું મંગળ કરે !....
મંગળ કરે ?

સમાપ્ત

સચિત્ર મીરાંબાઈ ૧ લો	૦-૧૦
સચિત્ર ૨ જો	૦-૧૦
સચિત્ર મહાકાસા ચરિત્ર	૦-૧૨
સચિત્ર ડાકુની દીકરી	૦-૮
પ્રપંચી પતિવ્રતા યાને	
બોળા બરધાર	૦-૪
ડાહ્યો કે દીવાનો	૦-૩
સાચત્ર મહા સતી દમયંતી	૦-૬
શ્રી સતિસુલસા સચિત્ર	૦-૪
પ્રુખ સુરત ગાયનો	૦-૬
આદશાહ ખીરખલ	૦-૮
લાલ દીવો	૧-૮
પવિત્ર કુમાર સચિત્ર	૦-૧૦
પ્રુખસુરત બલા	૧-૧૪
સચિત્ર સત્યનાન સાવિત્રી ને	
સફરાજીએ જસમાએ	૦-૮
ભયંકર ભુતાવલીને	
ગેબી ચમત્કાર	૧-૮
સચિત્ર સત્સંગ બળનાવલી	
ગ્લેજ કાગળ-પાકુ પુકું	
સોનેરી આપડીંગ,	૧-૮
એખાહરણ	૦-૬
એકાદશીની કથા	૧-૬
સચિત્ર રામલીલા ભા.૧લો	૦-૧૦
૨ જો.	૦-૧૦
આગ ભેગા	૧-૪

સચિત્ર મોહું તુલસીકૃત	
રામાયણ	૬-૦
ગીરધર કૃત રામાયણ	૪-૦
શુદ્ધ કાવ્ય દોહન ૧-૫ ભાગ	૧-૮
સુગ બહોરેરી	૧-૮
યુજરાતી ભાષાનું પંચીકરણ	૧-૮
શોભના યાને સુધામય	
સંસાર	૦-૬
સચિત્ર પિયાશ પ્રતિમા યાને	
બક્ષક કે રક્ષક ?	૦-૮
ચંડીપાઠ સટીક	૧-૧૨
પચરત્ન ગીતા	૧-૨
સચિત્ર સત્યનારાયણની કથા	૦-૪
(એ ચિત્રો સાથે)	
પ્રિતમની વાણી	૦-૧૨
બૃદત ઈંદ્રબળ	૦-૧૨
એકાદશીની કથા પાનાં	૧-૮
,, ચોપડી	૦-૧
ગરૂડ પુરાણ પાનામાં	૨-૦
ગરૂડ પુરાણ (યુજરાતીમાં)	૦-૧૨
અણ ધ્યાયી રૂદરી સટીક	૦-૧૨
બદ્ધ કાનસ	૦-૮
સુવાસીની સરલા	૦-૧૨

બુકસેલર રણછોડલાલ મોતીલાલ

પુસ્તકો વેચનાર-અમદાવાદ.

ભજનશીશમળી પાનાં ૨૫૬

કી. ૦-૧૦-૦

પવિત્ર લીલાવતી

(હરિગીતમાં) ૦-૬-૦

સતી તારામતિ ૦-૧૦-૦

કોણ ચાલોક ? ૦-૧૦-૦

સદેવંત સાવળી ગા ૦-૧૦-૦

ન્યુ ખુબમુરત ગાયનમાળા

સચિત્ર ૦-૮-૦

મોટી ન્યુ ખુબમુરત

ગાયનમાળા ૦-૧૨-૦

વિજયા વિજય ૦-૧૦-૦

મુદામાજ સચિત્ર ૦-૧૦-૦

દયાની દેવી સચિત્ર ૦-૬-૦

નળદમયંતી સચિત્ર ૦-૧૦-૦

પૃથ્વીકરણ ગુજરાતી ૧-૮-૦

શુદ્ધ કાવ્ય દોહન કી. ૧-૮-૦

સાચો સવારોર ૦-૮-૦

સંગ સમાજ ભજનાવલી

સચિત્ર કી. ૧-૦-૦

અત્રીસ પુતળી મોટી પાકું પુઠું

સાચવ ૩-૦-૮

“શોભના” સચિત્ર ૦-૬-૦

રણછોડ લીલા ભાગ ૧-૨

સચિત્ર દરેકના ૦-૬-૦

ગાનમા, મુલખંડાવળી, અસકસ્તુરી, સુંદરકામદાર દરેક સચિત્ર કી. ૦-૮-૦

પુસ્તકો વેચનાર વ્યાપારીઓને સુચના.

હાલમાં અમોએ સારા, સસ્તાં ને સચિત્ર પુસ્તકો બહાર પાડ્યા છે નેવાં નવા માયત્ર તેજદાર પુસ્તકો બહાર પડતાં જાય છે. આપ આપનું નામ નોંધાવશે તો છપાતા નવા પુસ્તકો જણાવતા રહીશું.

ગામેગામ એજન્ટ જોઈએ છે.

તમે બીજાં વ્યાપાર કરતા હો તેની સાથે વીસ પચીસ રૂપિયાના અમારા સારા, સસ્તાં ને સચિત્ર પુસ્તકો રાખશે તો ફક્ત મુઠીમાં બેઠાં મારા નેકા મેળવી શકશે.

કેવળના તમામ પુસ્તકો તથા બાળ દરેક પુસ્તક મળવાનું સ્થળ:-

જીકસેલર રણછોડલાલ મોતીલાલ શાહ.

લીચીરાડ—અમદાવાદ.

(વાંચો)
સચિત્ર

ચમ્પા.

કી. રૂ. ૦-૧૦-૦

ક્રમિક (વાંચો) સચિત્ર કોણે આલોક ? કી. ૦-૨-૦

ક્રમિક (વાંચો) સચિત્ર ચામુ. પદ્મિ કી. ૦-૧૦-૦

કુલમેલર રણછોડલાલ ભોતીલાલ શાહ. રીચીરોડ-અમદાવાદ.

